ڳالهيون منهنجي ڳوٺ جون

آتم ڪهاڻي

گوبند مالهي

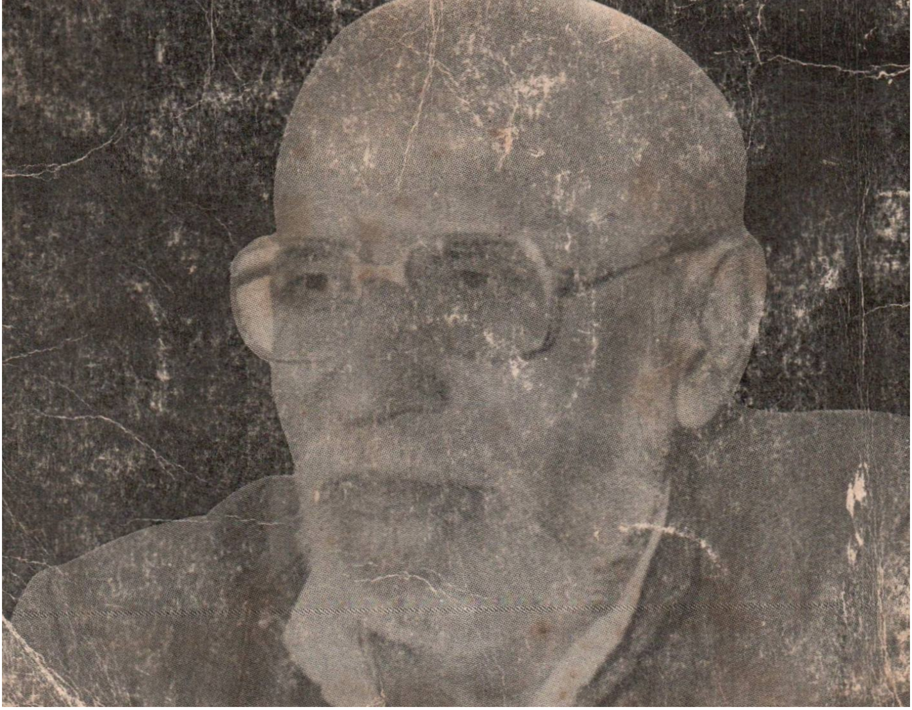

ڳالهيون منهنجي ڳوٺ جون

آتم ڪهاڻي

گوبند مالهي

1987

عزيز ڪتاب گهر
بندر روڊ سکر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سڳنڌ پبليڪيشنس : ڪتاب 26

(حق واسطا اداري وٽ محفوظ)

ڪتاب : ڳالهيون منهنجي ڳوٺ جون
ليکڪ : گوبند مالهي
ڇپائيندڙ : زيب سنڌي
ٻاران : سڳنڌ پبليڪيشنس، جناح باغ روڊ لاڙڪاڻو
ڇپيندڙ : احمد برادرس، ناظم آباد 2، ڪراچي.
ڪئليگرافي: مراد علي نانشاهي
ڇاپو : پهريون - جولاءِ 1987ع (هند ۾)
ٻيون - آگسٽ ١٩٨٧ع (سنڌ ۾)
قيمت : 20-00

ملڻ جو هنڌ
سڳنڌ ڪتاب گهر
جناح باغ روڊ، لاڙڪاڻو سنڌ
فون : 61034

Galhyoon Munhijay Goth Joon
An Autobiography, by Goband Malhi
1st. Edition: Published by Suresh Puryani, for Sindhi Times Publication Ulhas nagar, India. July 1987.
2nd. Edition: Published by, Zeb Sindhi. for Sugand Publications Larkano Sindh, Pakistan August 1987.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

گوبند مالهي- هڪ شخص، هڪ تحريڪ، زماني جي هڪ تصوير- گوبند مالهيءَ جي آتم-ڪٿا. هڪ شخص جي آتم-ڪهاڻي ته آهي ئي پر ان سان گڏ هڪ تحريڪ/ادبي تحريڪ/سياسي تحريڪ جي ڪهاڻي به آهي ته پنهنجي زماني جي هڪ تصوير، هڪ چٽر، هڪ نقش به آهي، تاريخ به آهي.

هيوئن سانگ - چيني ياتريءَ جو ڀارت ياترا جي سفر جي ڪهاڻي، تنهن وقت جي ڀارت جي به ڪهاڻي آهي.
سفير البيروني- جو سفر پنهنجي زماني جي تاريخ به آهي.

اهڙيءَ طرح گوبند مالهيءَ جي آتم-ڪٿا سنڌ جي سنڌي ادب، سنڌي سياست (ترقي پسند) جي هڪ ڪهاڻي آهي- ان ڪري ئي آتم-ڪٿا اهم آهي.

هن آتم-ڪٿا ۾ ڪٿي هڪ شخص جو ڏک/سک، غم/خوشيون نه آهن پاڻ سنڌي شخص، سنڌي اديب، سنڌي سياسي ڪم ڪندڙ جون خوشيون ۽ غم آهن. ڏک ۽ سک آهن. لاها- چاڙها آهن.

گوبند مالهي- رام پنجواڻي جيان هڪ الهاسڪ لوڪ- ڪهاڻي آهي. پروفيسر رام پنجواڻي جو نانءُ ياد **ڪندا** پاڻ ئي اچي- جڏهن اهو پاڻ ويندو هليو تڏهن سندس ڳالهيون / ڪم ياد ڪندا سين. گوبند مالهي جي وڃڻ بعد ياد ڪندا سين ته هن جو سنڌي ادبي تحريڪ ۾ ڪيڏو نه مکيه ۽ اهم رول/ پارٽ هو. اڄ هو اسان جي سامهون آهي- اسان جي وچ ۾ آهي-

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تڏهن شايد اسان سنڌس اهڙي اهميت لاءِ محسوس ڪري سگهون.

پر هن جي اهميت صدين تائين ياد رهندي.

سنڌ ۾ ٻارن لاءِ پنهنجي اداري اهڙڪ جو ڀاڱي. سنڌي ساهت سنگت جو ڀاڱي. ٻارن لاءِ پنهنجي رسالي "نئين دنيا" جو سمپادڪ، گوبند مالهي. سنڌ جي اڄين نهي ۽ نئين نهيءَ جي ليکڪن وچ ۾ هڪ پل، گوبند مالهي.

سنڌي اهڙڪ جي ڪهڙ ساگر ڪي وارڙ بعد نڪتل زهر جو پيئندڙ گوبند مالهي، دوستن جون سارائون دوستن حوالي ڪري. دوستن جون گلائون، ڪهٽاڻون. غير جوابدارين پنهنجي سر تي کڻي. زهر پيئڻ نه آهي ته ڇا آهي؟

اڄوڪو، ڀاڱي هوندي به عهدا اين جي حوالي ڪندر آهي. ۽ حادمي پنهنجي رهي.

((اس "جڏهن جي هنت ۾ ڏوني، اک مري سوئي."))
واري ڪار سنڌس سان آهي.

هيءَ ڪهاڻي اها آهي.

۽ هاڻ، گوبند مالهيءَ جي آلر - ڪهاڻي جو هي ٻهريون ڀاڱو آهي. ٻيا ڀاڱا وقت اچڻ تي ظاهر ٿيندا رهندا. بس.

ناراڻ ڀارتي
مکيه سمپادڪ
سنڌي ٽائيمس پبليڪيشن

١ مئي ١٩٨٧ع
٥٦، هيرا سوسائٽي
الهاسنگر - ٣

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ليکڪ جي قلم مان ......

منهنجي الائي پوري زندگيءَ ۾ اهو ئي اتفاق رهيو آهي ته منهنجي همعصر ليکڪن جي لکڻ ۾ مون لاءِ، منهنجي ساهتيه ۽ منهنجي ڪارن لاءِ گهٽ ۾ گهٽو لکيو ويو آهي. "ڪونج" طرفان شخصيت نمبر ۽ نڪتو آهي ۽ مڌيه پرديش سنڌي ساهتيه اڪادمي طرفان سيمينار به ٿيو آهي. خير، ان موقعي لاءِ شايع ٿيل "يادگار" ۾ به ڪيترن سڄڻن منهنجي شخصيت ۽ ڪارنامن کي ياد ڪيو آهي. اهو ئي اتفاق رهيو آهي ته مون پاڻ به پنهنجي ڪتابن جي مهاڳن ۾ اهڙيءَ طرح پنهنجو پاڻ لاءِ گهٽ لکيو ٿيو آهي.

سڌو سنئون ڪن خاص ليکن ۾ پنهنجي زندگيءَ خاص طور ننڍپڻ جي زندگيءَ ۽ اوائلي ساهتيڪ جيون لاءِ ته پسمنظر ٿورو گهڻو لکي چڪو آهيان. ٻارو "پساريءَ جيون" هفتيوار معرفت قسطن ۾ يادگيريون بيان ڪيم جي پوءِ ڪتابي صورت ۾ ظاهر ٿيون - "پهريون پيار ۽ ٻيون يادگيريون" عنوان سان.

پوءِ به منهنجي گوناگون زندگيءَ جي سلسليوار ڇنڊ ڇاڻ جي خواهش ڪن ادب دوستن، خاص طور ناراض پارٽيءَ وري وري ڪري ظاهر ڪئي. ناراض پارٽي ان راءِ جو آهي ته مان لڳ ڀڳ پنجاهه ورهيه سنڌي ادب ۽ ادبي تحريڪ سان جڙيو رهيو آهيان، ان ڪري منهنجي سوانح- عمري سنڌي ادب ۽ سنڌي ادبي تحريڪ جي هڪ قسم جي تواريخ يا ان مڪمل تواريخ جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سهائڪ ٿي سگهيا، ۽ شايد ان ڪري ٿي هن مهنجي ان
ڪيءَ آتم-ڪٿا جو نالو تجويز ڪيو آهي. ”ادب ۽ اديب“

”ادب ۽ اديب“ جا چــار ڀاڱا هوندا. ”ڳالهيون مهنجي ڳوٺ جون“ ، ”سنڌڙي مهنجي جندڙي“ ، ”نرواس ۾ آس“ ۽ ”سفر هن سنسار جو“.

في الحال پيش آهي ”ڳالهيون مهنجي ڳوٺ جون.“ ڳوٺ ۽ ڳوٺاڻا، مهنجا ننڍپڻ جــا ساٿي ۽ سرتيون، اتفاق ۽ واقعا، زندگيءَ جو مقصد ۽ ان جا موڙ، ننڍپڻ جا سنسڪار ۽ سموري زندگيءَ جي ٻيڙي جــا پتوار. اهـــي هڪ اڻ-ٽٽ سلسلي ۾ مون پهريون دفعو پيش ڪيا آهن، هن جيون ڪٿا ۾.

ڏيرو، گدو، هيمون، ٻولو، لالو، سيد عارف شاهه ۽ بابا هرپرام - اهي مهنجي جيون ۾ نه اچن ها ته مهنجي جيون جو رخ ٻيو هجي ها؛ دادن مهنجي پيءُ نه هجي ها ته اڊياڻ ۾ جيون جي ڪتاب ۾ جيڪي ڪي سکيس، اهو سکي نه سگهان ها.

مامو اوچيرام ۽ مائيلي مــاءُ مهنجي زندگيءَ ۾ ٻيهر نه اچن ها ته زندگيءَ جي شڪل رخ ڪي اهم ۽ انسان کي اشرف المخلوقات صرف ڪتابي علم ڪري مڃان ها، هندو ڪي مسلمانڪيءَ کان مٿي، سک پنٿ ۽ صوفي مت کان متاثر، سنتن درويشن جي سنڌڙي جي هڪ انمول - مثالي ڳوٺ ۾ جمان پلجان نه ها ته نه صوفي ٿيان ها ۽ نه انهي هاي مارڪسواد جي رنگ ۾ رڱجان ها. طبقن جو تفاوت، اميري غريبيءَ جو فرق، خاص طور غريبيءَ جي لعنت ۽ ذلت کي ٻارڙن جا وجهه مرڪي لــڌي هوندي ته ملياءِ سرسوليءَ سان جو ظلم ٿيو، ڏنگا سان جا زوري ٿي ۽ مهنجيءَ ٻيڻ سان جا اره رو راتي ٿي، چڱيءَ ڪٺي مهنجي نڪ ساهوون. ان الڪ الڪ ۽ ملي مونکي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اسٽريءَ جو همدرد ۽ گهٽگهور ۽ ٻاٻو؛ انهن چئن ۾ وڏاءُ نه آهي
نه زندگيءَ جا نيڪ مولهه. هو ٻن ٻهراڻ ٻهراڻ ٻڌهچي ڳوٺ اندر
ئي ٻرجهيا ۽ ٻروڙيا.

سنت ڪبير رام کي ٻاڪل ويڃهائيءَ تان صرف هڪ ڏينهن
تائين ڏٺو ٻوءِ ته هن جي لهڻائيءَ، حليمائيءَ ۽ انسانيت جي
ڇاپ مڌهچي من تي عمر ڀر رهي آهي. ماسٽر چندر جي
صحبت ۾ گهاريل گهڙيون ٻل مختصر رهيون هجن، ليڪن جيڪي
واري سراڻي سنياسيءَ جو سنگ ٻل ان کان ا گهٽ رهيو هجي،
پر ته هن ۽ ٻوهوءَ جي ٻاغ جي سنگيت مٿان مڌهچي روح
کي راڳ سان جا انوت وچـي اخشي سا زندگيءَ جي هڪ
اهم ڪارڻ جي سر انجاميءَ لاءِ ڪارآمد ثابت ٿي. مهراج شنڪر
سان گهراڻي نه ٿي ها ته ماڻهو ٿي نه ٿيان ها!

خود مڌهچي ٻيءَ سان مڌهچا ٺاٺا عجيب ۽ غريب رهيا،
هن مونکي ايڏو پيار ڏنو، جيڏو ڪڏهن ان پيار سان آزادگي ٻڌايو
۽ ان آزادگانيءَ ۽ آزاد خياليءَ ۽ هن ۽ مڌهچي وچـيم وڻجارن
اوٽي عمل ۾ وڃيا آزادا. ٻـوءِ ته هـن جي مـرو تاءِ محبت ۽
مڌهچي هن لاءِ عزت سلامت رهي.

”ٻهراڙن پيار ۽ ٻيون يادگيرون“ ۾ هـن ڪتاب ۾ ڪي
دهراءُ لازمي آهن ڇاڪاڻ ته ٻئي مڌهچي نڌلاڻ جي حياتيءَ
جا عڪس آهن. ٻوءِ ته مون ڪوشش ڪئي آهـي ٻڌهي جي
ٺرالپ ۽ الڳ الڳ اهميت برقرار رکڻ جي. جتي ٻهراڙن ڪتاب
وشيه مطابق باب باب ۾ لکيل آهي اتي هـيءَ انوت سلسلي ۾
جڙيل ۽ جڪڙيل آهي.

ٻهراڻين ڪتاب ۾ ڏٺرو، ڳڌو، هيمرن، ٿاوَ، سرسوتي ۽ ڳدڳا
عدم موجود آهـن. ان ۾ ڪبير رام ۽ مـاسٽر چندر جو ذڪر به
ڪونهي. خود ٻهراڻين ڪتاب جـي ڪردارن ۽ واقعن جي هن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪتاب ۾ ايڏا اوري ۽ ايستائين ڪجل آهي جيتري ۽ جيستائين
ڳالهه جي سلسلي ۽ حقيقتن جي بيانجي ڪري اڻٽر رڪاوٽ لاءِ
بلڪل ضروري آهي يا ان کان اِ ڪي قدر گهٽ هجن ائي
ڪتاب هڪ ڀيري پڙهڻ يا اڳيان پڙهڻ سان ڪردارن ۽ حقيقتن
۽ ان کان وڌيڪ مونجهي جيون جي مڪمل تصوير ملي سگهي.
مون ڪوشش ڪئي آهي ته هي ڪتاب هڪ ائين جو پوراڻو پڙهائڻ
جي ۽ جتي پهرين ڪتاب جيون جهانڪيون آهن، اتي هيءُ
ڪتاب مونجهي اسڪولي جيوت لائين زندگيءَ جو هڪ سلسليوار
باب آهي. هاڻ باب، اڃا ٻي باب باقي آهن، جن ۾ پهرو باب
"سنڌڙي مونجهي جندڙي"، مونجهي سنڌ ۾ گهاريل زندگيءَ
جو بلڪل تيار آهي. ممڪن آهي، اهو ڇاپڪن اڳيان جلد اچي.

بهرحال، هي ڪتاب معرفت هڪ دفعو وري آنءُ آئيندي
اڳيان آهيان: البت، ننڍڙي جي زندگيءَ جو هيءُ آئيندو وڏو
آهي ۽؟ ذري گهٽ آدم قد.

في الحال مونکي ايترو ئي چوڻو آهي ۽ بس.

گوبند مالهي

٧، راج ڪرٽ،
مهاتما گانڌي روڊ،
ڪانديولي، بمبئي، ٦٧.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

● ٻالپڻ منهنجي ڳوٺ جو

مونکي شيڪسپيئر جي ناٽڪن جي هيرن سارن جاندار ڪردارن ۾ هئمليٽ ئي سڀ کان وڌيڪ وڻندو آهي ۽ ان جو ڪارڻ شايد اهو ئي آهي ته هو ناٽڪ ۾ ۽ مان زندگيءَ ۾ - ٻئي پنهنجا پارٽ رهيا آهيون ۽ شيڪسپيئر جو ئي ته قول آهي، ”ناٽڪ زندگيءَ جي آرسي آهي.“

پنهنجي انوکي رنگين جهڙيءَ زندگيءَ ۾ مونکي پنهنجي ٻاراڻپ جي هيءَ سانڀر آهي، ڳوٺ وارن جي مڙهيءَ ۾ هڪ سنياسي ٻاٻو آيو هو. امان پنهنجي منهنجي ڏاڍي مونکي ۽ مون کان ڏهه سال وڏيءَ ڀيڻ دادن کي وٺي هلي هن جي ستسنگ ۾. هن جيڪي ڪي چيو، اهو مان ڪٿي اٿو ته هڪ ڪن کان ٻڌي ٻئي ڪن مان نڪري ويو. پر جملا هن جي اندر ۾ اٽڪي پيا: ”جانورن ۽ ٻارن ۾ ڪو مون جهڙو ساهه آهي؛ هنن کي نه کپي، نه کاڌو... جيو ديا جهڙو ٻيو ڪو ڌرم ڪونهي.“ منهنجي ننڍڙي دماغ ۾ سوال اٿيو، ”ويشنو ٿيان؟“ ٻئي ئي ڏينهن اهو سوال منهنجي من ۾ ور ور اڀرندو رهيو، ”ويشنو ٿيان يا نه ٿيان؟“ جواب دادن ڏنو ڏينهن ڪانوءَ: ”اڄ کان ماس مڇي کائڻ ڇڏي ڏيو ٿا ڏيون.“ ۽ اٽڪل نو سال مان ويشنو رهيس.

منهنجي زندگيءَ جي اها ٻئي ڳوٺ وارن جي مڙهيءَ سان جڙيل آهي، سنتن جو. مان ڪڏهن ٻاراڻو پڙهندو هوس. منهنجي

اسڪول ۽ گوڏو رام جي مڙهيءَ وچ ۾ هڪ رستو ۽ باغ هو، باغ ۾ گوڏو رام جو باغ سڏبو هو. اهو، باغ ڪڏهن رهيو هوندو، منهنجي ساڃهه ۾ اچڻ لائين اهو پڙپانگ ٿي چڪو هو، ان جي کوهه تي صبوح شام جو ٽي ماڻهو ايندا ويندا هئا. مـــان پڙهڻ کان ڪترائي ڏيرو سان گڏ گوڏو رام جي مڙهيءَ ۾ هليو ويندو هوس، ڏيرو ڪلاس ۾ان پڙهندو هو جو هن جي سليٽ ڀڳل هئي ۽ نئين نه وٺي اچڻ ڪري سائين عبدالله هدڪي ايدج لـــي ٻهاريندو هو. مان روز اسڪول کان نڪرڻ کان اڳ ٻاٻا کان پڇندو هوس، "اسڪول مـــان پڇان، نه پڇان؟" ڏيرو مونکي ٻانهن کان وٺي هليو هلندو هو ۽ اسين رستو پار ڪري پڙپانگ باغ لتاڙي گوڏو رام جي مڙهيءَ جي حاطي ۾ داخل ٿيندا هئاسين. اسين ڇڏن رانـــد ڪرڻ لڳندا هئاسين، ڪڏهن ڪڏهن گوهو اسڪول سامهون واري ڏامي مل جي دوڪان تان گلٺي ماري اسان سان گڏ اچي راند ڪندو هو.

هڪ ڏينهن ڏيرو مونکي چيو، "هل ته ڄـــوت مان پڇي هلون؟"

مون ابوجهائيءَ سان پڇيو، "ڪيڏانهن پڇـــي هلون؟" هن وراڻيو، "ڪيڏانهن به دنيا وڏي آهي، ڏاڍي."

دنيا ڇا آهي ۽ ڪيڏي وڏي آهي؟ اهي سوال منهنجي من ۾ نه اٿيا. ڏيرو مون کان ٽي سال وڏو هـو ۽ مونکي هن جي هر ڳالهه تي اعتبار هو. منهنجي من ۾ اهو ئي سوال ايندا ٿيو، "پڇان، نه پڇان؟"

۽ جواب نه هن ڏنـو نه مون ڏنو. هن جي ماءُ اڪثر هٿ ۾ چهلي اچي ويهي هـئي ۽ هوءَ چوندي آئي هئي: "ماءُ جي مار کان ڪيڏانهن ڀڄي ڇڏيندين؟"

ٻئي ڏينهن ڏيرو اسڪول ۾ نه آيـــو. مون سمجهيو، سڏو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مڙهيءَ ۾ هليو ويو هوندو. مڙهيءَ ۾ وڃي ڏٺم، اُتي ڪو نه هو. مون سوچيو: ڏاڏيءَ وڏيءَ دنيا ۾ اڪيلو ئي هليو ويو هوندو. مان اڪيلو مڙهيءَ ۾ ويهي رهيس. ڪوبه آيو پر هن سان واند نه ڪيم. منهنجي من ۾ هڪ ئي سوال وري ورِي اُٿي رهيو هو: هن کي ڳولهيان، نه ڳولهيان؟ اهو سوال سڄو وقت مون سان ساڻ رهيو. پوءِ ڏينهن بابا چيو، ”سڄو وقت اسڪول ۾ وهندين ته ماسٽر عبدالله موڪل مهل توکي هڪ ڳالهه ڏيندو.“ وري هڪ هڪ لفظ تي زور ڏئي چيو، ”توکي هر روز اسڪول وڃڻو پوندو.“

ان طرح، فيصلا منهنجي مٿان مڙهيا ويا آهن. عمر پوءِ هاڻ اهڙو ضرور ٿيو آهي يا مون ڪيو آهي ته هڪوار ڪنهن فيصلي کي مڙهجي وڃڻ ۽ منهنجي طرفان قبولڻ بعد مون ان جي سر انجاميءَ لاءِ ايمانداريءَ سان ڀاڱ ٻڌي پتوڙيو آهي، مان اڪثر وسهندو آهيان ته ساميءَ جي هڪ سونهي سٽ، ”اڻ گهريا ملن موتي، مانگي ملي نه ڀيک.“ منهنجي زندگيءَ جي سڄي صحيح ترجماني ٿي ڪري، ۽ منهنجي جيون ڪهاڻي لڳي ٻڌي اتفاقن جي ڪهاڻي رهي آهي، مدي کان وٺي، اتفاقن سان مون سان وڙ به ڪيا آهن ته ويل به وهايا آهن عمر ...

اُنهن ڏينهن ۾ ٻانيءَ جي ماهه ۾ ملهن جهڙو هڪ ـ ٻه ٻکوڙا ملندا هئا، ٻه ٻيڙيون ڏال سان ملنديون هيون، البته نديڙيون مگر ڏانئيدار ٻوڙيون، دل پڪڙڻ نڪل ملندا هئا، چڱي ٻرندي ملندي هئي. مان ٻانيءَ جي ماهه بابت سوچي ئي رهيو هوس جو هيمون اسانجي گهر هليو آيو، هٿ ۾ ڪاٺي آيو هو ڪاٺ جي ميٽ لڳل ٿلهي. چيائين، ”سڻ، اڄ مان نه پڙهڻ هلندس.“

هيمون مون کان عمر ۾ ٿورو وڏو هو. هن ۽ منهنجو گهر

لڳيتو هو، وچ ۾ اڌ فوٽي ديوار هئي، هوءَ منهنجي ٻڙ ڏاڏي جي
ڀاءُ جو پڙپوٽو هو. هن جو پيءُ ٻڍو، هن جو ڀاءُ نارو ۽ هن جا
سوٽ مدن ۽ ڏنو - اهي ساڻوٽي سوٽ آهي منهنجي ڏاڏاڻن ۾
منهنجا واڳهي ۾ ويجها مائٽ هئا. هيمونءَ سان منهنجو لڳاءُ
انڪري نه هو ته هوءَ منهنجو سوٽ هو، پر انڪري جو هوءَ مون
سرتو هو مگر ڳالهائڻ خواه وڙهڻ ۾ هو وڏن سان پڄي ڪانه ڏيندو
هو. ٻاڙي ۾ سڀ ٻار ليڊگر هئا ۽ اهي اسان نينگرن مٿان رعب
جمائيندا هئا. هيمون هنن کان پاڻ نه ڇڏيو رهندو هو، مونکي
به بچائي وٺندو هو. لٺ سان پچڻ ۾ چڪر هو. ۽ ڳالهيون به
وڏن جيان ڪندو هو ۽ سڄ به هر ڪنهن ڳالهه جي هيمس، ڳوٺ
جي هر ڳالهه ڊنوءَ ناٿين پهچندي هئي ۽ ڊنو ٻي پنهنجي گهر
۾ ڪندو هو، مرچ مصالحي سان. هيمون ڳالهه جي ڳائي کان
مرچ مصالحو وڌيڪ جهٽيندو هو.

هيمون اسڪول ۾ وهندو هو ۽ مونکي به وهاريندو هو ۽
موڪل مهل سائين عبدالله کان ملندڙ پائيءَ جو مال ٻئي ونڊي
ورهائي کائيندا هئاسين. اسڪول بند، ڦوڙاهو ن گهرن ۾ ڦٽيون
ڪري ٻئي رول ٻين لي نڪرندا هئاسين، ۽ ان رول ٻين ۾ اسان
جو نيون سائي هو گدو. گدوءَ جا ٻه وڏا ٻاڙ هئا. ڪونگو ٻاڳ ۾
ڪم ڪندو هو ۽ گيهي هيموءَ ن ۽ مون کان هڪ درجو مٿي
پڙهندو هو. هوءَ اسانجي اوطاق جي نڪ ساموهون واري جڳهه جي
الڪل لاڳيتو رهندا هئا، ڏاڏيءَ ۽ چاچيءَ سان. ٿورو وڌو اڳڻ
اي سڌ پيم ته ڳهر اوٺي اڳاڻ چاچيءَ جي ڏالي ۾ هو. ٻاڳ ۾
ڪونگوءَ جي ڪم ڪرڻ ڪري نهي ٻارن کي رکي سگهي روٽي
نصيب ٿيندي هئي. گدوءَ کي شوق هوندو هو طوطن ڦاسائڻ جو.
هيمون ۽ مان هن کي ان ۾ مدد ڪندا هئاسين، اسان ڪڏهن
ٻه ڪڏهن هڪ طوطو ڦاسائيندا هئاسين گدوءَ سان پاڻن جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي ڳوٺ ۾ وڃي الله بخش کي اهي وڪڻندا هئاسين، طوطي جا ٻه پيسا (اڄ جا پندرهن نوان پيسا) ۽ طوطيءَ جا ڇهه پيسا ملندا هئا، پيسا گڏو ڪٺندو هو، موٽندي اسانکي اسڪول جي راند جي ميدان ۾ دال ڇولا وٺي کارائيندو هو. اسان ته انهن ٻاريءَ ۾ پيسا گڏوءَ کي ڏيندا هئاسين، پوءِ پتو پيو ته هو اهي پيسا پنهنجي ۾ وجهندو ويندو هو، پنهنجي ۽ ٻارن جي ڪپڙن ۽ ٻين ضرورتن لاءِ.

هڪ دفعي الله بخش چيو، ”اڄ ڪلهه طوطن کي گهر ۾ رکڻ جو شوق گهٽجل آهي. طوطي جا ڇهه ۽ طوطيءَ جا چار ڏيندس.“

گڏو پيسا وٺڻ وارو هو جو هيمونءَ هن جو هٿ روڪيو ۽ ڌمڪيءَ سان چيو، ”بخشو، اسان گهٽ ملهه وٺڻ وارا نه آهيون، اون نه وٺندين ته مولهڻ ۾ نبي بخش کي ڏيئي ايندا سين؛ هڪ نه ته ٻيو بخشو، اسان جو ڪم صحيح ملهه سان ...“

ان ڏينهن ته الله بخش پورا پيسا ڏنا، پر ٻئي ڏينهن ٻڌ ڪٿي پئي، هيمون وري ضد لي، هلياسين ڏهه ميل پنڌ ڪري مولهڻ ڏانهن. نبي بخش جي پولٽري ۾ ساڳي الله بخش جهڙي. هڪ ڏينهن اندر هڪ بخشو ٻئي بخشو کي پٺي ٻڌائي آيو هو. ان ڏينهن اسان هڪ طرح ۽ ٻه طوطيون ڦاسايون هيون.

هيمونءَ اسانکي پاسيرو وٺي چيو، ”هڪ راند دم جهلي وٺاسين ته سياڻي اسان وارو ملهه پنهنجي مان ڪونه ڏيندو.“ مون ڏانهن منهن ڪري چيائين، ”سوٽ، اجوڪي راند هڪ هڪ ٻچي ٽيئي پنهنجي گهر تا ڪٽي هلون ...“

هن جملو پورو ئي نه ڪيو هو جو مونکي ڦڦڙي وٺي وئي. امان (ڏاڏي) ۽ بابو مچيندا تسي ڪونه. ٻانوُ ته هيڪاري وڙهندو. دادن ... ها، هن جي معرفت.

هيمونءَ جو آواز آيو، ”سوٽ، هڪ راند جو ٿي ته سوال آهي. گڏوءَ جو سڏائين الا ٻاو ئي پوندو.“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هڪ رات، گدڙءَ جو ٻاڙو، دادن جو آسرو ... منهنجي ننڍپڻ
مون کان صرف ڏهه سال وڏي هئي، پر هوءَ منهنجو سهارو
بڻي رهي، ماءُ جي مرڻ ويل جي نه جهڙي ساڃهه اٿم پر اهو
چٽيءَ ريت ياد اٿم ته دادن ٻاڪارا ڏئي روئي رهي هئي ۽
ٻاڏڙ ۽ مونکي پرچائي رهي هئي. هوءَ منهنجي هر غلطي
برداشت ڪري، ٻاراڻا ڳالهائڻ سهندي هئي، مونکي اجهائيندي
هئي؛ هوءَ منهنجو راڻو گهڻو ٿلهو ٻيءَ ٻاءَ کان لڪائي
رکندي هئي.

مون چولي هيٺان طوطي لڪائي گهر ۾ آندي، اوطاق ۾
ٻرڻ هيٺ رکيم ۽ اچي دادن کي ٻڌايم. ٻڌائڻ سان ته هوءَ چڙي،
"ڪهڙا ڪم ٿو ڪرين؟ اهڙا طوطي گهر وارن کان ڪيئن ۽ ڪٿي
لڪائي رکنداسين؟ نه بابا ..."

منهنجو منهن لهي ويو، روئڻهارڪو ٿي ويس.

هن چيو، "ڇڱو، اڄ رات ڏس ..."

هوءَ وئي، مٽيءَ جو ننڍو مٽڪو وارو پڃرو کڻي آئي. ان ۾
طوطي رکيسين. ان ۾ هن جي لاءِ مٽيءَ ۾ رکيوسين ۽ پاڻيءَ جي
ٺڪري پڃري کي اوطاق جي ڏاڪڻ ۾ اسٽور واريءَ ڪوٺيءَ ۾
ڇت ۾ لڙڪايوسين. صبوح لاءِ طوطي مري چڪي هئي، ۽
اسان کان اڳ اها سڌ بابا کي پهچي چڪي هئي!

هو سڌو منهنجي کٽ تي آيو. مان اڃا ننڊ ۾ هوس.
ڏنڊا ڙي مونکي اٿاريائين، هو مونکي چماٽ هڻڻ وارو هو جو
دادن هلي آئي. چيائين، "طوطي مون آندي آهي ..."
بابا هٿ پيرو ڪيو. چيائين، "اڄ ٿي گوبند کي ٺاڪريءَ وٽ
ڇڏي ٿو اچان. گدڙءَ ۽ هيڻن جي اثر کان ائين بچائي رکڻ جو
اهو ئي طريقو آهي."

ٻئين ۾ ٺاڪريءَ وٽ رهندي ورهيه گذري ويا هئي- گوبند

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(ڏهليءَ جو گوبندرام پيپومل)، هُو مدهڄي ڳوٺ جو سيٺ هو
۽ هن جو ڀاءُ مدهڄي ڳوٺ جي فرم "کيولرام ٽوپڻداس" ۾
نوڪري ڪندو هو ۽، گدگي ۾ واسديو هُو مون سرڙو هو. گوبند،
گدگي ۽ مان ٽيئي اسڪول ۾ گڏ ويندا هئاسين. اوچتو، هن
جي صحبت کان وڌيڪ مونکي مدهڄي ماستر کيولرام ڀاڳ
ڏانهن ڇڪيو.

هُو ڪافي پيءُ هو، پهڄي ڪراچي واري فرم پهڄي
سيٺ ٽوپڻداس، پهڄي پاءُ ۽ پٽ جي حوالي ڪري هُو
مدهڄي ڳوٺ وٽ رهندو هو. نظر ۾ گهٽي گهٽ هئس ۽
ڳالهيون سڻيون ڪڍندو هو. الف ليليٰ جي ڪهاڻي، ڪهاڻيءَ
مان ڪهاڻي مون ٻڌان ۾ رهندي هن کان ٻڌي ۽ ٻڌائيندو ۽
ڏاڍي سٺي نموني سان هو ۽ ڇڏيندو ۽ اهڙي هنڌ هو جو مان
پڇي ئي ويندو هوس، "ماستر، پوءِ ڇا ٿيو؟" هُو کلي چوندو
هو، "پاڙيا، وڌيڪ سڀاڻي، اِنتظار جو ڦل مٺو ٿيندو آهي."

۽ ان ڪهاڻيءَ جا ڪردار سڄو وقت مون سان ساڻ رهندا
هئا ۽ ٻئي ڏينهن اسڪول مان اچڻ شرط ماني ٽڪڙ ۾ کائي
وڌيڪ ڪهاڻي ٻڌڻ لاءِ ٻئي ڀيري ۾ ماستر وٽ هليو ويندو
هوس. "الف ليليٰ" بعد هن "علي بابا چاليهه چور" ۽ ان بعد
هن مونکي "حاتم طائي ۽ چار درويش" ڪهاڻي ٻڌائڻ
شروع ڪئي.

مان ڪهاڻي ٻڌندي ڪڏهن کلندو هوس، ڪڏهن ڏڪندو
هوس، ڪڏهن "الا"، ڪڏهن "او" ڪندو هوس. ماستر کلي
چوندو هو، "پاڙيا، ڪهاڻي ٺي نه آهي؟"
۽ اڪثر مان ڀاڳ کان پڇندو هوس، "اهڙي ڪهاڻي مان
جوڙي سگهان ٿو؟"

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هڪ ڏينهن صبح جو مان اسڪول وڃڻ لاءِ گهران نڪري آئي رهيو هوس ته ڏٺئي مان ماستر جن ڊوڙون مڙهيءَ کان لي ڀڄيون : سڙان ٿو، بچايو.

مان بي اختيار ڏاڪڻ تي چڙهي ويس، ادي اڳ ئي ڀڄي چڪي هئي، ماستر گويا باهه جي لپيٽ وچ هو.

ماستر ته ڏٺو، ادي روئڻ لڳي، مان به روئڻ لڳس.

نظر گهمت هيٺ ڪري ليلي ٻيت ٻدران ڪت جي چادر تي ڪيرائي هئائين ......

ان موت جي مونکي ڇڏي يادگيري آهي، اڄ به موت ايترو دردناڪ ٿيندو آهي، اها سڌ نه پيم.

اڄ تائين مرڻيندڙ کان سرد شيڪارا ٿي رهندو ڪترائيندو رهندو آهيان.

ٽوپڻداس ۽ مهنجو پيءُ به اچي ويا، ڪراچيءَ مان. ٽوپڻداس مونکي پهريندي ئي هشمت وارو شخص لڳو. ڊگهو پريال بدن، مٿي تي ڪاري ٽوپي، پيرن ۾ جوراب ۽ بوٽ، ڌوتيءَ ۽ ڊگهي ڪوٽ ۾ هو ٿاڻيدار ئي لڳو. هو ته سچ پچ ٿاڻيدار پوليس جا. ڏيڍ ڏينهن اديءَ کي پيا ڳاڙها ساڻ لنگ ڪري رهي هئي، سا اوچتو چپ ٿي وئي. مهنجو پيءُ ٽوپڻداس کان وڏو ٿي لڳو پر هاڻيءَ، هلس چلس ۽ هلندي ٻڌنديءَ ۾ هن جي مت نه هو.

ٽوپڻداس ٽن چئن ڏينهن بعد هليو ويو.

اديءَ ۽ پيءُ وچ هڪ ڏينهن مڇڻ جو مون ٻاڏ پيمس ٻڌي، هن ايکي مونکي نڊ ڪٽي وڃي هئي.

هن کي ٻيهڙو اولاد نه هو. ادي مونکي گود ۾ وٺڻ لاءِ ٻوڙو ٻڌي رهي هئي ۽ پيءُ پهنجي ٻانهي بعد مهنجي اٿي پيءُ جي ٻٽ چيئي کي، چنتو اڙٻنگ هو پر مون کان چار سال

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وڏو هو. ٻڪر ۽ ٻڪريءَ جي ڌڻ ۾ هڪ هيڪاندو اڳاوت لڳندو هو.
ٻڌ ٻئو ٻيو ته هوءَ ٻيءَ لاءِ ٻڌي هئي. ٻڪر چئي رهيو هو،
”مان ٻچيءَ ٻاري. جيئن جلد ٻچيءَ لي و هڻندو ۽ منهنجي ٻچيءَ
جو حقدار ٿيندو، گوهر اڃا ننڍو آهي.“

ٻڪري چئي رهي هئي، ”گوهر جو اسان کان سواءِ ڪير
آهي؟ پاڻ پنهنجي ڪم ۾. امان مڙهي تيار ڪري، دادن ۽ گهر ۾
ٻوري، پاڻ اي شادي پاسي نڪتو.“

ٻڪر چيو، ”ٻه ٻٽ تا ڳالهه ۾ وڃون.“

اڳتي ڪتن منهنجي من ۾ آواز آيو، ”مان گوڏ جو ٻچ نه
ٿيندس.“

ان وچ ٻڪري ٻڪر ٻارن سان ليڙن لي وڃڻ لاءِ تياري ڪري
رهيا هئا. بابا هڻن کان ٻا ٻچڙي مون کان موڪلائڻ آيو. مون
ڪيئو ڪيو، ”مان گوڏ جو ٻچ نه ٿيندس، مان ليڙن لاءِ
نه ويندس.“

بابا چيو، ”ڀل نه وڃ، وهلو ۽ نه وڃ. مونکي ڪهڙا سڀ
ٻچ آهن جو لوڪي گرد ۾ ڏيندس. هاڻي ذاتي ٻه آهن ۽ ٻئي
لاءِ مون وٽ گهڻج آهن.“

هن چڪي مونکي چاليءَ سان الئو.

بابا مونکي ڳوٺ وٺي آيو.

اسانجي گهر روز ڪو نه ڪو مهمان ايندو هو. جڏهن ڏينهن
مهمان نه ايندو هو تڏهن ڏينهن امان ڏايي مرڳي موڳي رهندي
هئي. مهمان ۾ مونکي ٿيڪو وڏيڪ وڻندو هو، هوءَ هفتي ۾ ٻه
ڏينهن ايندو هو، سومر ۽ جمع ڏينهن ۽ جي هوءَ ٻيرو ٻهندو هو
نه امان کان وڌيڪ مان من ۾ اداس ٿي ويندو هوس. هو
مونکي ان لاءِ نه وڻندو هو جو هوءَ مون لاءِ ٻيري سان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

بسڪيٽ يا ڪئمنڊا ڪٺي ايندو هو. هو مونکي ان لاءِ وٺندو هو
جو هو ٻالڪن جو ڳوٺ هو. مان اسڪول مان ايندو هوس ۽ هو
بزار مان پنهنجي دليون واري دوڪان لاءِ خريداري ڪري
موٽندو هو. هڪڙي مائي ڪاراڻي، ٻارڻ ڪاٺي، مان ۽ هو اوطاق
۾ ساڳيءَ ڪٽ تي سمهندا هئاسين. جڏن ٻولن کان ونهي لر جي
مشهور ڊاڪٽر پير محمد جي چانڊشاهيءَ لاٿين، هو ڪاڻ ڪا ڳالهه
مونکي ٻڌائيندو رهندو هو. ڏني جي جهاليءَ جي هوا ۽ هنجي
ٻالڪن جي وچ مونکي ننڊ ڪٺي ويندي هئي. مدهنجي اکيون
کان اڳ ئي هو ڳوٺ راهي ٿي ويندو هو ۽ مدهنجي دل ۾ ڇڏي
ويندو هو پنهنجي ٻيهر اچڻ جو انتظار. ڏوليءَ ۽ ٻگڙيءَ ۾ هو
ڪافي وڏو لڳندو هو، ٻوءِ به مان هڪڙي نيڪو ڪري سڏيندو
هوس جو مدهنجي ڏاڏي هڪڙي نيڪو ڪري سڏيندي هئي،
نيڪوءَ مدهنجي ۽ پنهنجي وچ عمر جو تفاوت مٽائي ڇڏيو هو،
اهو ئي ڪارڻ هو شايد هڪڙي نيڪو ۽ لونڪري سڏيا جو.

وڌندو رهڻ جي باوجود امان هر روز صبوح جو نيرن ڪرائي،
انگوڇو مدهن جي ڳچيءَ جي چوڌاري ويڙهيندي هئي ۽ ان جي
هڪ ڪنڊ ۾ آنو ٻڌي ڇڏيندي هئي. مان هڪ ڇيڙي کان
ٻئي ڇيڙي لاٿين شاهي بزار لتاڙي، ٻاجي مارڪيٽ ويندو ڦرندو
گوشت جي مارڪيٽ اندر ويندو هوس ۽ ٻئي نمبر ٽڪڊل جي
ٻاسي ۾ وڃي ٻيهندو هوس. قادو قاسائي مون کان انگوڇو
وٺندو هو، آنو ڇوڙيندو هو ۽ اڌ سير گوشت ان ۾ ٻڌي انگوڇو
وري مدهنجي ڳچيءَ ۾ لٽڪائيندو هو.

ڪجهه وقت بعد سڌ پيم ته گوشت ڏهن پيسي (ها ٿوڪا
پندرهن پيسا) سير هو. ٻڌي گراهڪ هجڻ ڪري قادو مونکي
پڻ آڌي سير جي حساب سان ڏيندو هو. مان اتان سڌو ٻاجي
مارڪيٽ ۾ مامي آنل جي ٻڙيءَ وٽ پهچندو هوس. هو نڪوڙي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي ٻئي ٻاسي ٻاجهي ۽ ساڻو مصالحو ٻڌي انگوڇر منهنجي ڳچيءَ ۾ لٽڪائيندو هو. مان وري هڪ ڇيڙي کان ٻئي ڇيڙي تائين ازار لنگهي گهر پهچندو هوس.

هڪ ڏينهن ليوڻ چڱو ڏهر سان ٻڌو هو ۽ مان موڪندي کاڌي اڪڙو ازار لنگهي رهيو هوس جو چوسول وٽ آواز آيو، ”ارے ٻڌ ته ...“ ڪدي وراتي ڏٺم ته آر پار ونڊڙ گهٽيءَ جي منهن وٽ ڏاڍو ايئو هو ۽ اڳيان ڪهڙن جو نهايت خوبصورت رکيو هوس. مان هڪدم ڏسي ايڏو خوش ٿيس. ٻوءِ ته هن وٽ پهچڻ لي زبان مان نڪتو، ”اڙے اون هتي! مون سمجهيو وڏيءَ دنيا ۾ هليو ويو آهين.“

هن جو منهن ٻاڙو ٿي ويو. ٻوءِ چوائين، ”اڙے اون ته اڻتي ۽ مان ته مان ڪڏهن نڪڏهن ڏينهن هتان ٻچي ٿي ڏيکاريندو سانءِ.“ خير، هو ٻڳو ڪوڙ، ڪهر وڪڻندو رهيو. البت وقت گذرڻ سان هن جو خوشبو وڌو ٿيندو رهيو.

هيءُ ون ان وچ اسڪول ڇڏي چڪو هو. ٻنوءِ هڪڙي عين ٻين ٻاڻ جهڙو بدلائي ٿي چاهيو. هو اڪثر چوندو هو، ”پڙهڻ ۾ هڪ پٽ نار ڪافي آهي، هيءُ ون منهنجو ٻانهن ٻلي ته ٿيندو ته ڏنڌي جو وارث ته رهندو. هون ته جڏهن هڪ ٻلي ۾ ۽ شيءُ ڳهاري ته سگهندا آهن تڏهن هڪ ڇت هيٺ ته پڙهيل هڪ ٻئي جو ماس ٿي کڻي ڇڏيندا.“

هيءُ ون ٻنوءَ کي هر روز طبيلي ۾ ته ڳي ڪلاڪ مدد ڪندو هو، باقي سڄو وقت گهٽين ڪهڙيندو ولندو هو. ڪي ڏينهن ته رنيندو رهيو. ”پڙهيندا لکيندا، هوليندا خراب، رليندا پليندا هوليندا نواب.“

هو نوان وانگر ڪي ڏينهن تڏهن لي نوٽي وڪندو ڦرندو هو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مونجهي هن سان بيحد همدردي رهي، عمر ۾ مان خود رول ٻين ڪندڙ هوس مگر ٻران مان اٺ-ڪ بعد روز اسڪول وڃڻ لڳس. ٻاني ماستر ڪڏهن جو ڏٺڻ ڇڏي ڏني هئي، ٻيو ته مون اسڪول ڪڏهن نه گسايو. هڪ ڏينهن هميشه ڪري اسڪول هلڻ لاءِ چيم. چيائين، "سوٽ، اوهين ته او پڙهين، اڻهندو پاڻ ته او پڙهي، انهاءِ شرط، اڳتي اوهان ٻئي وڃڻدا ۽ اوهانجي گهر مان ٿي نه ته ٻه گهر ضرور ايندا. سوٽ، ڇو انهن جهڳڙي جي ڳالهه ڪئي، اڄ نه ٻيون ڳالهيون ڪريو ٿو، ڪال خوشيءَ جو ن."

مان ۽ ٻانو اڄ ڪلهه ان شهر ۾ الڳ الڳ گهرن ۾ رهون ٿا ٻر ته پڙهڻ ڪري، نه ڪڏهن ملڪيت جي جهڳڙي ۽ نه هميشه ن ۽ هن ڪان وڌ ڏنوءَ ٿي دل جي ڪڏهن ڪنهن ۾ رهيل خواهش جي ڪري- اسان جي علحدگي وڌائي ۽ الڳ ٻلاڻ جي لعنت جي ڪري آهي خير، ان جو سراسر ذڪر ڪڏهن ٻئي دفعي.

ٻران مان گرت اچڻ لي مون هڪ ٻيو ته قدر ڏٺو. ٿيڪڙ جي اڳوڻي خوش مزاجي نه رهي هئي ۽ لڳندو ته مدبهل مدبهل هو. مون کان رهيو نه ٿيو. پڇيو مانس، "اوهانجي گهر ۾ ته سڀ خوش پرسن آهن؟"

هن وراڻيو، "گهر ۾ سڀ ڪجهه ٺيڪ آهي، ڏاڏو ته سڙو ٻيو هلي."

مون چيو، "ٻاقي."

هو اچي رنڻ ۾ ڇنڪيو. هلدو سارو مزس ماٺ ور ووڻي ڇڏي رهيو هو، "گوبند، دنيا ۾ انڌار آهي، ڪاڪي (مدبهجي ماءُ) لاءِ هاڻي ته ٻيون مانٽيڻ اچن، هن جي ور ور نه ڪرڻ لي ۽ مان جواني ٻـار ڪري ڇڪو آهيان، ڪو مون ڪـي ڏيءَ نٿو ڏئي ..."

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مون هن کي ته ڪجهه نه چيو، امان کان "پڇيم ٽيڪوءَ جي شادي ڇو نه ٿي ٿئي؟"

امان وڏي ٽهڪ ۾ چانور سوڀا، منهن مٿي ڪري ڪانسواءِ چيائين، "اڙي غريب هو، ان ڪري، هاڻي هو عمر چڙهي چڪو آهي، ڪنهن جو اڻو ڪٿو آهي جو پنهنجي جوان جماڻ ڌيءَ ڪاڻي هن کي ڏيندو؟"

مون دنيا ۾ ايا ڪانئين، گهڻو ڪي نه ڏٺو هو، پوءِ به دل ئي دل ۾ چيم، "دنيا ۾ سچ پچ انڌير آهي."

منهنجي آس پاس ئي......

ڳڙوءَ جو پاءُ ڪرنگو، سڻ جو ننڍو پٽ ٽوپڻ ۽ منهنجو ماڻو (در حقيقت امان جي سوٽ جو پٽ) اڃا ڪنوارا هئا، غريب هئا ۽ لڪڙو لڪڙو عمر چڙهي رهيا هئا.

ڳڙوءَ طوطا ڦاسائڻ اُن ڏينهن کان ڇڏي ڏنا هئا، جڏهن ڏينهن اسانجي گهر طوطي مٿي هئي؛ هو شام جو سوناري وٽ جهلي ڇڪيندو هو، ڀرائيب بساريءَ وٽ ڀڳڙن پڪيندو هو يا رجب رازي وٽ مزوري ڪندو هو......

هو، ٽيئي ۽ مان هڪ ئي پاڙي ۾ پيدا ٿيا هئاسين، گڏ وڏا ٿيا هئاسين، ڪجهه وقت گڏ رهياسين ۽ ...... ۽ هاڻ جيڪر ٽيوان زندگيءَ جي ٽن واٽن الڳ الڳ راهن تان وڃي رهيا هئاسين.

مرڪي ته چاهيندي به موڪي ورڪي پڳيءَ وٽ وڃي ويٺو پيو، ٻاهران ڀرڻ ۾ پوءِ ڪراچيءَ ۾......

منهنجو ڀڙ چالي رهيو هو. بابو ۽ امان هن وقت ٻارهي لائين رهيا، هن جي ٻرڪ سڻ اسانکي ٽيڪي واٽا روئي ڪري ڏيندي وانڌي هئي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اديءَ روئي بابا کي چيو هو، ”گوبند ۾ مهنجو موه انتيو ٻڌو آهي، چاهيان ٿي مون وٽ هجي، پر ڪن سالن بعد گهرائي ونجوس.“

مان پڻ ٻه سال گهر کان ٻاهر رهيس. ڳوٺ ۽ شهر جي زندگي ڏٺم، ان جو تفاوت ٻه جاچيم. ان وقت شهرن ۾ هاڻوڪي گهاگهه ۽ هل هلان نه هئي پوءِ به ڪراچيءَ ۽ ٻيران خواه ناروشاه جي زندگين ۾ فرق هو ۽ مهنجي اڌ سڄاڻپ من گهڻو ڪي پانهنجو، ٻاڪيو ۽ ٻرڄهيو، هيمون ءِ، گدوءَ، ڏاڙوءَ، ٽيڪوءَ، ۽ ٺمڊيڙ جي ٻين همراهن، ماسڙ ڪيولرام سميت، مهنجي سمجهه رپاي وانڍڪي کي چاپي ڏني هئي، ان کي مهنجي عمر جي ٻار کان وڏيڪ رفتار بخشي هئي ... ۽ ان رفتار ۾ اڳيان ٻه ٽيڙي آندي مهنجي ٽڪاڻن جي ميوي جي ڌرم ”ڪيولرام ٽوپڻداس“ جي پانهوار مڪهڌمل.

مڪهڌمل اصل ٻاري جو هو ۽ ٽوپڻداس جو ڏو رانهون مانٽ هو. ٽڦڙ جي چلي رهڻ بعد اديءَ جي سار سڀال اهو مڪهڌمل ئي لهندو هو. پاڃي ٻڪو، ميوو ۽ اناج وغيره ٻهچاڻڻ، هر ضرورت جو پورائو ڪرڻ ۽ سڀ کان وڏيڪ مهنجي سهولتن جو خيال رکڻ.

اديءَ مونکي ماءُ جهڙو پيار ڏنو، پنهنجي گود جهڙي پٽ جهڙي کان ٻه وڏيڪ. هوءَ اڙٻنگ هو پر ڌرم جي سيٺ پاڻي ٽوپڻداس جو هن سان ڪافي موه هو.

مڪهڌمل مونکي سڄي ڪراچي ڏيکاري. هر آرتوار ڏينهن مونکي ساڻ وٺي نڪرندو هو، آرام ۾، ڪڏهن نه ڪڏهن پاسي وٺي هلندو هو.

هوءَ هيو ٻڳوان جو ٻڳت ۽ سنت سڌڪ جو ڪوڏيو. نيڻي جيڻي جي مندر ۾ هر آرتوار شام جو هرڊوار جو سڌياسي ڪٿا ڪٿندو هو، وچ وچ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۾ ڀڄڻ نه ڳائيندو هو. منگهومل کي ڪٿا مان "گيان" ملندو هو؛ مونکي هن جي واتان رامائڻ، مهاڀارت، نل دمينتي ۽ سرامد ڀاڳوت جي ڪٿائن ٻڌڻ مان ايتد آنند ملندو هو ۽ هن جو سريلو ڳلو نه مونکي هر آرتوار ڏينهن هن ڏانهن ڇڪيندو هو. مون ۾ راڳ سان لڳاءُ ان هردوار واري سنياسيءَ جي سريلي ڀڄڻ ٻڌڻ شروع ٿيو.

ٻڌائن سان ڪي گونگيون ٻلئون نه ڏٺم - ٻه اڄ نه ياد اٿم، وري هرشچندر ۽ سورداس.

ٿئٽر ناٽي نيدگر سان نه سنگت ٿيم، ڪراچيءَ ۾ جو ناسو ۽ ورهين ڀڄاڻا مونکي سيدگانور ۾ ڳڏيو.

مان واپس ڳوٺ ورڻس ڀاءُ سان گڏ جڏهن پاڻ لاءِ ابيءَ جي شاديءَ اي!

منهنجي ابيءَ ٻين شادي ڪرڻ نٿي چاهي، ڪرڻ چاهي ها ته ٿي، سٺ سال اڳ ڪري ها، جڏهن اسان ننڍا هئاسين، ٻڌو هوم، منهنجي سڳيءَ ماءُ جي ڀڃڻ وقت سڏوڻ ۾ ٻه ماڻهون آيون هيون، هن لاءِ، خود منهنجي سڳي ماءُ منهنجي وڏي ڏيءُ آهي هئي بابا کي، پر بابا هڪ نه، ماڻهي ماءُ آئي، ٻارن لاءِ آزار پيدا نه ڪندس. هيڏو نه دادن ٻڌايم ته "ٻارن جو هڪ ٻيڙو بابا وٽ آهيو، هٿ ٻڌي چيائين، ڇوڪرين ٻچڙن سالن جي ڪنواري ڏيءُ گهر ۾ ويٺي اٿم، ڏيتي ليتيءَ جا پيسا ڪونه اٿم، تون منهنجي سڄڻي انگيڪار ڪر، ٻڳوان اڳ نه وڌائيندو." بابا گهٽو ٿي آناڪاني ڪئي پر ٻيڙو همٿ جوڙي ٿيو. چيائين: ڪانءَ ٻڌي ٿو وڃان در ٿي، ڳگدام، وٽيٽي نه ڇوڙ، وٺيٽي نه نه ڇوڙ، مان ليسٽائين اَن جل نه وٺائيندس، جيستائين تون منهنجي ڌيءَ قبول نه ڪندين. بابا ٻيڙي جي هٺ اڳيان لاچار ٿي ويو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مون اي اختيار پڇيو، ”ننڍڙي جي شادي ٿي؟“
امان ورائيو، ”هن مارٽي کي ڪير ڌيءَ ڏيندو؟“

مان صرف اُن ورهين جو هوس، تنهن ڪري منهنجي دل ۾ آيو، ”ٻڍڙو ڪنگال ٿيڻ، بابا جي در تي ٻڌندڙن ننڍڙي جي در تي ٻڌي سگهيو آهي. شايد ان جي عمر وڃڻ کان پوءِ ٻڌي سگهندس ها.“ چڱو جو زبان سان ڪجهه نه چيم.

پيءُ به ننڍڙو ڪوئي سمجهيندي دستوري خوش مزاج ڏٺو رهيو، هن جي وهنوار مان اُن ساڳي وقت به ظاهر نه ٿيو ته ڪو هنڪي منهنجي شهواري رهڻ جو ڏک، يا بابا جي اهڙ پرائڻ جو ناراضو هو. هو نه ڳالهه ٻڌائڻ لاءِ پڻ ٿڪ ڏئي رهيو هو.

منهنجي ماڻهن ماءُ واقعي نالي سان نباهيندي ساڳي نڪتي. اسان ٻن ڀائرن ۾ هڪ ٻئي کي من ۾ ڪي الهي ڏيپ ۽ انديشا هئا، اهي اجايا نڪتا. منهنجي ان هوءَ دل ۾ ٻيهي ويٺي ۽ مان به هن لاءِ ٻيٽ جاڻو ڏٺي ٻيس. امان کي به هن ڪٿ نه واهي ڪارايو.

ٻه سال پوءِ ڀاڻو پرڻيو، ساڳئي ڀائيءَ ڏهن جي حيثيت ۾ امان سان ۽ سس جي حيثيت ۾ منهنجي ڀاڄائيءَ سان چڱيءَ ريت نباهيو، ڀاڻو ۽ ڏاڏن به هن مان بيحد خوش هئا.

هڪ هنڌ سڀئي ٻيڻ اسانجي ڳوٺ ۾ پرڻيل هئي، جنهن کي اسانجي گهر جو سڀ ڇڏڻ ڪافي ڪڙڪيو. هن منهنجي ماڻهن ٻيٽ کي گهران لوڏي ڪڍيو هو ۽ هن ڀاڄائيءَ اُنهيءَ ٻنهي کي اسانجي واٽ ورتا ۽ ڀائي چاهي. هن گهران موڪلي ماءُ ڪان، ٻوءِ ڀاڄائيءَ ڪان نيڻ لاءِ لاڳاپن لب ڏنا، مگر مان هنجي وڪڙ ۾ نه آيس. هن ٻيڻ کي به ارغلائڻ جي ڪوشش ڪئي ۽ ساڳئيءَ شايد ٻنهي سان ٻار ٿي ڪيو هو ته هوءَ مرندي مري ويندي، ماڻهن ماءُ

پاڻ دستوري غلطفهمي دور ڪري نه سگهندي، ممڪن آهي ڀاڀا به هڪڙي تلاءُ جو هجي ۽ ٽاٽي به هڪڙي سڌيءَ راهه اُسي محڪم رهڻ لاءِ هميشه هجي، جيئن نه ماسيءَ کي اها آشا رهي ته ساڳيءَ کي پنهنجو پار ٿيو ته هوءَ مائٽن پارن کي ڏيهون جا تارا ڏيکاريندي. هن جي اها اميد به اڙواب نه ٿي.

ڀاڀيءَ کي ٿڌو ساهه جاڳو ۽ زهر چڙهيءَ وڃڻ ڪري ڀاڻ به اٿي نه سگهي.

مان اڄ به اکين ۾ آب اوتي اهين وسهندو آهيان ته ڀاڀيءَ گويا گهر جي ايڪتا ۽ اڪٻڌائي کي سلامت رکڻ لاءِ جان جي آهوتي ڏني هئي.

مون گانڌيءَ کي پهريون ڀيرو وڃهاڻيءَ ٽان ناروشاهه ۾ ماستر جيولرام مٽانيءَ جي اوطاق ۾ ڏٺو؛ مان سمجهان ٿو اهو ١٩٢٩ جو سال هو ۽ سنڌ ۾ ڀاڙدست پوڙهو پيو هيون. ڏيرو اُن اڳهاڙو ۽ ڪافي ساٿو رو. ڏاڏي وٽي هلي هئي، "سنت" جي درشن لاءِ. مونکي گهڻو ڪي ياد ڪونهي، پر اها يادگيري اٿم ته گانڌيءَ جي ليڪچر لئي مردن خراهه زالن پوڻ جي ليڙا لاءِ رڪڙ ۽ ڀلر ر ڄام ڏنا هئا. ڏان ۾ زالان مردن کان اڳرا ن هيون. اهان پنهنجي نٿ لاهي ڏني هئي. هن ڏاڏي جي ڏياڻس لئي نٿ نه لاهي هئي جو هن جي سرڪتو پت (منهنجو پيءُ) صحيح سلامت هو، هاڻي هن جي پٽ کي به پٽ ۽ هڪ ڌيءَ هئي ۽ مٿان پهر شادي ڪئي هئائين، ممڪن آهي، اهان نٿ جي ضرورت محسوس نه ڪئي هجي يا ... يا گانڌيءَ جي ليڪچر ۾ عجيب تاثير هجي.

نٿ لاهڻ بعد مونکي ڏاڏي پيلي لڳي، زندگيءَ ۾ پهريون دفعو.

ڏاڏيءَ سترهن ورهيه ڪما هئا ۽ اها حقيقت فخر سان ٻڌائيندي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هئي. جڏهن ٻنهي جي ساٿين ۾ ٻئي ڀيڻون ۽ بابو صاحب ڏٺو. هڪ ٻئي جهڙي ساٿين ۾ اچڻ ڪانپوءِ سنمت ڇالي رهي. هنن ٻن ڀينرن مان اولاد هڪ کي ئي ٿيو. در حقيقت ٻنهجي سڄڻ مائٽن جو دائرو ڪافي محدود رهيو آهي. ٻنهجو ڏاڏو ٻيءَ جو سڪيلڌو ٻار هو، بابا ٻه ڀيڻون جو سڪيلڌو سوڪٽو ڀاءُ رهيو جنهن ۾ هنن جو چڱو ساد هو.

بابا کي ٽي ڀيڻ ۽ هڪ ڏيءَ دادن رهي جنهن کي مامو اوڌيرام ٻن مولين وچ ۾ لعل ڪري سڏيندو هو. مامو اوڌيرام ٻنهجو ٽي بابا جو مامو هو ۽ ٻاڙي جا سڀ ٻار هنکي مامو ڪري سڏيندا هئا. هيترا سارا مهمان اسان وٽ ايندا هئا سي ٻه ته بابا ساٿين جا واقفڪار ۽ مٽ هئا ٻيا انهن ٻنڌي اُت جي ماڪوڙ و ماسات هئا. عود نيڪوءَ جي اسان سان لڙ کهڙي مائٽي هئي سا ٻروالي اڄ لوڪي سالي نه سگهيو آهيان. رت جي رشتي کان سڪ جو سنبند وڌيڪ ٻڌو آهي. اها سٽي نملي هوندي کان ٻڌي اٿم.

بابا جي ٻين شاديءَ ۽ ڪانڌڀيءَ جي اسانجي ڳوٺ ٻڌارجڻ وچ ۾ رال گاڏي ناروشاه مان لڳهڻ لڳي، ان کان اڳ رال جي ناروشاه کي ويجهي ۾ ويجهي اسٽيشن هئي لاڪا روڊ جنهن کي ٻو ٻه ڀرڀا روڊ چوندا هئا. اها ٻرڻ کان ٽي ميل ٻري ۽ ناروشاه کان سڄا سارا نو ميل ٻري هئي، ٻه عيدن کان مهراٻپور روڊ لائين نڪتي جنهن ٿي ناروشاه مکيه اسٽيشن ٿيو. ان ريلوي لائين ڪانپوءِ ٻڙڻ جو اوج ختم ٿيڻ لڳو ناروشاه ساهتيءَ جو واپاري مرڪز ٿيڻ لڳو. اڄ ته مونکي پڪيءَ طرح ياد آهي ته جڏهن ناروشاه ۾ ٻهرڻ رال گاڏي ٻهتي ته ڏري ڏهٽ سڄي ڳوٺ جا ماڻهو ان جي آجيان لاءِ ڳوٺ کان اٺ مدو ميل ٻري اسٽيشن تي اچي ڀاهڙت ليا هئا. انگريزي خواه سنڌي اسڪول

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جا شاگرد ۽ قطارون ڏاڍي ٻيٺا هئاسين، ٻرانڊيون ڪري ٻهراڙون
هار مون ڪان ٽي وڃهارايو ويو هو!

ان ڪان اڳ مان ڳوٺ کان ٻاهر صرف ٻڌان ۽ ڪراچيءَ ويو هوس. ريل گاڏيءَ کانهوءِ ٽي ڏٺي ۽ ٿو شهري آئس واس. ٻاڻوءَ جي شاديءَ بعد هن جي ساهري ٻه ڏينهن وڃي لڳس.

ماڻيلي ماءَ جي سرڳواس ٿيڻ لي ماڻو اوچتو ۽ روئي ڏيءَ ٻڙيا ۽ چيائين، "ڪڏهن جو ڪورو هردوار ڪٽي هلنداسين." ٻاپيءَ جي ٻڌي مون پالي هئي، ٻڌڪري ماڻهي سان گڏ مونکي ۽ وڃڻ جي صلاح ڏني. ٻاپيءَ جي ڏٺهانس جي چوٿين ڏينهن ٻاٻا چيو، "مان ۽ هلان ٿو." ٽن ڏينهن ۾ روزوانٿين جو رواج ڏ هو ۽ ڏ وري ان جي ضرورت هئي. ٻه ڏينهن ڪان سنڌ ايڪسپريس پڪڙاسين، ان کي پشاور ايڪسپريس ٿي سڏيائون. اسان جي ٻهران منزل لاهور رهيو.

ماڻو ٻڌهڄي جوانيءَ ۾ رنگين مزاج رهيو هو، گويا جوانيءَ ديوانيءَ جون اڙٻنگايون پڻشاڻ لاءِ نوڪريءَ کان فارغ ٿيڻ بعد ٿيرٿ ڪري. هن سفر ۾ هو اسانجو سونهون رهيو، ڪٿي لهڻا ڪري- ڪٿي رهڻا ڪري، ڪٿي ڪاڪڻ ڪري، ڪٿن ۽ ڇــا گهمڻ ڪري- اهي فيصلا اسان ماڻي تي ڇڏيا. مون دل تي دل ۾ مڃيو ته ماڻو سان نه هجي هـا ته اهـو لمبو سفر وڏيڪ مهانگو ۽ ٿوي هـا ۽ گهٽ سهوليت وارو ۽ ٿئي ها. ٻاٻا جو چاه هردوار کان وڏيڪ پنجاب ۾ گردوارا ڏسڻ لـي هو ۽ ماڻو مڙني گـردوارن ۽ ٻين ڏسڻ لائق جڳهين جـي اتهاس کـان ۽ ٻليءَ ٻيس واقف هـو. ٻئي ڪنهن سونهين جـي ضرورت ڏ پيئي.

لاهور، امرتسر، ترن تارڻ، گووند وال، دهليءَ ۽ ڪن ٻين ڌارمڪ آستانن جي ٻاترا ڪئيسين، گهڻو لڳو اس وسٽي. امرتسر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۾ ٻهراڙن دفعو ڏٺم ته ڪٽاه صاحب مندر ۾ نه آئي لهڻو، مندر ٻاهران دوڪان تان خريد ڪرڻو ٿي پيو ۽ اندر تلوار سان اٿ ڪٽي گرنٿ صاحب اڳيان هيٺ رکيل وڏي ٿالهه ۾ ٿي وڌائون ۽ اٿ ڪٽي واپس ٿي ڪيائون. اها خصوصيت اها ٻانبم ته هر گردواري ۾ سرور هو؛ مندر جي چوڌاري، اڳيان ۽ پٺيان • ۽ اهو ئي پرورتم ته چڱي گرواٽي مامي ٻاپ ڪي ڪمند هٿي ٻر ٻاپ کي جان ٿان وڌيڪ •

امرتسر ۾ دسهڙي ڏينهن راتوڻ سڙڻ جو اٺ وسرندڙ ڦلاءِ ۽ ڏٺوسين، هڪ ئي وقت قطار ۾ اينڊل ڏهن راتوڻن کي ليلي لڳائي هڻائون ۽ هر هڪ ۾ آتشبازي ڪا وڏي هڻائون! ناروشاه ۾ ته راتوڻ جلندو هو ۽ ساهتيءَ ۾ اهو ڏسڻ الڳ شغل سمجهبو هو ٻر امرتسر واري دسهري اڳيان ناروشاه وارو ٻاراڻو تماشو هو •

هردوار ۾ لهڻ شرط پنڊن جي جهنڊ ۾ وڪوڙجي وياسين، وڙهن واڪن ۽ ڇڻ پٽ ۾ ڦاسي وياسين. اٽڪيو ن پنڊن ۽ اپڏن شاهي پنڊيون مون اڳ ڪٽي ته ڏٺيون هيون، در حقيقت اڄ لاٿيون پٽي ڪٽي ته ڏٺيون آهن. پنڊن جي مهاڄار ڪان ته مامي ڇڏائي ورتو. ٻاڻ ڇڏهن ليرف ڪرڻ آيو هو لڏهن ئي سد لڏي هٽائين ته مهنجو ٻر ڏاڏو ورهيه اڳ ٿي ٻن پنڊن کي اڏو آڌ ٻاڻيوار ڏيائي آيو هو، ڪرپا ڪري هڪ پنڊي جو ناڻو ته ٻاد هوس؛ ان طرح اولاءَ مان سڙاي ٿي، مامي جي ڪري •

اسان واپس گهر پهتاسين مس ته مهنجو ساٿوٽي سڙت ۽ هيموءَ جو سڳو سڙت ڏندو ٻاٻا وٽ داڻهين آيو: ٻئي ڏينهن مهنجي مائٽي لڳي آهي. مونکي حيرت لڳي ته سڳو ٻالٽيو ته ڇاڇي کي اسي ٿالي سان سڏجي رهيو هو •

ٻاٻا چيو، "مونکي ڇا ڪرڻو آهي، ان لاءِ؟"

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مدن ٻاڏايو، "ڪاڪا، هڪ اوهان ئي آهيو جو ڏاڏيءَ کي سمجھائي سگھو ٿا."

بابا چيو، "ڏاڏيءَ کي ڪهڙو اعتراض آهي، منهنجي پڙهڻ تي؟"

مدن اوڇنگار ڏيندي چيو، "ڪاڪا، اوهان ڏاڏيءَ کي سمجهائيندي به نه ٿا سمجهائو. منهنجي ماءُ اڄ نه ته سڀاڻ ضرور هاري، مان به جي ڪنوارو مري وڃان ته منهنجي جان به ته ڏاڏيءَ کي ملندي نه."

مون ڇپ چاپ ويٺي بابا ۽ مدن جي گفتگو ٻڌي. مون ان عمر ۾ به هيڏين جي ٻيءَ کي سمجھ ٻاهر ڏور جو سوچيندڙ سمجھيو.

بابا جي ڪنڌ ڌوڻڻ مان لڳو ته هن کي به اها ڳالهه دل سان لڳي. چيائين، "ڪنهن ٿي منهنجي ڌيءَ لوڪي ڏني؟"

وري به ان ڪچيءَ عمر ۾ مون ڀانيو ته بابا جي خيال ۾ ڪنهن کي ڌيءَ ڪوڙي هئي جو مدن جي ٻاري وڃڻي رهيو هو.

مدن چيو، "سڪل الله جي مٿان ويٺو آهي ته ڪيمو."

ڪيمي دال واري کي مان به سڃاڻندو هوس، هنکي ڇهه ڌيئر هيون، ۽ ٻرٽيل چار ڪنواريون...

بابا چيو، "مان ڪيمي سان ڳالهائيندس."

ان شام جو بابا جي ٻيانئي لي ڪيمو خوشيءَ ٻاهر رکي اوطاق اندر آيو ٻر ڏاڏيءَ هنکي اها ٻڌي ٻڙهائي هئي جو هوءَ مدن کي نائي ٻماتڻ لاءِ راضي نه ٿيو. ها، اها ڳالهه به ٻر ورتام ته جي ٻابو سڄ ٻاڄ هن لي منهنجو زور هلائي ها ته ڪيمو ڦاهو ڦڪڻ لاءِ به تيار ٿئي ها.

گويا منهنجي ذڪي صحيح ثابت ڪرڻ لاءِ بابا انهن کي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

چيو، ” ٻراڻي جهاز، ٻراڻي ڇوڪري. مان ڪيئن ٻراڻي ٻڪري
ـر لي ڪٽان؟ سڄو ڇاڇو ڪي ٻاگهٽي جهڙي ٻرانجڻ ۾ راکي ن
آهي، مان ڇو هن سان ڪٽر مٺو ٿيان؟ “

غريبي مصيبت آهي، اِلاتي ڪانئو ن ٻيو مون ٻڌو ڙاو.

اَساڻو ٻڌهڙي رهڻ جي جڳهه، ٻنؤ، مدن ۽ ڏني جي
رهڻ جي ڏان جيان هڪ ٻئي ٻنهان امتل ٿن گهرن جي اٻراضيءَ
ٻنيان ڦري ڪيسن جي گهر لائين دنگ ڪندي هئي. هڪ دفعي
ٻنؤ فوني لي جيوڙي جو رڪارڊ هلائڻ شروع ڪيو، مون مهڙ
واري دروازي کان هلڻ شروع ڪيو. ٻوئين دروازي لائين ٻهچڻ
لي ٿي لن رڪارڊ جي ٻوئين لڪ ٻو رتي لي. اساڻي گهر ۾ اڳيان
ٻنيان اگڙ ۽ ٻنهين اگڻ بعد ٻانهو ۽ واڙو ٻوڙي ۾ ٻه گانيرن،
هڪ گهوڙي ۽ هڪ ٻڪري.

۽ اسان وٽ زمين اڪڙن ٻر هڏن وٽ وڌيڪ ٻه ٽا هڪ اي
اڙ ڏاڏي جي ٻن ٽن جي جائداد ۾ اهڙو سارو سڌو ٿيـو؟
۽ ڪيئن؟

۽ اهو ئي سوال هڪ ڏينهن هيموءَ مون کان ٻڇيو.
الاتي ڪيئن، مون سوال جو جواب سوال سان ڏنو:
” اوهان جي جاءِ، مدن ۽ ڏني جي جڳهن کان اهڙي ڇو آهي؟“

هن جهٽ ٻٽ جواب ڏنو: ”آسان ٻه ٻانڙ جو آهيون.“

مونکي الاتي ڇو، جواب دل سان نه لڳو. مان جڏهن ڪڏهن
ٻالڪان ٻڇندو رهيس: هيموءَ جي جڳهه سڀني کان اهڙي ڇو آهي؟
اَساڻي جائداد هڏن جي ماڻل جائداد کان ٻه گهٽو گهڻو وڌيڪ
ڇو آهي؟

ڪارل مارڪس جي لالي ٻڌڻ کان گهڻو اڳ ئي اهڙي قسم
جا سوال منهنجي دماغ ۾ اٿڻ لڳا هئا.

هيرو، مدن جي شادي ٿي، ٿي، نـارو ۽ هيموءَ جي ٿي

وڃي. نارو مدن کان ڏهه سال ننڍو هو ۽ هيمون ناروءَ کان چار سال ننڍو هو، ۽ هيمونءَ جي جڏهن شادي ٿي تڏهن هيمونءَ جي عمر صرف ٻارنهن سال هئي.

در حقيقت مارچ ۱۹۳۰ ۾ شادين جو فصل لٿو. اسانجي ڳوٺ ۾ ان کان وقت بعد لٿو هجي ته شاردا ائڪٽ عمل ۾ اچي رهيو هو، ۱ اپريل کان جنهن موجب چوڏهن سالن کان ننڍي نينگر جي شادي اڻ قاعدي ٺهرائي واري هئي. ڊپ ۾ وڏو ڪيائون ڏيٺي ۾ نهر ورلين؛ هڪ نانيءَ کي اڇا وار هئا ۽ هيمونءَ جي زال مشڪل سان ستن سالن جي هوندي. شاديءَ ۾ ڪنوارن جي رواج جي ڪارڻ پيرو مٿي پيرو ڏيئي ڏيئي نهر ونڊيا. سڄي ڳوٺ ۾ هڪ شادي تماشو بڻجي پيئي، اسانجي گهٽيءَ جي ڏٺل ڏيءَ پراڻي هڪ ڏکه سان جو مونکي ٽيڪوءَ ۽ ڏونگوءَ کان به عمر ۾ وڏو لڳو. ماءُ ڏيءَ کي ڪڇ ۾ کڻي سمهي پيرا ڏيالاء ڏيٺي، ڏٺل کي ڏيءَ الا چار سؤ روپيا مليا هئا!

ماءُ اوچتو تماشو ڏسي ڏک مان چيو، ”غريبيءَ ڪسي لعنت آهي“ مون دل ئي دل ۾ هن کي صحيح سمجهيو.

ڏونگو، ٽيڪو ۽ ٻوٽو لڳيءَ وارا ان شادين جي فصل لهڻ تي به ڪنوارا رهيا. هن وقت نه ٻوٽو هئي، نه پيسو.

مالي ۽ سماجي نابرابري مونکي کٽڪڻ لڳي.

هيمون جي زال ليڇي گڏي لڳندي هئي. هوءَ ٻنوءَ لاءِ گويا راندڪو هئي، ڏينهن ۾ ڏهه ٻيرا بزار مٽڪائيندو هوس، ڪڏهن نه ڪڏهن شيءِ آڻي ڏيندو هوءَ ته ميرو ڪڏاو چولو ۽ لڏيي پٽلون ٻالي اڏندي لمدي گهر ۽ بزار وچم اچ وڃ ڪندي رهندي هئي. هن جي شڪل صورت سٺي هئي، معصوم اهڙي هئي ۽ ٻولي ٻالي نه هئي؛ ٻاڙي ۾ جڏهن ڪي ونڊي هئي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

بابو جو ٻانهوءَ، هن جي ڪتاب ۽ ڪمن ۾ ڪو چاهه. نه وٺندو هو، سو به ليليءَ سان ٻاٻوهه، سان ڳالهائيندو هو، البت ٻانهوءَ جي پرواهه.

هيمون ۽ ليلي هڪٻئي کي ڇاڪجا پائيندا هئا، رسندا پرچندا هئا ۽ ڪڏهن ڪڏهن هٿين ٻجي ۾ ڀوندا هئا. ٻانهو ڏند ٽيڙي کلندو هو ۽ هيمونءَ ماءُ ٻٽ ٻڌران نهن جو ٻڌر ڪٽيندي هئي.

ٻن ڇاهن ٽن سالن بعد ليليءَ کي ڪاٻاري ٻمپ چڙهيو ۽ هوءَ چلي رهي. هن جي ٻيٽا ناروءَ جي زال رنو رڙهو ٻر ٻانهوءَ، هيمونءَ ۽ هن جي ماءُ ٻاڻي آنند ني هو. ٻانهوءَ کي، ٽورو وقت اڳ، هڪ گهوڙي جي مرڻ تي هيانءُ ڦاٽي رهندو ڏٺم ٻر ليليءَ جي مرڻ تي هن هڪ ڳوڙهو به نه ڳاڙيو. هاڻ هڪ ڏيٺهن لاءِ ملول سو رهيو.

هيمونءَ جي وري شادي ٿيندي، اها نه هيمونءَ کي اميد هئي نه ان لاءِ هن جي مائٽن کي خاطري هئي. هيمونءَ جي آوارا گرديءَ ۾ اضافو اچي ويو، ۽ جتي ٻانهوءَ جا عشق ٻر ۾ مشهور هئا لتي هيمونءَ جون آزمڱاهون ٻدنام ٿيڻ لڳيون.

الائي ڪيئن، مهربجي هيمونءَ سان همدردي سلامت ٿي نه رهي، اها وقت سان وڌندي رهي.

جونکي هن سان، بابا جي ٻوُ ڪان، ٻاڙي ۾ ڳالهائڻ جي جرات نه ٿيندي هئي، ٻر ماڻان گهٽو ڪري هن سان روز ملندو هوس. رات جي ماني کائڻ بعد بابو سچداس جي اوطاق ۾ هلبو ويندو هو ۽ مان اتي ٻاسي ٻانها سدکهه جي اوطاق ٻرسان موريءَ تي هلبو ويندو هوس، هيمون ۽ هن جي آوارد همراهن سان ٻت شٽ هڻڻ لاءِ. مان گهر موٽي، سچي جي سمهي رهڻ بعد ٻستري تي وهاٽو سمهاري مٿان چادر وجهي وري گهران نڪرندو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هوس ۽ هيمون ۽ سان پوهوءَ جي باغ ۾ هليو ويندو هوس، جاڏي
جي ڀسري ۽ ٻولي جا ڪلام ٻڌڻ ايندا. اڌ رات گذري ويڃي
بعد گهر ايندو هوس، هلڪي سيٽي وڄائڻ سان دادي در
کوليندي هئي ...

مان انگريزي اسڪول ۾ سال بسال درجو نهندو رهيس،
در حقيقت منهنجي روزمره جي زندگي يڪسان گذرڻ لڳي
هئي- صبوح جو اسڪول، منجهند جو آرام يا بازار ۾ ڪڏهن نه
ڪڏهن دڪان تي ٻاپو يا ٻولي جي دوڪان سامهون رنگ وار
راند ڏسڻ، شام جو اڏڻن دادڻن راند ڪرڻ، رات جي مانيءَ
بعد هيمون ۽ سان بانها سدگر جي موريءَ تي بيٺا هٽڻ ۽
گهر اچي وري پوهوءَ جي باغ ۾ وڃڻ ۽ اڌ رات ڌاري گهر
اچي سمهڻ.

اڏڻن دادڻن راند ڪندي هڪ ڏينهن شاميءَ موڪلي سنج
"کهوٽ" ڪڍڻ لاءِ للڪاريو. موڪلي ٻيان اچي ويٺي، عورت
ذات کان تي نفرت ٿي وئي. مون اڏڻن دادڻن راند ڪرڻ
تي ڇڏي ڏني. شام جو وقت سڪول ۾ ڪرڪيٽ کيڏڻ لڳس،
نائين درجي انگريزيءَ ۾ ڪلاس جو مانيٽر نه هوس تي، ڪلاس
جي ڪرڪيٽ ٽيم جو ڪئپٽن به ٿيس.

ان زماني ۾ ٻاڙي ڪرڪيٽ ٽيم انگلنڊ ويٺي هئي، سندي
جي- نائونمل ان ٽيم جو مکيل اوپنر هو. ماستر چوهڙمل چيو،
"مشهوري راندين ڪري ئي ملندي آهي."

مان پنهنجي ڪلاس ٽيم جو اوپننگ بيٽسمين هوس. رنسون
ڪهڻان ڪولي ڪندو هوس، مگر اڪ ڏڪ ڪري جيئو ايندو
هوندو هوس ۽ آئوٽ ڏکيو ٿيندو هوس.

الائي ڪيئن، مشهوريءَ جي ڏاڍي جدم ورتو. منهنجي من ۾
روز پنهنجي پڙهيءَ تي ويڃي، ڏڳائي جي بڪيءَ جڳهه جي پڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اِي اُن سڌين ليڪن جون سٽون ناهي لکيس ۽ لکڻ جي پريڪٽس ڪري.

مون ڪلاس ٽيم ۾ بالنگ ڪرڻ شروع ڪئي ۽ وڪيٽون به وٺڻ لڳس. سال سوا بعد اسڪول جي سيڪنڊ اليون لاءِ چونڊ ٿيس. پران جي ڪي.سي. اڪاڊميءَ جي سيڪنڊ اليون سان ميچ ڪندي سلپ ۾ فيلڊنگ ڪري رهيو هوس، بال مون ڏانهن آيو، منهنجي هٿن مان نڪري اچي مٿين چپ تي لڳو، چپ تي چڙ اچي ويو، رت ڪو وهيو! ڪي ڏينهن ملم پٽي ڪرائيندو رهيس.

اسڪول جي فرسٽ اليون جي ڪئپٽن علي اڪبر شاھ چيو، ”منهنجو ڪئچ جهلڻ جو طريقو غلط هو.“ هن مونکي هٿن جي ڪئچ جهلڻ لاءِ ڳهرائي صورت ۽ سمجهائي ۽ مون ڪرڪيٽ ڪرڻ ڪان ئي توبهه ڪري ڇڏي.

مشهوريءَ جي ڏاچي جو ڳلو في الحال ذاتي وهو.

ان وچ ۾ لڪي پڪي ساڳئي وقت مامي آنل ۽ نوبتا ڏانگي واري شادي ڪئي، پيسا ڏئي. ٻئي ڪنوارون ساڻو راڻيون هيون، مامي جي ڪنوار ملتاڻڻ هئي ۽ ساماڻل هئي ۽ نوبتا جي زال سرسولي سنڌياڻي هئي ۽ صغير هئي.

هوءَ ٻاڙي ۾ شام جو اڏڻين دادڙين راند ڪندي هئي.

ماستر نوبتداس، اسڪول جي انسپيڪشن جي دؤران ۾ هڪ نمبري ڀاڙڪ ۽ هڪ وڏوا جو ٻارت ڏنو هو، مونکي وار ٻانڻ وسري ويو، ڏسندڙن ۾ اچي ٽهڪڙو پيو. ماستر نوبتداس ڪيسراڻيءَ اي مونکي جهٽڪيو ۽ ۽ مون ۾ ناٽڪ لاءِ چاه پيدا ئي ويو. نوبتداس ٽين ساڳئي ڪلاس ۾ مون ۾ پڙهڻ، سوسائٽيءَ ۾ ايڪٽنگ ڪرڻ جو شوق به جاڳايو. منهنجي جهون ۾ ته ڏران ڇا ڇا پيدا ٿيا مگر پراڻيون مشغوليون، رول ڏئي سمهت جاري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

رهيو ن. اِتفاق جي سلسلي سان لطاد ن ۽ انهن جي مطلب جي ۽ شروعات ٿي.

۽ هيمونءَ سان روز ڪـــي ڪلاڪ گهارڻ جـــي عـادت سلامت رهي.

هڪ ڏينهن ٻانهاسمگ جـي موريءَ اـــي چيائين، "سڻت، ٻڙي ۾ هڪ ٻڪل انب آهي؛ چاهيان ٿو، اُن کي چوسيان."

مون چيو، "ٻاڙي ۾ انبن جو وڻ ٿي ڪونهي."

هن وڏو ٽهڪ ڏنو. چيائين، "سڻت، لـون نه سمجهندا، ڪي عقل جون ڳالهيون اسڪول ۽ ڪتابن ۾ نه هوندڙيون آهن."

هن وري ٽهڪ ڏنو، مان هن ڏانهن ڏسندو رهيس.

۽ ٿي ڏينهن رکي، ٿاڪ مڇهند جـــو هن اسانجي اوطاق اڳيان ۽ آگرهون واڻ ۾ وهي سيڪاري سيـنـي وڃائي. مون ٻهڇي ارد گرد نهاريو. ٻاهر اڃا ۾ هو ۽ ڏنو جهلـي اوڏينهدي جهونا ڪاڻي رهيو هو. مـان اٿيس ۽ ڊيل ٻهرن سان اوطاق جو عـڪڙو، وراڻيو ۽ اڳڻ لعاڙي آهستي دروازو کولي ٻاهر آيس.

هيمونءَ چيو، "ٻڪل انب جـــو چشڪو وٺڻو هجيئي ته مواڃهند جي ٺهڪڙ ٺڻيءَ جڳهه ۾ اچج، ڏاڪڻ هيٺان هريءَ ۾ سايري ٻڌجين اٿي."

هوءَ ڳالهائي مـون سان رهيو هــو ٻر نظرون گهمائي ڦيرائي سڻ جي ڊڪيءَ طرف وڃهي رهيو هو، اُتي اُهٽي هٿي ٽوڪري جي زال، سرسوائي. هوءَ مرڪي ته رهي هٿي، شرماڻجي ته رهي هئي ۽ واڻ لي هوس ٻوليءَ جو ٿيڙو.

هيمون ٻزار طرف هليو ويو، مون سرسوتيءَ ڏانهن نهاريو. هوءَ آڏيءَ اک سان مون ڏانهن نهاري، ٻوليءَ جو ٿيڙو واڻ ۾ وجهي، ٻـدن ڪـي عجيب نموني سان مـوڙي گهـر انـدر هلي وئي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مونکي ائين لڳو، ڄڻ مونکي ننڊ ڏيئي رهي هئي، ٻاڦ وٺ اچڻ لاءِ - اوڏي جو اوڏامهل .

اوچتو، منهنجي بدن ۾ عجيب گد گدي آئي، زندگيءَ ۾ پهريون دفعو ... ۽ منهنجي منهن تي پسينو مڙي آيو ۽ مونکي ڏڪڻي وٺي وئي، مان اوطاق اندر هليو ويس. مونکي ائين لڳو ته مان ننگن کي ڏسڻ لي اندر وٺي وڃي رهيو هوس .

ٺيڪ اوڏامهل منهنجي ذهن ۾ سدڙا جو آواز جو پڙاڏو آيو، ٻاٻو ڏيهون اڳ، امان کي چئي رهي هئي، ”ٺوڙ زال سرسوتيءَ جي ساماٽڻ لاءِ کهڙا ته وس ڪيا اٿم ٻاداميون ڪاريون ٿي ماڻس، راتب ٻڙ ٻسيل چڻا ڪارايا ٿي ماڻس، کيرڻيون ٻيارايون ٿي ماڻس ... “

سرسوتي خوراڪي چيزون کائي ٿي ساماٽجي وئي هئي، اِها سمڪ ته سدڙ کئي پئي هئي ۽ نه ٺوڙا کئي. ماڻهن ۽ ٻاڳڙن جي اسٿن ۾ قرانڌڙ هيمون لاڙي ويو هو، انجڙي اٿس ٿي آهي، ٻڪل اٿس ... خود هيمون جلد جوان ٿي ويو هو .

منهنجي دل ۾ عجيب خواهش پيدا ٿي. عجيب اڙپ آئي، عجيب جذبش سان- اهو منهنجو پهريون آزمودو هو. منهنجي ٿي آرامي وڌندي رهي.

اوطاق جي پسي ۾ ننگيل گهڙيال ٻدڻ جا ٺڪاءَ هڻيا ته مان اوطاق مان نڪري گهر جو آڳنڊ لتاڙي، مهڙ وارو دروازو کولي ڏڪيءَ لي اچي ٻيٺس.

اونهاري جا ڏينهن هئا، لمس هئي آيا، گهٽي ٻلڪل خالي هئي، منهنجي منهن ۽ مٿي تي ٻگهر مڙي آيو. اوچتو، هيمون گهران ٻاهر نڪتو ۽ هيڏانهن هوڏانهن نهاريائين ۽ ابدا بازار طرف هليو ويو. مولچند جي ٺهندڙ نئين جڳهه ان طرف هئي .

مون وڌيڪ عجيب گد گدي محسوس ڪئي .

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ سرسولي منهنجي اکيان لڳڻ لڳي، هن جو ڪارسرو چهرو ۽ چمڪندڙ رنگ جو ئي ويو هو ۽ هن نيڻديءَ نگاهه سان مون طرف نهاريو، هن جي مرڪ اديبس هئي نه لالهائيندڙ به هئي. هوءَ مون کي عجيب موڙ ڏئي اڳتي وڌي وئي، مولچند جي جڳهه جي طرف.

مون جڏهن اٺن پاڻا اي اٺاو پاتو، پهرين ڪي ڳوريءَ هڪ هدڪ پڌي رکيو. مون ڳهور اندر وڌڻ چاهيو پر دل نه مڃيو. مان پنهنجي دل جي ونندڙ ٿڙڪڻ پڌرا لڳس پر نه اڳتي وڌيس، نه پٺتي موٽيس، الائي ڪيتو وقت انهن جمبو اهڙو رهيس.

اوچتو، منهنجي پيرن ۾ عجيب جنبش آئي، مونکي هوش ئي هن آيو جڏهن مون پاڻ کي مولچند جي گهر اندر هريءَ جي اڳيان ايتل پاتو. سڄو اهن پگهر ۾ شل ٿي ويو هو ۽ ڏڪي ٿي رهيو هوس.

مونکي الائي ڪيئن سمجهه ۾ اچي ويو ته جيڪي ڪجهه ٿي رهيو آهي، اهو ٺيڪ نه آهي.

هريءَ اندر اونده هئي، مونکي ڪي نظر ۾ نه آيو. اندران نيمون جو سهڪندڙ آواز آيو، "اچي وئين، دير لڳس ..."

منهنجو اندر وارو عين موقعي تي سجاڳ ٿيو. مون مان آواز نه نڪتو: نيمون "ڪماڻ" ۾ توڪي پاڳي پائيو ڪري رهيو آهي، منهنجي ڀيڻ جي ڪاوڙ کان اچڻ الهه.

پاڻو پاڙي ۾ سڀني کان وڌيڪ رعبدار هو، مڙان هو مڪي، سڀ هن کان ڪڙ ڪائيندا هئا. پاڻو به ڪوڙا ۾ هڪ هن کان ٿي دڳندو هو.

مون وٺي ڊوڙ پائي، گهر جي اوطاق ۾ اچي وراڻي جي ڏٿ تي ويٺس. اهڙا پگهر ۾ شل هوس، سهڪي ۽ ڏڪي رهيو هوس.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪٿي ڪڏهن ڏسي ته نه ورتو هوم؟ جي ڪڏهن ڏٺو ۽ بابا سان ذڪر ڪيو ته؟ ڪٿي هيمون ناڪڙو هجي، ڪو مزو اچي ها هجي ... !! مونکي ٻاٻي جيئو ٻڌ وڪڙي ويو، ذهن تي زور لڳايم ۽ طيءَ ڪيم، مونکي ڪڏهن ڏٺو نه هوندو.

وري منهنجي من ۾ ٻيو ويچار آيو، ڪيئن نه سنڌ ڪي چنانڊ ڪوي ته سرسوتي ساماٽي آهي نه ته هيمونءَ جي ٻنگهي مچي وينديءَ، هوءَ ڪڏهن نه ڪڏهن ٻڪڙجي سگهي ٿي ۽ هوءَ مون تي به ڪلنڪ جو ٽڪو لڳائي سگهندي، وري دل ڌڙڪڻ لڳي، ٻڌ وڇان وري خيال آيو، "سنڌ ڪي ڪيئن ڇڏيان؟"

مون ڏاڏيءَ کي ٻڌي ڇيو، ان راءِ: "امان، سنڌ کي چڙ، جهان ليار آهي، جهرڪ ته ڪاڻي ڪمائيس."

شاعري ٻولي ڳالهائي ويو هوس، الائي ڪيئن.

امان ٻڇيو، "ڪهڙي جهان، ڪهڙو جهرڪ؟" اوچتو ٻانڙي ٻڙ ۾ مڇيل ڏاڍي سمجهي وٺي. لکي آواز ۾ چيائين، "لوڪي ڪيئن سڏ ٻيٺي؟"

مون دل ئي دل ۾ پڇتايو، ناحق ڳالهه ڪيم.

مون ٻاڻ اچائڻ لاءِ هيمونءَ واري ڳالهه ڪرڻ چاهي ٿي هيمونءَ ڪان وڌيڪ سرسوتيءَ جي بدناميءَ جو ويچار ٿيم، اهو به ٻڌ ٿيم ته ڪٿي سنڌ ۽ ٻوڻ سرسوتيءَ کي مار نه ڪيون ۽ مونکي ڏوهه نه سرسوتيءَ کان وڌيڪ هيمونءَ جو لڳو.

امان جي منهن جا گهنج وڌيڪ گهاٽا ٿيا ۽ هن وري پڇيو، "ٻڌاءِ، لوڪي ڪيئن سڏ ٻيٺي؟"

مون اڻ اختيار چيو، "مونکي هن جي هلڻ چلڻ ۽ ڳالهائڻ ٻولهائڻ مان ائين لڳندو آهي."

امان اکيون ڦوٽاري مون ڏانهن نهارڻ لڳي.

ٻاٻيءَ اچائي ورتو مونکي، هوءَ ورانڊي ۾ لمبڙي هرداس

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

کي ڏال چانور کارائيندي ڏاڍيءَ ٻوليءَ جون ڳالهيون ٻڌي رهي هئي، هن ورانڊي مان ٿي چيو، "هوءَ چيل چاولي گڏوءَ سان گهاٽل مانڊل ٺپڻ جي ڪوشش ڪندي رهندي آهي."

ڳالهه مان ڳالهوڙو نه ٿيو، مان ٻڌي ويس.

گڏوءَ ۾ هيمونءَ جهڙي نوم نه هئي. هن ۽ هيمونءَ ۾ اس هڪڙي ئي هڪجهڙائي هئي، ٻئي اسڪولي تعليم کان وانجهيل رهيا هئا؛ جتي هيمون هڪ ٻه سال اسڪول ۾ ويو هو اتي گڏوءَ اسڪول جو منهن ئي نه ڏٺو هو. هانءِ اِن ٻه هڪجهڙائي هئي هن وچ ۾، ٻئي موڪلي سوٽ ڪري سڏبدا هئا، ۽ مان ٻنهي سان لڳ لڳ هڪجهڙو نڀائيندو هوس.

هيمونءَ جي جيون جو مقصد هو عين اهن لاءِ جهڙو اڳ ۾ ۽ ان ۾ هوءَ ڪامياب ئي رهيو هو، ٻيڙيءَ سان، عمر کي ڇڏي هوءَ واپار ۾ خواه وهنوار ۾ ڊاڪو ٿي هو. ٻنهي جي زبان ٿي جملي ۾ گار هئي. هانءِ هڪ فرق هو ٻنهي ۾، جتي ڊاڪو ٻڌڻ ۾ صرف هڪ شخص ٻڌي بابي جو لحاظ ڪندو هو اتي هيمون بابي کان ڊڄندو ۽ مون سان پيار ڪندو هو.

انهن ڏينهن ۾ ٻاروشاه ڇوڪري جو ڇوڪري سان ٻڌي هم جنس جي هم جنس سان پيار کان مشهور هو يا بدنام هو. موڪلي ان سلسلي ۾ معشوق خواه عاشق اڳ ۾ جا ٻه ٻه موقعا مليا، ۽ ان شغل جو، جيستائين موڪلي جاڳ آهي، جسم سان ڪو واسطو نه هئو. هو رڳو ديدار بازي، الله واهيءَ وارو قصو.

مون سان اهڙي قسم جو پيار ٺهرائي ملي عثمان ڪيو. ٻڌڻ کان ٻاهر ٻرو جيڏانهن وڃان ٻيڏانهن عثمان حاضر. ٻوڙ و زمين اي ٻشاري چوندو هو، "ديوان، وڃي."

ٻهران ته مان ڏکي ڪترائي ٻاڇي ويندو هوس، پر هن جي مدمت ڪري ۽ خاطري ڏيارڻ لاءِ ته هوءَ موڪلي ڇهندو نه ڪونه

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مان کي گهڙيون ھڻڻ سان وڻندو هوس. ۽ هو ويٺو مون کي تڪيندو هو، نشيلي نگاهن سان.

ايمل ۽ ڪٽي جي عشق بابت ۽ ان ڏوران ۾ ٿي جاڻا ايمر عثمان مان آئي.

اوچتو ۾ پروڙيم پوڙهو باغائي ۾ مون مٿان عاشق ٿيو آهي. مان اڪثر رات جو، هيمون ۽ سان گڏ ويندو هوس هن جي باغ ۾ – جانوءَ جي اسري پڙهڻ يا پولي جي صوفي ڪلامن جو مزو ماڻڻ ۽ پوڙهو ويٺو مونکي نهاريندو اکين سان مون ڏانهن نهاريندو هو، پاڻي گهرڻ تي ڪير جهڙي نئين اسي يا شراب پياريندو هو، مونجهو لفظ هن لاءِ حڪم هوندو هو!

۽ ڪهاوت هئي ۽ ننڍپڻ جو معشوق، وڏي هوندي جو عاشق. مون اهڙو هڪ ٻئي پنهنجن سان عشق (!) ڪيو، ٻهراڻ آسو وڃائي ۽ سان. هو مونجهو هم ڪلاسي هو ۽ اسڪول جي هاسٽل ۾ رهندو هو (هاڻي هو گوپال پوري – ڪانڊلا ۾ رهندو آهي) ۽ هن بعد پنهنجن مان ناروشاد ۾ اچي مون کان هڪ سال گهٽ ڪلاس ۾ پڙهندڙ ليلي سان (هاڻي هو ٿاڻي ۾ رهندو آهي، شايد.) هو پاڻها سنگ جي گهر پرسان پنهنجي هڪ مائٽ وٽ رهندو هو. پنهنجي سان هئو ديداربازي، الله راضي جو نالو ٻه سڪ ۽ چڪ ائي حساب ۽ وسرڻ ٻرچڻ جو سلسلو ۽ جاري رهندو هو.

ڪڏهن ڪڏهن عاشق معشوق وچ دخل اندازي ٿيندو هو رقيب. آسوءَ جي پيار لاءِ ڏيون ۽ مان رقيب هئاسين ٻر اسانجو هڪ ٻئي سان ۽ ايترو گهرو ناتو هو جو اسانجي وچ ڪو وڇوڙو نه ٿيو، ڪو حسد نه پيدا ٿيو. هان ليلي جي عاشق ۾ گوبند جي وڏيري عارف شاهه جو پاڻهو قسم علي مونجهو رقيب ٿيو، ليلو مونجهي وڏيڪ قريب رهيو. هڪ ڀيري رات جو پاڻها سنگهه جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

موريءَ تان لهي ۽ پنهنجي همراهن کان موڪلائي اڪيلو گهر اچي رهيو هوس جو ميٺڻ جي پاڙي ۾ فتح علي جهڙو جسي ڇوڪ سان مون مٿان اُلر ڪري آيو، اوچتو.

منهنجا اوسان خطا ٿي ويا. ڇوڪ مونکي لڳي ٿي لڳي انهن کان اڳ الائي ڪيترن هيمون اهڙي سرزمين تي وارد ٿيو. فتح عليءَ جو ڇوڪ ڪسي هن جي پٺيءَ لسي وهائڻ شروع ڪيائين، مان نه روڪيانس ها ته شايد فتح عليءَ کي جهٽڪو ئي نه ڇڏي ها. فتح علي هيمونءَ جي همت ڀري اکين جو ڀيرو موقعو پاتي ائين پڪو جيئن ڪاريءَ هيٺان ڪانءُ.

مون هيمونءَ کي چيو، "سيدائي پار ڪسي مارڻ الٺي، ڳوٺ ۽ پسگردائيءَ جا مسلمان جان ڪٿي ڇڏيندءِ."

اوندهه ۾ هيمونءَ جا صرف ڏند ڏسڻ ۾ آيا، چيائين، "سوڙهه لاءِ مان ڪالهه کلندي جان ڏيئي سگهان ٿو."

جنهن اسانجو ڳوٺ عجيب قسم جي عشق کان مشهور هو تنهن اهو اتي ئي وڏڪ قريدار ساز سلوڪ کان مشهور هو ان لاءِ جس ڳوٺ ۽ پسگردائيءَ جي هندو مسلمانن کي هو ٻه هدن کان وڏڪ ان سازگار واڄو منڊل جو ثاني هو ناروشاه جو وڏيرو سيد عارف شاهه.

فتح عليءَ جي واقعي جي ٻئي ڏينهن صبوح جو هن مونکي پنهنجي اوطاق تي گهرايو. فتح علي اڳ پاڙو منهن لڙڪائي ويٺو هو. عارف شاهه چيو، "ڪهڙي ڳالهه هئي؟"

مون ان ڏڙڪ چيو، "سائين، صحيح تڪو هلي سگهانئو فتح عليءَ کي ليلي جي مسلمان گهرائپه پسند ڪانهي."

عارف شاهه ٿهڪ ڏيندي چيو، "پرديسي نينگر ايڏو مانڊاڻ مچايو آهي، اسانجي ڳوٺ ۾؟" پوءِ فتح عليءَ ڏانهن منهن ڪري گهمبيرتا سان چيائين، "اهو نينگر ته اڄ هتي آهي، سڀاڻي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ته آهي، توکي ۽ گوبند کي به هن ڳوٺ ۾ رهڻو آهي، عمر ٻار ۽ ڪن کولي ٻڌ، فتح علي! مان ساڳيءَ ٿالهيءَ ۾ کائي ڇيد ڪرڻ وارو نه آهيان ۽ مان نٿو چاهيان ته منهنجو ڪو عزيز ڳوٺ ۾ اهڙو ڪارڻ بڻجي." پوءِ کلي چيائين، "ٻارو ڪمر ڪنهن ٿي ويو، ٻانهو ٻاڪر ..."

فتح علي جڏهن شاهه اڳيان هن جي مرضي رکي ٻاڪر ٿي ته ٻالو ٻر اڳتي لاءِ دوست بڻجي پيا هئين.

ڪجهه وقت مونکي چوڻ رهي جوئا ڪرڻ جي، سا به گهوڙيءَ سان ۽ گڏنگ جوئارين سان، جوئا جي ميدان ۾ اسانجي ڳوٺ ۾ به مهاڀارت دهرائجي ويو. جيٺوءَ به يڌشٽر جيان سڀڪجهه ٻنديءَ جو داءُ لڳايو ۽ هارايو. اسانجي ڳوٺ ۾ ڪرهن ته ڪونه هو جو سنڌيءَ جو سمجهه اڇاڻي، ساڙهي- هرڻ کان اڇاڻي، ڪنڌڙ جوئاري سومن ڳوٺ جو مڃيل غنڊو هو. هن جيٺوءَ کان زال جي ٻانهن گهري، شيام ۽ سومن جيٺوءَ جي ڪنوار کي اڇايو ۽ ان جو عيوضو هٿئي اندر سومن کي ڏيارايو. جيٺوءَ جوئا ڇڏي، سومن به ڇڏي.

هڪ ڏينهن ازار جي مٿان وٺ سومن منهنجو هٿ پڪڙي ان کي مروڙيو ۽ چيو، "ڪاڪي جو لو لحاظ ڪريانءِ نه ته هوند به چار لافا وهائي ڪيانءِ، لو. جيٺوءَ ۽ منهنجي وچ ۾ دخل ڇو ڏنو؟" مون ٻر، ٻڌن هيل واري ڪار هٿي.

ٻيڪ اوڏي مهل هيمون اچي نڪتو، سومن جي پٺيءَ لي مڪن جي ٻارش وسائي ڇڏيائين. سومن منهنجو هٿ ڇڏي "الا الا" ڪندو رهيو.

مون هيمونءَ کي روڪيو. هن اکيون مٿان آڻي وسائيندي چيو، "سومن، ياد رکج ته وري جي منهنجي سڱت جو نالو ڳڻو اٿيئي ته اهو منهنجو لاش ڳجهن حوالي هوندو."

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هيمون منهنجو آهي ته ڳوٺ جي الائي کيترن هنڌن تي
همراه ويٺو رهيو.

جتي هيمون انسان هو، ٻوليءَ ڪاميءَ جو ميل هو اتي گدو
عزت دار آدمي ٿيڻ جو خواهشمند هو. هو پنهنجي وڏي ڀاءُ
ڪانگوءَ جو پانهن ڀائي، وچون ڀاءُ ڪيهيءَ جو گهٽگهرو ۽ ڏاڏي
چاچيءَ جو پڻ پانهو هو. هو ڪيهيءَ جي پڙهائي جاري رکڻ لاءِ
۽ گهر جي مالي حالت سڌارڻ لاءِ ڪوڙ ايمانداريءَ سان پڻ رهيو
ڪرڻ لاءِ هردم تيار هوندو هو، مارڪيٽ ۽ بازار ۾ هو ڪوڙ اوچو
ڪٽڻ ۽ محنت مزوري ڪرڻ لاءِ هڪيو حاضر رهندو هو. هو
انڪار رهڻ کان انڪار وهڻ وڌيڪ پسند ڪندو هو. هن کي
گهر اوٺي پاڙي ۾ هر ڪنهن کي ڪنهن به ڪم ۾ هٿ ونائڻ لاءِ
اشاري ڪرڻ جي دير هئي. ڳوٺ ڀر ۾ گدو ۽ شيوا ڳالهه مڙاوڻي
هڪڙي سمجهي ويندي هئي. شاديءَ تي گدو هجي پيا نه
هجي، غميءَ تي سڀ کان اڳ پهچي ويندو هو، هر سر تي
ڪائي لاهڻ، لڪڙا پڊڻ هنجن الي آئي رهندا هئا، ۽ ڪالهندو شادي
خواه غميءَ ۾ پنهنجي گهر ئي هو - ڏينهن جو ساڳ ۽ ماني
مٿان لسي ۽ رات جو دال چانور ۽ مٿان کير جو گلاس، سياري ۾
چانور ڏينهن جو ۽ ماني رات جو. اس لاءِ ئي فرق رهندو هو.

گدوءَ جو وڏي ۾ وڏو شوق هو، راڳ ٻڌڻ. جتي هيمون
پڙهوءَ جي نالي ۾ صرف منهنجي ڪري هلندو هو اتي گدو راڳ
يا ڀڳت ٻڌڻ لاءِ ٻران، ڏيري يا نوشهري تائين هليو ويندو هو.
۽ ئي اڳا مان ته هن سان گڏ وڃي ٻران ۾ ڪنور جي ڀڳت،
ڏيري ۾ ستم جي ڀڳت ۽ نوشهري موڙڻ جي ڀڳت ٻڌڻ. گدوءَ
لاءِ جمع ڪٽ هو "ايڪ پنٿ دو ڪاج" وارو حساب. هٿ
هاج ۾ ۽ دل راڳ ۾.

اسانجو ڳوٺ سنڌ هنڌ ۾ نارنگين ڪان مشهور هو. جڏهن آڏهون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي واسطي به هوندو هو، ”نارنگيون ته نارو شاهه هون.“ ڳوٺ جي چئني پاسين باغ هئا ۽ اهي باغ انهي ڳوٺ ڄڻ پر نارنگيون نه ٿينديون هيون، مائي جا پيڙا ويڙهيءَ پران جا مشهور هئا، خاص ڪري گوڏڙي حلوائيءَ جا، هن جي سڳن واري مصري به مشهور هئي، مگر به مصري ساهتي پر به هن جي ٿي هلندي هئي. ٻيا ڪيترن مهراڻه ۽ ٻاري لاءِ پڻ ۽ نارو شاهه کان ڪراچي لاءِ ريل جاري ٿيڻ ڪري پريا پڙهي ڪي ويا گوڏڙو به وڃي ساهڙي سڪائي ٿيو. پولو ڪٿي وقت هن وٽ پيڙا پڪندو هو، انهن اچي نارو شاهه به شاهي بازار جي منهن وٽ منهنجي ساڻوڻي ڇاچي ڏيئچند کان هڪ دوڪان مسواڙ تي وٺي ڪير ڪاڙهڻ، مائو ٺاهڻ ۽ ان مان پيڙا پڪڻ جو ڌنڌو شروع ڪيو، هن جا پيڙا ڪراچيءَ لاءِ مشهور ٿي ويا. ڪنهن به پير ڪر ڪم نه ملندو هوس ته پولي وٽ وڃي پيڙا پڪندو هو ۽ چار پيسا ڪمائيندو هو. پولو منهنجي سر مشهور ٿي ويو ۽ ڪن مرڪزن ۾ منهنجي ان پاڙن کان به وڌيڪ.

پولي کي ٻه ننڍا ڀائر هئا- مائي جا. هڪ ڀانڊو ته پڙهيو پر پاڙن کي پاڙهيائين، وڃون هاءِ اسڪول جو هيڊ ماستر ۽ سماجي ڪارڪن ڪرلا ٿيو، ماستر هوندراج پڪس.

مون سماج شيوا جا پهريان سبق ماستر هوندراج کان سکيا ۽ هن جي ڪري انهي منهنجو هومورٽيءَ ۾ چاهه جاڳيو. ننڍو، هيمن مئٽرڪ تائين پڙهيو، اوچتو وئراڳ لڳس ۽ سوامي شوانند ٿيو، هن گهر ڇڏيو ۽ سنسار ۽ ڪاروهنوار کان سنياس ته ورتو. هڪ ڪانگريس اڳواڻ ٿيو ۽ اترپارڪر ضلع ۾ سوامي ڪرشانند جو همراهه ٿيو، ٻئي پاڻ کان ٿورو اڳ شادي ڪيائين ۽ ان پاڻ بعد اجمير ۾ سنت ڪنورام ڌرمشالا جو منيجر رهيو ۽ اتي ئي رهندي اڳ سرڳواس ٿيو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

نارو شاھ ”عاشقن جو آکيڙو“ ٺهيو ويندو هو جو ڪنهن
ڪنهن ”وقتن جو آکاڙو“ ٺهي پوندو هو، اوري اوري
وقت لاءِ، گڏو گڏ ان کي ”واڳيندڙن جو گلشن“ به سڏيو ويندو
هو. چانڊو ڏاموائي جنهن اتي اسڪول ۾ پڙهندو هو انهن کان
سهڻيءَ شڪل، سريلي آواز ۽ موهيندڙ مرڪ ڪان مشهور هو.
ڳوٺ ۾ هن جي همت افزائي ڪندڙ اڙ وڳ خود ڳائيندڙ هئا -
هاءِ اسڪول جو هيڊ ماستر لوڪومل ڪارڙا ۽ نمبردار
جيوترام منائي جنهنجي اوطاق ۾ ڳائڻيءَ ڪي ڪلاڪ لڳايو
ڪيو هو. چانڊو پڙهائي ختم ڪري، بلاڪ ورڪس (انجنيري)
کاتي ۾ ملازم ٿيو ۽ هن جو واڳ سان چاھ لهائين وڌندو رهيو،
ڪن ميراثين ۽ استادن کان سنگيت سکيا به ورتائين. اوچتو،
سنڌ ۾ ڪرامون ڪميٽيءَ جي انجمن لاچيند هڪ محفل ۾
چانڊو ڏاموائيءَ جو سريلو آواز ٻڌو. هو آواز ۽ ڳائيندڙ ٻنهي تي
جوان اي جنهن فدا ٿي ويو، چانڊو ڦري ماستر چندر ٺهي
پيو ۽ ڪرامون ڪميٽيءَ جو ٿي ويو. سنڌ ڀر جي هندو مسلمانن،
جو وڏيڪ لاڏلو ڪلاڪار ٺهي پيو. البت ڳوٺ جي اڙ وڳن
ٻاهي سنڌيءَ جي نظرن ۾ شوندو ٿي رهيو، ائين به ڪاڪي
جيوترام جي لوڪ ٻڌيا جنهن جو لڳن سلسلو رهي. روز رات جو
ٺيڪ نوين بجي گوڊوورام جي ٽڪاڻي جي آڳنڊ مان هن جو
ٻلند آواز گونجندو هو ۽ ٻنا لائوڊ اسپيڪر جي اڌ ڳوٺ ۾ ڦهلجي
ويندو هو. ماستر چندر ڳوٺ ۾ هوندو هو ته، هو ۽ جيوترام ٻئو
ساٿ ڏيندو هو، اهڙي طرح به ماستر چندر منهنجي ارد گرد
ڳوٺ جي ڳائيندڙ ٻڪين جو آشيانو جوڙي ورتو هو: هسراج
سونارو هن سان ٻارن کان طبلن تي سنگت ڪندو هو، هاڻ
هو به ڪرامون سنگر ٺهي پيو هسراج جي ٽالي سان، هن جو
ماٽا جو اوراڻو بيحد پسند پيو. ماستر لوڪومل جي ٻاڻتي به

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

چندر جي اُستاد ۽ ڪوشش سان ماستر ٽيڪچند جي ٽالي سان اوڀا رڪارڊ ڀرايا. مولراج به اُسرندڙ ڪلاڪار جي حيثيت ۾ ساهتي ڀر ۾ لوڪ ڀريو هئو. هن کان سواءِ اُڀرندڙ ڪلاڪار هئا ٽيئون ۽ ٻيڪهو جي اسڪول ۾ پڙهندي به، ماستر چندر جون ڪافيون ڳائيندا هئا.

ماستر چندر ۽ هن جا ڳائيندڙ ٻکي هر ماهه پورنمن آرتوار تي مسافرن ۾ سنگيت محفل مچائيندا هئا. هن گرن ۽ سندن شاگردن کانسواءِ ڳوٺ جي اڙدگرد ڳوٺن ۾ رهاڻين ۽ روز راڳ جو سماع جو دؤر شروع ٿيندو هو جو راڳ جو اُٺين پهر يا پرڀات تائين هلندو هو.

ٻوهوءَ جي باغ واري راڳ جي رنگت دور دور کان پڌندڙن کي ڇڪيندي هئي؛ اُن ۾ ٻُڌندڙن جي ڇاليهڻي ٿيندي هئي، رمضان ڪلهوڙي ۽ ٻواي حلوائيءَ وچ ۾ سان ٻوهوءَ جي باغ ۾ به اڪثر ويندو هوس، دادن جي سهڪار سان ۽ هر ماهه پورنمن آرتوار جي مسافرن ۾ به پهرو نه ڇڏيندو هوس ۽ ماستر چندر جي ڳوٺ، جمڙ شاهه، ملهاڻي ۽ هالاڻيءَ جي پروگرامن ۾ ضرور شريڪ ٿيندو هوس.

ڊاڪٽر روچلداس به اسانجي ڳوٺ ۾ سال ۾ ٻه چار پيرا ايندو هو - اُتي دارونءَ جو دؤر به هلندو هو ۽ خانگي راڳ جي محفل به مچندي هئي. اها محفل مون ڪڏهن نه ٽاري.

هڪ ڀيري ڊاڪٽر روچلداس چيو، "صوفيءَ جي روح سان رليل آهي راڳ، ها راڳ، دنيش نه."

راڳ دنيش جو مطلب به سمجهيس اُن ڏينهن.

اِها به حقيقت آهي ته مون سنگيت سکڻ جي ڪوشش نه ڪئي پر اُن سڄڻن مونکي سنگيت سمجهڻ جي ڪوشش ضرور ڪئي. پوران هالاڻيءَ دربار جي ڀائي سنتداس. ماستر چندر سنگيت جا شروعاتي سبق هن کان سکيو، جتي هوُ ماستر چندر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جو ڏوراهون چاچو هو. لٺي هڻ منهنجي مائٽن ۾ سڀ جو سڀڪو چاچو هو. پوءِ خود هڪ ڏينهن ماستر چندر چيو، "اَڄ مالڪ، راڄ، سيکاريان ٿو." وري اسڪول جي ناٽڪ ۾ هڪ مزور جو ڪردار ڪري رهيو هوس؛ نيڻدرام وشنداس ميورڪ ٽيچر هو. هن چيو "مزور راڄ ڳائيندو ته وڌيڪ اثردار لڳندو." هن نه ڄاتو ڪوليو، مگر راڄ منهنجي روح ۾ اٽڪيو رهيو، زبان مان نڪتو.

وري به شڪر آهي راڳ منهنجي روح سان جڙيو رهيو آهي.

ان محفل ۾ ڪٿ جو ڪٽورو منهنجي ڏاڏو ناٿل، ڦرندو هو، سڀ حاضرين واري وٺي ان مان ٻڪ پيئندا هئا، مان صرف اهو چپ تي رکي پر واري ڪري ڏيندو هوس. ڏاڏونءَ لاءِ مان ننڍي هوندي ٻالڪ ۾ ڪو ذائقو پيدا نه ڪري سگهندو هوس.

هڪ دفعو ٻاڙي ۾ بابي ادران شاديءَ کانپوءِ جي مجلس ۾ ويٺو هوس، ٻاهر جي هڪ مهمان چيو، "مکي نه ته مکيءَ جي ٻنڊ سان ڏاڏونءَ جو ڏؤر شروع ڪريو." ڳسريءَ ۾ ڏاڏو ن وجهي، اُن ۾ هڪ پتاشو وجهي ڳسري مونکي ڏنائون، مون ٻڪ پيتو ۽ منهنجي نڙي سڙندي محسوس ڪئي. مان ڳچاڙيءَ لاءِ هر هر ڳسري صرف چپن تي آڻيندو رهيس.

خيرپور جو ڏاڏون سدا پير ۾ مشهور هو، ماڻهو ور ڪري ان رياست جي ڪڏهن نه ڪڏهن حد وٽ وڃي ان ڏاڏنءَ جو لطف وٺي ايندا هئا. پاڙوءَ جيا وڏا ساهرا هئا پڳو اهڙ جا- رياست ۾ به جاڙا ڳوٺ هئا؛ پريان- نارو شاه جو سمس بابا هريرام اڪان جو هو؛ مان هڪ دفعو هنن وٽ ويو هوس، مون هڪڙي جي مهماني اها ڪيائون جو اچا ٽانگن پاد اثر، ليلو پالائون، سڄي ڳوٺ جا مرد جمع ڪيائون، هليو ڏاڏونءَ جو ڏؤر. مون ذائقو وٺي ڏٺو، مونکي اهو نه راس نه آيو، ۽ اُن شام ڳوٺ جي ٻڌڻن جي راسمسم ۽ وسري جهڙي نه آهي. هڪ هڪ جو ڳائين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ميڙهن سميت چگهلاڻيءَ جو ٻچڙو ۽ ڏوري موهن مان ساڳي اميد
رکڻ، ميزبان اڳاڻي وڌو. چيائين، ” اچا ٻار آهي، اڃا ٻڌوي
اوهانجي خوش خيرعافيت جو جوڳو جواب ڏيندو. “ خير ٻڌو
ٻيو آيو ٽي ڪونه.

نڌي هوندي ٻڙا—ون ٻڌڪيم، مگر مشڪل سان ٽي چار
ٻيرا. هيمونءَ سان هڪ دفعو ٻڌڪيم ٻولي حلوائيءَ جي دڪان
مان هڪ ڪساڪي ٻڌڪيم ۽ هڪ دفعو ڊاڪٽر روچلداس جي
محفل ۾ ٻرٽاب ٻساريءَ جي ڏور ٻار لي ٻڌڪيم - اهي ٽي دفعا
ٻڪا ياد اٿم ۽ چاڪاڻ ته عادت نه ٻيم يا جلد جلد نه ٻڌڪيم،
ان مان ٽي ظاهر آهي ته اماڪ ته ڪو شوق نه ٻرائي سگهيو
هوس، نڌي هوندي. ٻرٽاب ياد آيو آهي ته هن سان گڏ هن جي
شاعري به ياد آئي اٿم، هو ڪلام ۽ ڏوهيڙا لکندو هو ۽ تخلص
”جيوت“ وجهندو هو، جيوترام ممتانيءَ ڪي عزت ڏيڻ لاءِ هن
جا ڪي ڪلام ۽ ڏوهيڙا ماستر چندر، فتحچند ۽ هنسراج وڪاڻي
۾ ڪرايا. هن جا گيت ناروشاه ۽ آس پاس جي سگهيت محفلن
۾ اڪثر ڳايا ويندا هئا. ۽ ٻرٽاب کي عادت هئي وڏو ٻيگ
ٻيئڻ جي، ٻيڪ ٽين اچي مڇڪند جو هو ڏنڊو ڪونهو ڪٽي
وهندو هو ٻيگ گهوٽڻ - ٻيگ گهوٽيندو هو، گهاڻي ٻهچ ساڳي،
جڏهن انهن جو ڪم ته هو اهڙا ٻيگ ٻيئڻ. هڪ ڏينهن مولڪي
ڪڏ ڪندو اڌ گلاس ٻيگ ٻيئڻ جو، ۽ ڪا حالت ٿي مولسان!
شام جو سڪل نولکيءَ جي ٻيٽ هيمونءَ ۽ هڪ همراه سان
ويندي رڙ ڪيم ”ٻاٽي ڙي ٻاٽي ... ٻچو.“ آڌو ڪير چڙهي
ويس، هڪ ٽي ساه ۾، ٽي ڏينهن مڇڪجو جيءَ جاءِ نه رهيو.
ان بعد ٻيگ جو نالو ٽي نه ورتم هئا، ڪڏهن ٻڌو
ٻيئندو هوس يا سوٽ رالوءَ جي ساٿي ٽي جڏهي ٻيگ آرٽيڪل
۽ اوف ۾ اُٿي ٻيل ٻيئندو هوس.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جتي عشق ۽ راڳ هجي اتي دُئي ڪيئن پنهنجو ڏي-رو
ڏيکاري؟ اسانجي ڪٽنب ۾ هڪ هندو هو، ٻيو مسلمان هو ۽ ٻنهي وچ
۾ ڪا به وڏو ڦٽائو نه، مندر به هئا، مسجدون به هيون، سماڌيون
به هيون ته درگاهون به، پر سڀ ڪنهن هڪ ڌڻيءَ کي ارپيل.

منهنجي ڏاڏي صبوح شام جو دعا پڙهندي هئي: الاهي
گهرن جو خير ڪجانءِ. هوءَ ڏکائي، سومر ۽ ڏڻي، ٽنهي مسلمانن
کي اڻين ساهه ڏيندي هئي جن اُهي هندن پيٽ ڄاوا ٻار هئا.
اسانجي گهر جي واڙي جي ٽنهي پاسن مسلمانن جا گهر هئا،
اُنهن ۽ اسانجي واڙي وچ ۾ لڳ ڀڳ موجود هئا، ميمڻن جي گهر ۽
اسانجي واڙي وچ ۾ دري هئي جتا سڀڪو ڏينهن ڏلال هوندي
هئي، عبدو ڪوريءَ ۽ اسانجي واڙي وچ ۾ دروازو هو جو ڏينهن
جو کليل ۽ رات جو ٻيڪڙيل رهندو هو ۽ عبدوءَ جي ڪهاڻي ۽
اسانجي واڙي جي وچ واريءَ ڀت ۾ اڌور ڪِرڪَڻل هو جو ان مان
اسين ننڍا ٻار نڪري جي اچ وڃ ڪري سگهندا هئاسين، رات
جو عبدو پنهنجي ڪهاڻي جو قانڪ بند ڪري سمهندو ته ڪهاڻي
ڀرسو، هيءَ پنهنجي ڪهاڻي جو ڪي نه، اسانجي گهر جو ا-
چوڪيدار هو.

ڏاڏن ۽ مان اُنهن اڪثر ميمڻن جي گهر ڪندا هئاسين ۽
روز چاچي عبدالله ڪسان ٻائي ٻائي گهري وٺندا هئاسين ۽
هوءَ اسانکي هڪ ڏينهن نه ڪڏهن هو نه اٺي ڏينهن سڏي ٻه ٻه
ٻاهرون ڏيندو هو. عبدوءَ جي زال خديجا ۽ ڌيءُ جمعت خاتون
منهنجي لاءِ مٺو جو ميوو، صوفي ٻير، قارهان، کيڏوڙا، انب،
نارنگيون ۽ آنبون وغيره لڪائي رکنديون هيون، عبدوءَ جي
مري وڃڻ بعد جمعت خاتون حق انشاني جهڙو ڪپهي ڪنواري
رهي، هوءَ واندو وقت قرآن شريف پڙهندي رهندي هئي. مان ٿورو
وڏو ٿيڻ تي ميري کان وڏڪ قرآن ٻڌڻ ويندو هوس. جمعت

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

کي قرآن جي آيتن جو مطلب سمجهائڻ ايندو هو. اسين ننڍي هوندي جڏهن ڪڏهن غرڙوءَ جي گهاٽي جي ڇانئي اندر اڏڻ دادڻ راند ڪرڻ ويندا هئاسين، غرڙو هر هڪ ننڍڙي ٽوڪريءَ کي کڻي پڳڙا يا ٽِڪل يا ريوڙيون ڏيندو هو، لپ لپ پري. مان ۽ دادڻ اسانجي گهر پٺيان پانهنجا سنگ، جي اوطاق لائين ٿهليل مسلم بستيءَ ۾ ڪنهنجي به گهر ڪنهن به مهل به بنا روڪ ٽوڪ جي وڃي سگهندا هئاسين.

ڳوٺ جو وڏيرو عارف شاهه مسلمانن جو قبلو ۽ هندن جو هر دلعزيز همراهه هو. ڳوٺ پرچوڻ لاءِ ٽوليدار اپڙيا ڪاڻيٽي پاڻ ته هو مسلم ليگ مان ابا مخالف چونڊجي آيو ۽ ٻئن هندو ميمبرن هڪي ٻڪراءِ چيئرمين چونڊيو - و رهين جا و رهين فتح عليءَ جي واقعي بعد فتح عليءَ ڪانسواءِ عارف شاهه جو وڏو پاٽيو علي اڪبر منهنجو دوست ٿيو. هو چار سال عمر کان وڏو هو ۽ اسڪول جي ڪرڪيٽ ٽيم جو ڪپتان - وڪيٽ ڪيپر هو، مئٽرڪ ۾ هو ناپاس ٿيندو رهيو ته پڙهڻ ڇاڏي رکندو آيو. ان جا مسلمان هڪي ”جيئندا قبلا“ چئي پيران پوندا هئا پر علي اڪبر هندن کان هندن جون اوڏرون ۽ قرض وصول ڪندو رهندو هو؛ صبوح کان اڌ رات تائين هو هندن وچ ۾ رهندو هو. عارف شاهه جو ننڍو ڀاءُ نواب شاهه، جو ان جي شاهيڪن جو سردار هو سو ته علي اڪبر کي ڪافر ئي سمجهندو هو. جڏهن عارف شاهه ٽيم سان نماز پڙهندو هو ۽ روزا رکندو هو تڏهن علي اڪبر ٿواريندو رهندو هو:

”روزا ۽ نمازون اي ءَ پڻ چڱو ڪم؛
پيو فهم پسجي جڏهن سان ٻر ڪسي.“

انهن ته شاهه لطيف جا سونا سخن پڙهيل، اڻ پڙهيل، هندن، مسلمانن جي زبان تي هئا اڪثر.

شاهه بابا جو ۽ محبوب شاعر هو؛ اسان جي اوطاق ۾ شاهه

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي رسالي جا ٽيئي جلد موجود هئا. درحقيقت، ٻاءِ کي نه صرف ڪتاب پڙهڻ جو، بلڪ سانڍڻ جو به شوق هو. اوطاق جي پٺين ۾ چار ڪٻٽ هئا - هڪ ۾ داروءَ جا شيشا، گلاس ۽ صراحيون وغيره هيون، باقي ٽي ڪتابن سان سٿيل هئا.

سندر ساهتيه، ولن ۽ جاسوسي سلسلا جا ڪتاب منهنجي سمجهه ۾ ايندا رهندا هئا. ٻاءِ کي اڪثر مون شاهه جو رسالو پڙهندو ڏٺو، ڪيترن ئي ٻين هجڻ جي باوجود. باقي سڀ ڪتاب هڪ هڪ ڀيرو ضرور پڙهيا هئائين. هن جو ڪتابن پڙهڻ جو شوق ٻاڻوءَ ۾ نه آيو، مون ۾ نه آيو. بابا، ٻاڻو ڪتاب اوطاق کان ٻاهر ڪڍڻ نه ڏيندا هئا.

اسانجي گهر رهڻ شڪر کي به ڪتابن پڙهڻ جو شوق هو ۽ ٻاڻوءَ هن کي چوندو هو، "مهراج سوامي، ڪتاب پڙهڻا اٿئي ته اسان وٽ اچي پڙه."

مهراج، ٻاڻوءَ کان [illegible] سال ڏهه ننڍو هو، ابيءَ جي مري وڃڻ ڪري ور نه سنڀاليندو هو ۽ ڪتاب ته پڙهندو رهندو هو...... مون ۾ ڪتابن پڙهڻ جو نه، ٻارن اندر جو شوق جاڳيو عجيب نموني سان ...

اهلو اسڪول کي ونڪيشن هجڻ ڪري ڳوٺ هليو ويو هو، علي اڪبر شاهه ۽ منهنجي ناناڻي خيرالو ۽ مرس جي ڪڏهن ڳوٺ ۾ هليو ويو هو، منهنجو وقت وڃي ٻورڻ لڳو هو...... ٻاڻوءَ اهو ٻانهي ورلو هو، ٻار ۽ نوڪريءَ سان موڪل وٺي ڳوٺ آيل هو.

ان ڏينهن ئي شام ۾ سندر ساهتيه جو ناول مهاڀارت آيو هو. ٻاڻو اوطاق ۾ ويهي اهو ناول پڙهڻ لڳو، ٻارن لاءِ مون پڻ اچڻ بدو ڪري ڇڏيو. ٻوٽ ڪهاڻيءَ ۾ منهنجو ڌيان ڪهي ويو؛ ٻاڻوءَ هڪ ئي وقت اهو ناول پڙهي پورو ڪيو، هن لاءِ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ورلو هو ته مهنجو ڌيان ڪتاب ۾ لڳو رهيو هو. پڇيائين، ”اوکي وٺبو؟“

مون چيو، ”ڏاڍو.“

”پڙهندين؟“ بابوءَ چيو.

”اهڙو سٺو هوندو ته ضرور پڙهندس.“

هن ڳالهه ورائڻ ڇڏيو. اُن وقت ڪتاب ڏيڻ لاءِ هرڪايو. ان طرح روز ٽي چار، اڍا ۽ وقت ڪلاڪ ڪتاب پڙهندو رهيس، بابوءَ جو ڪتاب پڙهڻ پڙهائڻ جو نمونو ۽ انداز هو، بابوءَ جي مرڪل پوري ٿي ته شڪر ڪري چيئون ”ڪتاب پڙهي پڙهاءِ.“ هن جاسوسي ڪتاب پڙهي پڙهائڻ شروع ڪيا، ۽ هن جي ڪتاب پڙهڻ جو ڍنگ اهڙو ٿي هو ڄڻ سڀ ٻڌائڻ جهڙي ڪٿا پڙهي رهيو هو. جاسوسي ڪتاب ۾ پڙهڻ جو طريقو سڀ ٻڌائڻ جهڙي ڪٿا جو، ڪرڙو ٿي ته ٿئي لڳو. مون ٻاڻا ڪتاب پڙهڻ شروع ڪيا. ڏاڍيان، بابوءَ جي طرز ٿي ......

۽ هڪ ڏينهن بابا چيو، ”گوبند، شاهه جا جهترا ايمت ياد ڪندين، اوڏهون ٻاهر ڏيندو سارا، پڙهاڙي ۾ وڃڻو آهه.“

ٻاءِ سال بعد ٻاهر آيا هئي، موڪلي. ۽ هن پوري هڪ ٻائي ته الاهي پيارا مڙيا جي اُلهه ملي هيم، مون ان ڏينهن ٿي شاهه جي رسالي جو اڀياس جاري ڪيو. مان پنجين درجي انگريزي (اڄ جي نائين درجي) ۾ پڙهندو هوس، شاهه جي ان سان درسي ڪتابن ۾ آيل واقفيت ٿي هئي، ۽ رسالي جي پوري سرڪن ڪلياڻ جي داستان پڙهڻ جا پوريون ايم ايمت سمجهڻ ته ڏکي رهيو، پڙهڻ ۾ ڪافي ڏکيا لڳا. ڏکيا ڏکيا ايمت چوڻي پڙهڻ ۾ سوڪا ايمت ياد ڪرڻ شروع ڪيم ... ڪن جو مطلب سمجهيم، ڪن جو مطلب نه سمجهيم ۽ ڪن سمجهڻ کان وڌيڪ پڻ موڪلي ياد ڪرڻ جي هئي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اخبار، ورهيه اٺ، پڙهڻ، ڏاڍيان پڙهي ٻڌائڻ شروع ڪئي هيم ۽ هاڻي موسيٰ خان جي دوڪان تي وڃي روز ”الوحيد“ پڙهڻ شروع ڪيم. ”الوحيد“ ايڏا ڪٽر مذهبي نه هئي.

علي اڪبر ناناڻن مان آيو، ٻيلو ٻه ڏينهن مسان واپس آيو انهن کان اڳ ڪتاب ڏاڍيان پڙهڻ جي جوش ڀرائي ورتي هيم، شاه جا چڱا ڀيت ياد ڪري ورتا هيم ۽ ٻه شعر ته جوڙي ورتا هيم. اهي شعر ڪن وڏڙڪ لڪ ٻڌايون هئا، نه وءِ ته ڪجهه وقت بعد ”سدا لسن ڏيم ٻرڇارڪ پتر“ ۾ ڇپيا. هڪ ۾ سري ڪرشن کي گيتا ۾ ڪيل واعدو نڀائڻ لاءِ وري جنم وٺڻ جي آزاڏنا ڪيل هئي ۽ ٻي ۾ گرو نانڪ جي امير ملڪ ڀاڳوءَ جي روٽيءَ مان رت ۽ غريب لالوءَ جي روٽيءَ مان کير ڪڍڻ جي وارتا هئي. ٻنهي وچڙائڻ ۾ ٻي مون سچ ۽ انصاف جي اظهار ڪئي هئي!

اپريل - مئي ١٩٣٦ جي ان مهني منهنجي زندگيءَ کي ساهت پڙهڻ ۽ لکڻ طرف موڙيو. ۽ اتفاق اهو آهي ته هر سال مان انهن ان مهني ۾ ان مهني جي ياد ۾ وڏڙڪ الڪندو آهيو آهيان، اڄ تائين.

۽ ان ئي سال ڊسمبر ۾ مونکي ٽيڪس ڪدور کي واڃهائيءَ لاءِ گهڻو وقت ڏسڻ جو سو ڀاڳيه مليو. ان کان اڳ ٻارن ۾ گڏوءَ مونکي هن جي ٽيڪس جي دوران ۾ ٽيڪس جي جسي ڇرن ۾ وهاريو هو! ان ٽيڪس ۾ ئي نار وشاه جي ذوقيرام ميڙاٽيءَ ٻڌڻ ٻارڙو ته جڏهن هن جي نئين جڳهه جهڙي راس اينڌي لڏهن ٽيڪس کي گهرائيندو، ان جڳهه ۾ رهائيندو ۽ هن جي ٽيڪس وڇائيندو.

هميشه ته ٽيڪس ڪدور کي امر شهيد سنت ڪدو رام صاحب ڪونيو ۽ وچي ٻر هن جي جيٺري ڪڏهن هڪي ڪدو رام ته

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ سڏيو. اها به حقيقت آهي ته نهٺائيءَ جي صاحب ٻارڻ ۽ ڪنور ڪونجڙي پسند ڪيو. خطن ۾ به هو جڏهن ان کي لکندو هو، ”توهان جو داس غلام ڪنور.“

ذوقيرام ميراڻيءَ جي انهن ڳالهين تي واس ٿيو ته هو ڏهرڪيءَ وچ ڪنور کي تاروشاه اچڻ لاءِ منجهائي، ڀڳت جي جي تاريخ ٻڌي ڪري آيو، ان تاريخ کان هفتو ڪن اڳ هن ڪنوءَ کي ساڻس گڏجڻ لاءِ نياپو موڪليو. ڪنور نياپي ملڻ شرط مون وٽ آيو. چوائين ”سوڻ، سڀائي توهان ۽ مون ساڻ گڏ ديوان وٽ هلڻ.“ وڌيڪ چوائين، ”ٻارڙا مسائيو شيواڌاري، شاهوڪارن جي اڳيان آڻ ۽ ارهه زورائن کان ڪجهه آهيون؛ ڪٽي ڪجهه، نه چوڻ جهڙو جيڪي ونس ۾ ديوان مراڪي مڻهين نه ڏنو ته خداد مرضوان سنت جي شيوا کان رهجي ويندس.“

ذوقيرام موکي هن ساڻ گڏ نسي چيو، ”توهان جو آيو آهي ته موکي ڀاڪي ٿيا ڪبي؟ لون اچانءِ والڌيرن جو مهندار، ڪنوءَ مهندجو پٽ للسيو ٿيندا ياڻين ٻڌلي. اسڪول جا يار دوست ڪجو والڌيو، سنت ان خوش، سنت جا چاچي ان خوش ...“

ڪنور اڪثر اوان اڳڙن ۽ مڪاڻن مسڪيڻن جو اٿلو ساڻيا ڪٽي ڦرندو هو ته اهي سٽس ٻڌندي ٿي ايجي سندس پٺيءَ ٿيندا هئا. ڪنور هنن کي سڏيندو هو، ”مهنجا ڀائيو.“

ظاهر هو ته ذوقيرام هڪ طرف مهنجي ٻيءَ جو لحاظ ڪري رهيو هو ۽ ٻئي طرف ڪنوءَ کي وڌيڪ جوابدار، لاڀدار بڻائي رهيو هو.

ڪنور جي ڳرت ۾ بدارجڻ کان ۽ ڏينهن ٻهراڻ اسان ٿي ماڻ، ڪنوءَ للسيو بندوبست ڪرڻ لاءِ ذوقيرام جي اوطاق ۾ ٿي هڪ ٻئي ساڻ ڀيٽاسين. ڪنوءَ کي شيوا کيتر جو اسان جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پٽ ۾ وڏڪ آڻيندو هو. هن چيو، ”سؤٽ، گهوٽ جي سار
سنڀال لهڻجي الي، ڇاڪ ڀيڻ آهين نه لهڻن ڪري. اللسيا،
لهڻجو ڪم ونڊائي ۽ ڪوئيءَ (اسٽور) اندر، ڪٽون، استرا ۽
ڏاڏو مهل سر پهچائيج، پاڻيءَ کي مان پاڻ پوندس.“

مون ڏنوايءَ مان مرڪيو ۽ چيو. ”ڪيڏو آهين چالاڪ، باقي
آهي ئي ڇا، جڏهن ڪي ڏون پاڻ وٺندين؟“

هن ڪيتر ئي چيو، ”باقي آهي گهوٽ جي جسم هو گهوٽ
ساهرن ۾ الاهي انگل ڪندا آهن، مهمانن جي اعلان نڪ ۾ ڏم.
آئي ڇڏيندا آهن، ۽ جي شڪايت ڪندو لائين هٿتي نه مهمانن
لهڻجن مڇهي وڃندو آهي، ڪدو پهڻجي سهوليت جو
ڪو خيال نه ڪندو آهي پر پهڻجي ڀاڻين جي سڪ سهڻج جو
وڏو خيال رکندو آهي.“

۽ ڪدو جي ڳوٺ جي پڏارڻ واري ڏيهون لي مون ڳڏڻ
جي ٿيوڻ جي سچائي پهڻجي اڻين سان ڏئي. ڪدو مونکي
پاڻي ليارڻ ڪالسواءِ ٻي ڪا اڪليف ڪا ڏني، هر هاج هو
پهڻجن هٿن سان ڪندو رهيو.

هوڏانهن چالهه پدڻاءِ ڀاڻين جي ڏمال پٺي لڳي: هي
ڪٿي آهي، هو ڪٿي آهي؟ هيءَ ڇيز ڪهي، هوءَ ڇيز ڪهي.
اهو ڳڏو هو، هن جو آڻيندو هو ۽ هن جو ڏانءُ هو جو
رهڻي آئي.

ڪدو پهڻجي ڪٽ لي وارا مٿان چادر وڇائڻ ۽ نه ڏني
هئي ۽ سڀني ڀاڻين کي ايا اجر آرام ڏيندڙ استرا مهر
ڪري ڏنا ويا هئا.

ڪٽ لي ويٺي ڪدو کي اون هٿي ڀاڻين جي، ڪٿي
ڪهڻجي شيوا ۾ ڪا ڪسر رهجي نه نه ويٺي هئي...

اوچتو، هن جي نظر دور ڪٿي ويٺي، مون کي ڪوٺي
چيائين، ”اڄا ڏسي اڄ، هڪ مهمان پٽ لي هڏق ڪٿاري ۽ ڏ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ليٽيو پيو آهي. پوڙهو بہ ڪنهن جي ڪونہ ٿو ٻڌي، ساڻهون ٻ
پيس سنڌون چار پنج ڏينهن فالتو پيئون آهن."

مان وڃڻ لڳس تہ ٻچس ڪٿ لئي لاهي رکيل اٽو اٽو وارو ٻڪو ڪٽي متي لي رکي آئي ڏٿو تہ هو ۾ هلڻ لڳو. اٿيان اٿيان هوءَ ۾ ٻليان لهيان مان، وچ وارن ڪنهن لي وڏنن سوهڻن سان خوش خير وعافيت ۽ ڪندو هليو تہ ڪسانڻ گهرج ضرور وڃي ۽ پهچندو هليو. سب راضي هئا. مون دل تي دل ۾ گدوءَ کي داد ڏنو.

پٽ وارو ڌٽي ٻچس کي آهو ڏسي آئي ونو، هٿ جوڙيائين ٻچس پاڻوه مان چيو، "سچڻ سائين، ناراض آهيو! پٽ لئي ليٽيا پيا آهيو."

لڳڙي چاچيءَ چيو، "ٻچس، توسان ناراض هوو! ترڪ ۾ ويٺو اٿو ڪيئن؟ اسين آهيون پٽ ڌڻي، هڪ ڏينهن الله ڪٽ ڌڻي ڪيئن ليون؟ اڳي ٻوڙ پٽ سان ني ڳالهو پوتو آهي..."

"سچڻ سائين، واه جو سمس ڏنو." ٻچس هٿ جوڙي چيو ۽ "مان ۾ لو پٽ ڌڻي ليان..."

لڳڙي چاچيءَ ليلايو: "نہ ٻچس نہ. لسون پٽ نہ ٻڪڙ اسين رلي وڃداسين. مان تو هڪ ڏينهن الله ڪٽ ڌڻي ليان." گدوءَ ۾ مون ڏانهن نهاري چيائين، "بابا، آئيو ڪٽ."

چاچيءَ، ڪي پنهنجي گهرڪ الله واه جو عزم هئي، شردا هئي!!

رات جو رونيءَ جي ڦرٽي پوري پنهنجي ٿي ڏؤ ڦيرام مونکي چيو، "سمس جي آرام جي ڪونيءَ اڳيان لڳهه ڪرسي وڇائي ٿو ڏيان،" پاسي ۾ ڪهڙيال ۽ اسٽول لي رکي ٿو ڏيانءِ. گهڻي ساڍي ٿين اڳي لي نهيل هرانديءَ. ڦادو ٽانگي وارو ۽ اڳي ويندين، هن سان ٻيو ڪو سٽو ٻرو ماڻهو ۽ ايندو. ان وچ ٿون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنت کي اٿاري، وهنجاري سهنجاري تيار ڪرائي ويو.”

سنت ڪمري اندر آرامي ٿيو ته ماڻهن اُٿي جوڙي ڪرسيءَ تي ويهاريس. سڪل الله ۽ وڏن ڪدور کان اڳ، پڪيس وچهندڙ جو آواز به اچڻ لڳو ... ان جا نڪتاءُ به پڌر، پوءِ جي ڪا سمڪ نه رهيم. جاڳي اٿي ته جڏهن سنت ٻاٻا مهنجي ڪاهن اي همت سان اُٿڪيون هڻي جاڳايو. مان جهرڪ ٻري ڪرسيءَ تان اُٿي ڪڙو ٿيس. سنت چئي رهيو هو، ”ابا، تانگو ٻاهر بيٺو واٽ آهي.“ پوءِ ٿورو سر ٻه چيائين، ”سنا اٿي جاڳي، ننڊ نه ڪجي ابتري ...“

ماءُ پڪس وهنجي سهنجي ٻڪڙي جامو پائي تيار بيٺو هو، هو پوءِ ڪر وائي اچار نا لڳو ...

اڄ ٻيهڙي گڏڻ ۽ ڪارار رهيو پڪس جي ٻالڻ ٻه وجهي چيو، ”پڪس ٻالڻ ٻاٻا مهنجو وڏو ٻاپ پوليس وارو ٿئي.“

گهڻي ان سال ٻههن درجي انگريزيءَ ۾ ناپاس ٿيو هو.

مون ان ڏينهن شام جو پڪس ۽ هن سان آيل اٿالي ڪي گاڏيءَ ۾ چاڙهي اماڻڻ بعد گڏوءَ کان پڇيو، ”گهڻيءَ جي پوليس واري ٿيڻ سان ڇا ملندو اوڪي؟“

هن چيو، ”سڙوت، گهڻو ڪجهه ملندو.“

پوءِ ٻيهڊ گهڻو ٿي، اهڙو گهڻو هو مشڪل ٿيندو هو، چيائين، ”ڏس، اون آهين زميداري ٻار، مان آهيان ٻاغاتيءَ جو ٻار. اٿين ته ٻاتو هزارن ۾ هڪ آهي، مان اٿي جدم ۾ هنجي پٽ اٺجي اپڻ جي خواهش ڪندو آهيان، ٻر آهي نه غريب ٻاغاتي اي ن. جيڪو ايڪو هن مٿان اهڙي اچي ۽ ٻاتو هر ڪنهن کان همٿ جوڙي جند ڇڏائيندو رهي. پوليس واري جو پنهنجو ڏاڪو آهي، ڪڏهن ڪڏهن مڪيءَ ۽ زميدار کان به وڌيڪ.“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سڄي لاءِ پدمڻ ڇڏڻ مهڻن بعد گهڻي پوليس ڪمشنل اچيو.
ان زماني ۾ پوليس ۾ ڀرتي ٿيڻ لاءِ پنج انگريزي پاس ڪرڻ
ڪافي هو. گدوءَ گورڌنرام جي نڪالي ۾ پدمڻ آئي جو ڪماد
پرساد ڪرايو. مون هن کان پرساد وٺندي پڇيو ته ڇهو "گدوءَ
ذوقيرام جي آس پوري ٿي آ. هن ڪدور کي گهرايو هو ..."
گدوءَ ٺهيمر ٿي چيو، "ڪدور هيڏن جو همراهه آهي پر
هن کي گهرائڻ ڪيڏو غريب جو ڪم نه آهي، مان عثمان ٿيءَ
تو سمت ٿي اسڪار ڪريان ۽ سندس مهرباني مڃان."
گدو جڏهن پوءِ لڏي گهمر آيا ته وڏيڪ گهمر نيندو ويو...
لڳو ڳڻ الهن ٿي ڏينهن ۾ شاهي ابزار جي مٿان وت
سوار ڪر ڏنڍو ڪندڙ ڇوڪرن جو ديپهاڻ ٿيو. دڪانڪ ماڻهن
هيٺ. هو سڄو ۽ سڄو سوار ۽ ليکيو ويندو هو سڄيءَ ساهتيءَ
۾. هو اُهن کي سڪر بيان پالش ڪرائي ايندو هو. مهراڻ
اسٽيشن تي سڪر واري گاڏي هڪڙيندي پارٽ ۽ هنجو عزاز اچي
مرادا جي چڪر ۾ گاڏ "مهتاب تون ڇوڙهه"، "مهتاب ارن ڇوڙهه"
ڪندي ايمت عزاز لاءِ هلندڙ گاڏي، ۾ چڙهي ويندو، چوهڙ جو
هٿ ته ڦيهو تي ٿڪڻ هلندڙ گاڏيءَ جي رفتار سان مٿي نه
ڪڇهو، گاڏيءَ جي رفتار آيا ته ڳنز ٿي، چوهڙ جو هٿ ته
ڇڏائجي ويو، هو ڦان تي ڪريو، ڪڏهن پير مٿان، مٿو ڦاٽي
پيس ۽ اسپتال ڏڻين اڏيائي ڪان اڳ مري ويو، هن جو لاش گوٺ
موڪلائي آيا.
گوٺ ۾ چوهڙ ڪاني ۽ ڪهڙو هو، سڄو گوٺ هن سان محسان
۾ هليو. هن سان همدردي ڪرڻ آيا جيئڻ ڇوٺ وارن ٿي ايهو ته
ڪارڻ هو، هڪس هڪ ٿيءَ سان ۽ ڪرنگي ۽ پوڙهي، ته هن جي
امواد زال ۽ ٿيءَ جي سار سنڀال الله هن جو ڪو وڙهيو عزاز نه
هو... هنجي پاڙهي اي ته ڏير جوان گوٺ ۾ آيا واسو ۽ سڀئي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هڪ دستاويز ٻاهر ڪڍي آيا، مان ان وقت اوطاق ۾ موجود هوس، ان دستاويز ۾ لکيل هو: مان ڇوهڙمل هيمنداس ولد اصل وطن ناروشاه جو؛ پنهنجي سالم هوش حواسن سان، پنهنجي رضا خوشيءَ سان سيتل ولد سندداس کي حوالي، اصل وطن ڪنڊياري جي کي پٽ ڪري ڪود ۾ ٿو وٺان. ان دستاويز تي شاهد طور ان عزيز جي صحي هئي جو ڇوهڙمل سان گڏ ڳالهيءَ ۾ چڙهي رهيو هو ۽ ان تي ڪنڊياري جي سب جج جي صحي ۽ سيل لڳل هئي. ٻاهي کي دال ۾ ڪجهه ڪارو نظر آيو، هن اهڙو اظهار نه ڪيو ته ڪنهن به قسم جي دخل نه ڏيڻ جو ارادو ڏيکاري چيو: ”هيءُ ته ٻيا سونارا آهن. گيڙمل ۽ سويراج. هنن وٽ ويو، جي هنن کي اعتراض نه آهي ته مونکي به نه آهي.“ ٿيو ائين جو هيءُ ٽيئي ماءُ جا سڳيا ڀائر ۽ جائداد جا وارث ٿيڻ ٿيا.

سويراج جو هنن ۾ عزيز هو تنهن هنن کي مڪمل ساٿ ڏنو، مگر هنسراج ڳالهائڻ جو نه ٿيو، گيڙمل هنن جو مخالف ٿي بيٺو. معاملو ڪورٽ تائين هليو ويو؛ ٻاهر گهر مون نه ڪي دخل ڏنو مگر دوڪان هلائيندا رهيا، نوشهري ڪورٽ جي فيصلي ٿيڻ لاءِ. منهنجي همدردي ٽيئي ماءُ سان رهي ۽ اڳتي ڪيئن ٻاهرن جي دلي ڪوڙي لڳي، ان ڪري مون هن ڪيس ۾ ڏاڍي دلچسپي ورتي لڳس ۽ ڪورٽ جي عارضي فيصلي مونکي ڏاڍي گهڻي تسلي ڏني.

سيتل مونکي ڏنو ته نه ولدو هو، تنهن جو هڪ پٽ نه ڪاروبا هو. سيتل شيرو هو ۽ اهڙو شيرو جو مون ڪڏهن ڪونه ڏٺو هو - عام چوڻي هئي: ”پٽ پٽ مدي مدي ۾ اسيءَ ۾ ڪانو، جانئن شيرو ساماڻو نه، مڙهي ڪڍي ماٺ ڪئي.“

دادن جو مڱڻو ته انهن اسي ڏينهن ۾ طيءِ ٿيو. منهنجي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پيٽوني جي چوڪ منهنجو سانوڻي سوٽ هوانديد، ڏاهپند جو پائيندو ڪري آيو هو. مڱڻي ظاهر ڪرڻ جي هٿتي اندر منهنجو هٿيار پيٽوار راند جي ميدان ۾ آيو، اُن وقت مان ابائي سان گڏ چڪر هڻي رهيو هوس. ۽ دوست ۽ هتا هن سان گڏ. مون کي سڏي چيائين، ”جي تون اهڙو سانوڻو آهين ته پنهنجو نانءُ وڏو پاڻ ۽ منهنجو سانوڻو آهي؛ منهنجي پيٽ ڪٿي گوري هوندي؟“

منهنجي پيٽ دادن واقعي گوري هئي، البت پيڪن ۾ بيمار هئي.

مونکي پهرين ئي منهنجو هٿيار پيٽوار پسند نه آيو. هن چيو، ”مان ڪرڪري ڏسندس.“

هوءَ مون سان گهر ڏانهن گڏ هلي آئي. سان گهر پهران هدن کي ڏاهپند جي دوڪان ۾ وٺي ويس. نه بابا هو گوٺ ۾ نه پاڻو. امان هڪ ۾: ”دادن نه ڏيکارينديس. ڏسڻي هيس ته مڱڻي ڪان اڳ ڏسي ها.“

پيٽوار هليو ويو؛ بابي هن جي لاءِ ڪي لکيو.

آڪاهتي اطلاع سبب پت پڻ افسوس ظاهر ڪيو.

مان امان سان سهمت رهيو هوس، دادن نه ڏيکاريءَ الا. مونکي انديشو هو ته هوءَ پاڻ نه ڏسندو، دوستن کي ۽ ڏيکاريندو؛ هدن جي چوڻ پا پنهنجي سر هنڪي دادن جي ڀواه نه آنڙي ته مانداڻا مٽي ويندو، بابا پاڻوءَ جي نه هوندي.

خير، اسانجي هوڙ اڳتي هلي دادن کي مهانگي پيئي.

هڪ اڙيءَ منجهند جو، مان رنگوار راند ڪري رهيو هوس ته پولو حلوائي جنسي ٻوڙندو ايجي ڏٺڪيو. اپهدي ئي سهڪندي چيائين، ”گوٺ هاڻي اندر آئيندو ڏسو ويئي؛ هڙ ۽ وڌل، ڪٿين ڪنيا سان ...؟“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏاڏيءَ پڇيو، ”ڇا ٿيو آهي؟“

ٻوليءَ ٿورو ٻن دفعو نفرت جو اظهار ڪندي چيو، ”اهو گوڏ جو پٽ، ناعراد، سيتل، موتيءَ جي وڏو ڏي ٿي سان ...... مان اکين سان ڏسي آيو آهيان، نماڻي هيانءَ ڦاڙي روئي رهي آهي ......“

ازار ۾ ڪرالهل مچي ويو. ڪيڙامل منهنجي دوڪان لاءِ ان وچ لهي آيو هو؛ هو ٻولي کي وٺي ويو پوليس ٿاڻي تي، مان به هن سان گڏ ويس.

موتو اسڪول ۾ پڙهندو هو، غريب مگر سچار. سياڻو جو به سانتيڪو هو. هو ماستر چندر جو ڏورانهون سؤٽ هو، رهندو به ڏامواڻي حويليءَ ۾ هو. موکي ان تي ويندو هو، هميشه هن سان همدردي ٿي. ڪڏهن ڪڏهن ڏاڍي سرڪي هئي، جتي اداڻ جو مکڻو ٿيو هو لٽي ڪڏهن ڪڏهن شوري رهندي هئي، وات مکڻ جي جانوري خواهش جو شڪار ٿي هئي! مون ساري معاملي ۾ چڱو چاهه ورتو.

سيتل لاڪپ ۾ وڌو ويو.

موتيءَ وٽ به چڱا ماڻهو مڙي ويا هئا. هو اشراف عزت کي ڪڙهندڙ آڻي ويو. ڪڏهن هس ٿي ڪانهي، ٻولي ۽ هولدراج پڪيٽ جي زور آڏ اسي هن نديءَ تي پوليس انسپيڪٽر کي ڏيکاري. معاملو ڪل چاچ ٿي، سيتل لاڪپ مان ڇٽي آيو. پوليس جو ڪيسو به ان وچ واشوءَ گرم ڪيو هو.

ٻولي چيو، ”هوڙا هاڃا ٿين، اري هن ٻنهي ۾.“

مان ٻنهي ۽ سيٺيءَ کان چڱيءَ طرح واقف ٿي چڪو هوس. اهو ٻڌو پوءِ ياد هوم. مون چيو، ”موتيءَ کي عزت جو ٻو نه لٿي ها نه گود جي ٻٽ کي چڱي سيڪ ملي ها.“

ٻولي چيو، ”غريب وٽ عزت کان سواءِ ٻيو آهي ئي ڇا؟“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مون هن دل ئي دل ۾ چيو، ”غريب جي ٻاڪرڻ هن جي عزت ئي آهي، هو وس وارندي ان کي ڇڏڻ نه ڏيندو.“

اتي ڪٿان اچي ڏيروءَ جوان ۽ چٽيءَ ۾ پڪل ٻيل جهڙو ٻن مڇن جي هٿ ۾ پڪڙيو. چيائين ”هي مونکي ڏاڍي خوشي ٿيندي آهي جڏهن ڏسندو آهيان ته ڇوڪرا وڏا عقل ۾ ٿورڪي ٻارڙا جيڏو سمجهندا آهن.“

ڏيروءَ جي هن واقعي ٿورڙي ئي هئي ان ڪري هن جو ڌنڌو اهڙي وڏو نه ٿي سگهيو هو ۽ گهمندو ٿي سگهي ڪونه هو. هن جا چمڪندڙ چهرا ۽ ٻيل ڳهر ڳهر ۾ لمندي پيل هئا، جني ڪڏهن هو، شاهي ٻن ئي هٿ ۾ رکندو هو، ڪالهه چوندو هو، ”هي جڏهن ڏيهن ٿـيون گڏيو آهين، انهن ڏينهن ڪراهتي وڌندي آهي. هونءَ ڪان اگر ڪوشش خلاصي ٿي ويندي آهي.“

هن ۽ مڇن جي وچ ۾ ٻين ڏاڍ وڙهڻ ۽ هنوار اچڻ شروع ٿي ويو هو، ڪڏهن شروع نه ٿي ٿيو.

ٿي ڪي چار ڏينهن ٿيا...

مارڪيٽ مان موٽي رهيو هوس جو ڏٺم ته وٽ ڏيروءَ ماڻ گڏجي ويٺي، لڳو پئي ته مڇن جي لـاءِ ۾ انهي هئي. چيائين: ”گهر هلي، مڇن جو ڪو ۾ ڪم آهي.“

ڏيروءَ کي مان مارڪيٽ ۾ ڏسي آيو هوس.

مون سمجهيو، ڏيروءَ جي ڪا شڪايت ڪندي. دوستن جا مائٽ شڪايت ۾ مون سان ڪندا هئا ۽ علي اڪبر شاهه سان.

مان هن جي پوٽن هن جي گهر ڏانهن هليس. هن گهر ۾ گهڙڻ شرط مڇڻ جو دروازو بند ڪري مونکي آهستي ۾ ٻڌايو ته لي وهيڻا الهه چيو. مون دل ئي دل ۾ چيو، ”معاملو واقعي گنڀير آهي.“

مان ڪڏهن وڌيڪ ته هن چيو، ”ٻار جي ڪا ڳالهه ٿي؟“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مون پڇيو، ”ڇا ٿيو آهي، ڏيرڙ کي؟“

هن اوٻاريل چڻا لسريءَ ۾ آڻي منهنجي اڳيان رکيا. پوءِ ڪٽ تي منهنجي پرسان ويهي چيائين، ”ٻابي، هو ٻالڪل ٺيڪ آهي، ٻڪرين جي ڌڻا سان ڪمائي ٿو، سٺو ٿو آهي ته منهنجي چٽي ۾، ٿڌهين نه چوان ٿي، هن جي ڳنهي ڪر، شادي ڪرائيندس.“

شادي! منهنجا ڪن اڀا ٿي ويا. هڪ وڏي حيران ٿي چيم، ”هيءَ وهي آهي، هن جي شادي ڪرڻا جي؟“

”ڇو؟“ هن چيو، ”ارڙهون سال اڳئين مهيني هن جي عمر ۾ نه ماڻهو ته ٻه ٻار ڄڻي ڇڏيا هوندا آهن.“

مان سوچ ۾ ٻڏجي ويس.

هن وري چيو، ”ٻابي، هڪڙي اٺ واڳو ٻڪرار ڪونهي، ڪا نوڪري ڪرڻي ڪانهي، سٺو ٿو ڪمائي، مون مڙهيءَ ته نه سگهي، اٿڻو، هڏ ڏنا انم ڏيرڙ پنهنجا ...“

مان دل ئي دل ۾ سوچي رهيو هوس، ”هن الله جي ڪري ڪٿان آڻيان؟ ڪونگو ابا ڪنوارو آهي، مامو آنل ۽ ٽولڙ پيسا ڏيڻي پوڻي آيا ...“

ٽولڙ سان گڏ سرسوتي ياد آئي ۽ ياد آيو هيمن وارو ڏڪڙو، مون پنهنجي بدن جا وار ڪڙا ٿيندا محسوس ڪيا.

ڏيرڙ جي ماءُ نهايت اُساهه سان چيو، ”اون چاهين ته ڏيرڙ جي شادي هڪ ڏينهن ۾ ڪرائي سگهين ٿو، هو مونو آهي نه، اسڪول جو پڙهيل، هن جي وڏي ڌيءُ، ڪيترو نه اڪائي، ڪير ونندس اها ڌيءُ؟ مونکي اها ته سڌ آهي ته مونو ڏيهنجي ڳالهه نه ٽاريندو.“

هڪ ئي ساهيءَ ۾ اهو سڀ چئي ويئي، هوءَ.

مون دل ئي دل ۾ چيو، ”ڏيرڙ ماءُ، تون جهڙي ماءِ سڀڪهي ڏيڻ ئي لنهن ڪان ودڪ سياڻي آهين، تساڻو! ٻ ڳرڻو اٿيئي.“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

چيم، ”ڏاڙهيءَ کي اعتراض نه ٿيندو؟“

”هن کي ڇو اعتراض ٿيندو؟ ڪهڙي وڏي گهر جي حور پري ملي آهي هن کي؟“

مان اٿي کڙو ٿيس. چيم، ”مان ڪوشش ڪندس.“

هوءَ منهنجي پٺيان پٺيان چوندي آئي، ”سيگهه ڪجانءِ، ڪٿي اهو ڪو نه اوکي آهي، ڦاٿي وڃي. ڏاڙهيءَ کان وڏي عمر جا به ڪنوارا ويٺا آهن، هن ڳوٺ ۾.“

مون موٽڻ سان ڳالهه ڇورڻ کان اڳ منهنجي ڪڍڻ سان ڏاڙهيءَ جي مرضي ڄاڻڻ چاهي. دل جي ڪنهن ڪنڊ ۾ اها اميد هيم ته ڏاڙهيءَ کي اها مائٽي پسند نه ايندي ۽ مان جهنجهٽ کان ڇٽي پوندس.

گهر نه ويس، وري مارڪيٽ ۾ موٽي ويس، ڏاڙهيءَ کي ٻاهر وٺي ماءُ جي خواهش ٻڌايم. ڏاڙهيءَ جهٽ ٺهڪ ڏنو ۽ چيو، ”ٻڌ، وارو ڪر.“

مون آخري ڳالهه اٿاري: ”ٻڌ سڀئي وارو واقعو ...“

هن ٺهه ٺهه، ورائيو، ”اُن ۾ گدڪا واهڙيءَ جو ڪهڙو ڏوهه؟ وري چيائين، ”گدڪا سهڻي آهي، سياڻي آهي، ٻڪو گهر ڪٽي ويٺي آهي، امان کي به سک ڏيندي.“

مان سمجهي ويس، ماءُ پٽ اڳ ئي هڪ ٻئي سان ٻڪراءِ ڪري چڪا هئا. مون دل ئي دل ۾ چيو: ”ناحق ڳالهه کي وڌيڪ ڦاسايم.“

موٽو منهنجو لحاظ ڪندو هو- ڳالهه جي ڪري به نه، هيڏ ماستر جي ڪري به. موٽوءَ کي اها سڌ هئي ته مان لوڪومل سان ٻنهيءَ تي ڪڏهن ويندو هوس ۽ هن جو لاڏلو شاگرد به هوس. هن کي اها به سڌ هئي ته اُهو شاگرد ئي مٿان چوڪسي لوڪومل منهنجي معرفت تي رکندو هو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مون هن سان ڏاڙوءَ ماءُ جي ڳالهه ڇيڙي ته چيائين، ”مونکي واسطو نه پيو آهي ته جلدي ڏيءَ اڪيلي، مان لوڪي ڏيتي ليتيءَ جي نه مدد ڪندس. هن نه مونکي ٻڌايو ته ٻيئا آڇيا هئا، مون نه ورتا. ڏاڙو آهي آڱوٺي ڇاپ ٻيءَ طرح لائق آهي. هن جي ماءُ ٻڌائي جي ڳالهه آهي ۽ دل جي اري ڪانهي، گڏيل سگهي نٿي ڏيندي، ۽ مونکي پڻ صرف هڪ ڳالهه جو آهي، گڏيل ساڳئي ڳوٺ ۾ هجڻ ڪري واقعو وساري نه سگهندي.“

مون پڇيو مانس، ”ٻاهر جو ڪو ڇوڪرو ڏٺائون ۾ اٿئي؟“

هن چيو، ”نه، ٻر ٻڪوان مهراڻ آهي، ڪٿي نه ڪٿي نيائيءَ جو ايڪ لکيل ئي ويندو.“

مون ٽهڪ ڏئي چيو، ”ٻڪوان جي مهر جو انتظار نه ڪر. اُتي دير ته هوندي آهي، ڪڏهن ڪڏهن انڌير به هوندو آهي...“

هن مونکي اڌ ۾ ڪٽي چيو، ”اهين نه چئو، مالڪ ٻاجهارو آهي ڏاڍو.“

مون چيو، ”ڏاڙوءَ سان ٻڪ ڪر، ڏاڙوءَ ماءُ اهڙي جهڙي آهي جو ڪڏهن ڪي همت نه ٿيندي گڏيل سان واقعي ٻاجهه ٻڌڪ ٻولڻ جي، ڏاڙوءَ ماءُ گهري ئي وٺي ته ٻڌندڪري گڏيل سگهي رهندي.“

هوءَ ٻڌڻ ۾ ماٺ ٿي وئي.

مون چيومانس، ”پڻ سوچ ويچار، گهر ۾ به صلاح ڪر، ڏاڙو پڇي اٿو وڃي.“

هن سوچي ۽ ورائي هو. چيائين، ”مون لوڪي سڏائين ڪاڪي (بابا) جي جڳهه تي سمجهيو آهي. ۽ سائين وڏو (هيڊ ماستر) به ڏهڪي ڳالهه نه ٿيندو آهي، ڏهن سواءِ مدهدڪو جهولڻ به نه آهي.“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اُن وقت لانئين اسان جي ڳوٺ ۾ ڄهڙولي الل جا مکيه واٽ شيوڪ اُي هئا. چوهڙ فقير، منهنجو سائوڻي سوڍو مدن ۽ موڙو چيٽي چند اي چندو ڪري اُسي واڄن شاهي ازار ۾ پرلاب ٻساريءَ جي ٻاڻ جي دڪان اڳيان ٻيڪ وڃهاڙيندا هئا. ٿيٽي غريب هئا، انهيءَ ڪري اسانجي ڳوٺ ۾ ڪهاوت هئي- ”لعل جا فقير ٻڌن ۽ ڪاڻن.“

ڏيرڙي جي شادي ڏام ڏيڍ سال ٿي. موڙو کي واسوءَ کان ٻا پٽي ڪنهن کان مدد گهرڻي ڪانه پيئي ڏيرو ماڻ ٿنهن الله واڌيءَ جو وڏو ۽ ٻيڪ جي چادر اُن ٻنهنجي مرڪلي، ڏيرڙو ماڻ جي حشمت اڳيان ڪنهن سيتل واري واقعي جو ذڪر زبان سان به ذڪر نه ڪيو، هوءَ ن ته اڄاڻيءَ جو ڏوهه ڪرڻ هو- اها حقيقت ڳوٺ جي هر هڪ ٻاشندي ڄاڻي ٿي.

ٻارن دوستن ۾ گدوءَ ۽ انڙو اهڙو ورلو ٻيا هن جي ٻنهنجي ٻاڻ جي شادي هئي، هڪڙي، اها ڄاڻ هئي ته شادي موڻ طيءِ ڪرائي آهي ته موڪي چيائين، ”ٻاڻ جي ته تڏهن شادي ٿي وئي.“

مون چيو مانس، ”آئل ۽ ٽوبا والگر ٻيسا ڏيئي ٻرڻي ٻري نه.“

گدوءَ کي جڏهن ڳالهه ٻڌائي آئي چيائين، ”سوٽ، اوهان نه مدد ڪرڻ ته ٻانڙءَ جي شادي هڪ ڏينهن ۾ ٿي سگهندي.“

مون دل ئي دل ۾ چيو، ”ڳوٺ ۾ اي ڪا گدگا آهي جا جا مون کان ڳجهي رهي آهي؟“

هن چيو، ”ڏيري ۾ ٿهنجي ٻٽي آهي نه؛ هن جي ٻارڻ ۾ هڪ وڏو ڪيا آهي. ٻلس الاڄي آهي، ٿهنجڪري ڪمري ونئي آهي.“

مون ٿهه ٻهه چيو، ”موڪي ڇا ڪرڻو آهي؟“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هن چيو، ”هو چار سؤ ٿـو گهري، پاڻ ٽي سؤ ڏيئي
سگهي. ادي پنهنجو پٽ، ڇا نالو اٿس، ڳلو، هـو جي هن
لوڙي ڀائيءَ کـي ڀاڻوءَ جـي سفارش ڪندا ته ڀاڻوءَ جو ڪم
ٿي ويندو.“

اديءَ کي پنهنجو پٽ ڪٺو هـو ۽ ڀاڻان واري اديءَ جهان
هن ۾ پٽ گود ۾ ورتو هو، پنهنجو ڏيروند. اهـو ڳلو سچ ٿو ته
اسانکي پنهنجا ناناڻا سمجهندو هو، ۽ هتي ته اڃا ۽ اڃا ٿي.

منهنجي ڪونگوءَ سان ته همدردي رهي هئي منهنجي کان وٺي -
هو غريب هو سياءُ ڪري ته ۽ هتي گدوءَ جو وڏو ڀاءُ، ان ڪري
مان هن جي عزت ته ڪندو هوس.

مون گدوءَ کـي چيو، ”مان ڪونگوءَ سان ٻيهري وڃڻ لاءِ
تيار آهيان.“

مون گهر امان کـي چيو، ”مـان اديءَ وڏيءَ وٽ ٻيهري
ٿو وڃان.“

امان خوش ٿي چيو، ”ڪٿان سچ اٿئو آهـي جو وڏيءَ
ڀيڻ جي سڪ لڳي اٿئي.“

هن ڀاڄيءَ کان ميسو ٺهرائي ورتو.

ٻئين ڏينهن ٻنهي ڄڻن چڙهـي ڪاهياسين، رال گـاڏيءَ ۾.
ڪونگوءَ سان گدو ته هليو ٿو هنجي چاچي ته هلي. گدوءَ کي
شايـد ڀڪ هئي ته جـي منهنجو ڀقـاٿ ڳلو هنڪ وجهندو تـه
ڪم ٿيندو.

اسين هلڪ ٿي اديءَ وٽ وڃي لٿاسين. هوءَ حيران. مون
ڳالهه ڪري ٻڌائيمانس. هن ڳلوءَ کي ماڻهو موڪليو. هو اڪثر
ٻاروشاه ٿيندو ويندو هو، ڪونگوءَ ۽ هن کـان وڌيڪ گدوءَ کي
سڃاڻندو هو. هن لوڙي ڀيءَ سان ڳالهايو، هو سادن ٽن سؤن
۾ ڏيءَ جو سودو ڪرڻ لاءِ تيار ٿي ويو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪونگوءَ جي چاچي منهنجي چـونڊيءَ جا پيغام روانا ساڻ
ڪٿي هلي هئي، ڀـوءِ ڪالهي ڏانهن ٿيا جي هئي؟ ڪونگوءَ جـي
مڱڻي ۽ شادي لهه طلب ٿي، هڪ ٿي وقت. ويا چار هئا سڀني،
مرڻياسين پيدا ٿي .

جنهن سچو ٻاڙو خوش ٿيو لٿي ٻاهر مـون ساڻ ڏيرڪي ويو،
" لهه جو ڪهڙو ڪم؟ جڏهن لڏهـن ڳـالهه الاءِ هڪيو حاضر
آهين ... "

مون چيو، "ڪهڙو ٻلو ٿو ٿئي ... "

هن هڏيءَ مان چيو، "دنيا ۾ ٻاي جـي ليڪيداري او ٿي
ڪڏهين آهي؟ "

مان چپ چاپ اوطاق کان ٻاهر نڪري ويس.

اٿين نه هو نه ٻاهو ڪونگوءَ جي شاديءَ ٻا ڪڏڪا جي اڪلاچڙ
جـي ڏاڏي ۾ نه هـو، هوُ امان وانگر روز سڀ جو خير گهرندو
هو، هڪي اها ڳٽني هئي ۽ هن اهاڳالهه، ٿي پيرا ٻاڙوءَ کي
ٻڌائي هئي، "مونکي ٻپ آهي ٻه ٻاهج ۾ ٻئي گوبند ڪڏهن نه
ڪڏهن ڏڏهن ٻاڪي آهيءَ ۾ اڙائي ٿي رهندو. "

هڪ هيمون ٿي هو جو ڏاڙوءَ جي شاديءَ جي شادماڻيءَ ۾ شريڪ نه
ٿيو. در حقيقت هڪي ان جي سڌ ٿي نه پئي. هوُ ٻايءَ ساڻ
رسي، لـون چا لون چا ڪري، ڳوٺ ڇـڏي ويو هو. ٻايءَ
. ٻت ڪالسواءِ ماندو هو. هن جو هيمونءَ ساڻ موه ٿي نه، هن ۾
ساه هو. اڪين مان آب اوليندو مون وٽ آيو- چهائين، "هيمون
لوڪان موڪلائڻ ابا ڪيڏانهن نه ويو هوندو، مهرباني ڪري ٻڌاءِ،
ڪيڏانهن ويو آهي، مان هٿ ٿو جوڙيانءِ ... "

جڏهن ڪي سچو ڳـوٺ هٿ جوڙ ڪندو هـو، سو مهڏجي
اکيان سچ پچ هٿ جو ڙي بيٺو هو! ۽ هن جي اکين مان چوڙ
چوڙ آنسو وهي رهيا هئا!!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مون پڇيو مانس، ”مونکي ڪا سڌ ڪانهي.“

اکيون اکهڙيندي چيائين، ”مونکي اعتبار نٿو اچي.“

مون ڪاوڙجي ساڻس چيو، ”ڪاڪا، اعتبار ڪريو، مونکي سچ پچ سڌ ڪانهي.“

مان حيران هوس ته مون هڪڙي کي ڪيئن ڪاڪا ٿري ڪري ۽ عدد جمع ۾ ڳالهايو.

ڏٺو سنڌو هار مڇرا وارو ڪوٺو هو، هن هيمونءَ کي ڳولهڻ لاءِ زمين آسمان هڪ ڪري ڇڏيو، پر منهن بعد هڪڙي مهراڻور ۾ ڳولهي ٿي لڌائين، هو اسٽيشن کان مهراڻور ٻيا هالائيءَ ٿانئين ٿانگو هلائي رهيو هو. روز اسي ٻيءَ ٻت ڪئي ڳوٺ وٺي ٿي آيو. هيمون گهر نه ويو، اسانجي دڪيءَ اسي ايندل ڏاڏيءَ کان اچي چاڙهي ورتائين ته مسان اوطاق ۾ هوس ۽ ٻاهر زمين تي ويل هو.

هو سڌو مون وٽ هليو آيو.

مون پڇيو مانس، ”ٻاڙهي آئين يا ڪاڪو وٺي آيو.“

هيمونءَ ٺهرساڻ چيو، ”سوٽ، مان ۽ ٻيءَ جو ٻت آهيان، اوءِ ايل لڳاڻ ٿي نه ٻيو ڏٺانس، توهان لاءِ مهنجي اکيان ورڪيائين.“ چيائين، ”ڪٿي مونکي مٽي ٿي پاڻ، نه ته مان ۽ هت ويندو آهيان، ٿانگو مونکي لوڪان سڌو هلائڻ ايندو آهي. سوٽ مان رڃي وڃان، تيستائين ته مهنجو ٻيءَ آهي.“

هن چيو، ”وسٽي اسي مونکي ڳوٺ جون سڀ خبرون ٻڌائيندو آهيو، ٽيهون وڏيون ن. اسان سوٽ مهنجي هٿن ۾ خارش ٿي ٿئي ...“ مونکي چڪي اٿارياتين، هو ۽ مان ٻاهر ۾ آياسين ۽ ...

دوڪان اکيان وڌل سيتل کي هيمونءَ ڳڻڙ کان جهلي سٺ اٿ گوشا وهائي ڪيڏا ۽ گڏو گڏ چوندو رهيو، ”ٻاڙ و اڙو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لڳندو آهي. جنهن ٻاڙيءَ جو ٽنگ رکيو آهي لٺي جو هٿڪاري
شيطاني ڪئي، وري اهڙي بيهودي حرڪت ڪئي ته هٿ ڪٽ ٻيو
پڇي لولو ٽنگڙو ڪري ويهاريندو سانءِ." ٻاءِ هن کي زور سان
گوشو هڻي گيٽڙ ڪان ڇڏي ڏنائين، سنڌل وڃي مٿهن ٻر ڪريو.

ان وچ ۾ مان سوچي رهيو هوس- اڄ هيمونءَ کي ٻاڙي
جو ٽنگ ياد اچي ويو آهي، سرسوليءَ ٻيري ڪنڌائون ويو هو
ٻاڙ و امڙ آيو؟

ماڻهو موڙي ويا هئا؛ هڪ مان ڪنهن به هيمونءَ کي ڪجهه
نه چيو. واشوءَ اچي ٻاءِ کي ٻٽ مان اٿاريو، هن جي اکين ۾
ڳاڙها ڳي ڀريا ٻر ڳال ٽي زوريءَ ڳالو ٻاڙي ڇڏيو هئائين.

هيمونءَ زور سان ٺهڪ ڏنو ۽ مڪڙو هٿ ٻڪڙي چيائين،
"سونت، مان سنڌل کي نه ماريان ها ته موڪي دل هول ۾ ٻوڙي
ها، هاڻ هل ته ڏيروءَ وٽ هلون. موڪي به ته هن وڏان مجلس
ڪالهي آهي"

هو هلڪي هيمانءَ سان خوش مزاج لڳي ٻيو هو. وات
تي گهيم ٿي چيائين، "سونت، سرسوليءَ واري ڳالهه ياد اٿيئي
نه. چڱو ٿيو، تون ٻچي وئين. مون ڪڏهن سمجهيو، گناهه ڪري
وهيو آهيان، مون ٻڌايو مٿو ٻه سان اوستائين ٺڪرايو
جيستائين ڦاڙ نه پيو، رت ڳاڙهو ڪري وهيو ... ائي سمجهيو،
مارا ماريءَ ۾ زخمي ٿيو آهيان؛ اهو رت ڪي ٻڌ ڪري لاءِ
وٺي سرمو وڌو، نشان ٿي ٻيو آهي ..."

سرسوليءَ واري واقعي کان ڏيڍ ٻن مهيني لاءِ هيمون
مونجهي اکيان ٿي نه آيو هو ۽ مون جڏهن هنجي ڏاڙهيءَ اک
مٿان ميرو انچ ٽيري آڏي ليڪ ڏٺي هئي تڏهن موڪي به اهو
ٿي اندازو ٿيو هو ته لاشڪ هو ڪنهن سان لڙيو هو. اڳي کي
ٻاڻ ڦليو هوندائين، اڳي ڪيس به نه ڇڏيو هوندو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏاڍو سُٺو وڪر وڪڻي رهيو هو؛ ڏاڍوءَ ماڻهو اسانجي ڇڳي مهمالي ڪئي، ان بعد هيٺيون بازار جي چوڪول لتاڙي شڪارپور مهراج واريءَ گهٽيءَ ۾ هليو ويو، مان بازار مان گهر موٽي آيس.
موسيٰ خان جي دوڪان وٽ ڪڏو ڪڍيو. چيائين، "سوٽ، مان توکي ڳولهي رهيو هوس، تنهنجا مهمان آيا آهن، ڪدر ٻوش ..."
منهنجا مهمان، ڪدر ٻوش!

مان ٻولي سمجهي نه سگهيس، گهر ڏانهن وک وڌائي ۽ گهڙيءَ کي ٻه ڪڏ هلڻ لاءِ چيم.

گهر جي اوطاق ۾ اچي ڏسان ته ساهتي ڪانگريس جا ٻه اڳوان ويٺا هئا. ميٺارام ڪلڌائيءَ سان ڇڳي واقفيت هئم — ١٩٣٠-٣٢ جي زماني ۾ هو اڪثر اسانجي ڳوٺ ايندو هو ۽ بازار سڄا جي سرگس ۾ "انقلاب زنده باد"، "ڀارت ماتا کي جئه" جا نعرا هڻائيندو هو. مان به ان بازار سڄا جي سرگس ۾ شامل ٿيو هوس. گانڌي ارون ٺاهه ۽ گانڌيءَ جي لنڊن مان واپس اچڻ کان پوءِ گرفتارين جي ڏم ڇڙيا بعد قومي هلچل ۾ ماٺائي اچي وئي هئي ۽ ميٺارام به اسانجي ڳوٺ ۾ اچڻ ڇڏي ڏنو. هن پنهنجي هڪ ساٿيءَ جي واقفيت ڏيندي چيو، "هيءُ آهي شري نيولدرام وشنداس ..."

مان ڳالهه جي ڳاٽي کي پهچي ويس، سنڌ جي اهڙي علائقي کان الڳ ٿيڻ ۽ پرانتڪ خود حڪومت جي عمل ۾ اچڻ کي سنڌ اسيمبليءَ جون چونڊون ٿيڻيون هيون ۽ نيولدرام ساهتي نوابشاه شهر لاءِ ڪانگريس جو اميدوار هو. ۽ هيءُ ٻئي اڳوان چونڊن جي پرچار لاءِ آيل هئا.

مون دل ئي دل ۾ ڀڳوان جا شڪرانا مڃيا، ٻاٻا ڳوٺ ۾ نه هو.

ٻئي اميدوار ميدان ۾ هئا- نيولدرام، ڪلو مل گرناڻي ۽ آسنداس

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هنگوراڻي. ٻانها سنگهه کي ساڳيءَ ارادي ۽ کي ماجسٽريٽ هجڻ ڪري آسنداس جي فائدي ۾ اڳ ئي ورڪ ڪرڻ شروع ڪئي هئي. بابا ۽ ڳوٺ جا ٻيا معزز شخص آسنداس جي حمايت ڪري رهيا هئا.

ان وچ ۾ بابا منهنجي روز ڏاڍيان اخبار پڙهڻ ۽ شهرا منڊليءَ ۾ وڏي راڄنيتي مسئلن تي بحث مباحثي ڪرڻ جي برخلاف هو. هن ٻه ٽي ڀيرا مونکي تنبيهه به ڪئي هئي: "تنهنجو انهن اجاين ڳالهين سان ڪهڙو ڪم؟ راڄنيتي ڳالهين ۾ نه پئو. اهي لوڪ ڪٿي جا نه رکندا، مس مس تنهنجي روزي لڳل ٺهي آهي ..."

۽ ٻي ڪانگريسي ليڊرن بابا جي اوطاق ۾ ڏيرو ڄمائي اچي ويٺا هئا! ٽيون ڪارو ڪرڻو هو ميهارام ٽران وارو.

پوءِ به مون هنن جي آءُ ڀڳت ڪئي، ۽ ٻاهريون اچي رکي ميٺارام کي چيم "ورهايو."

هن چيو، "اوهين نه ڪم ڪرڻ وارا آهيو ئي، ڪو وڏو سڄو آهي هن ڳوٺ ۾ جو چونڊ جو ڪارڻ سنڀالي؟"

مون سچ سليو: "مونکي ڪونه سُجهي."

نيرندرام چيو، "ٻڌو آهي، انهو وقت جهانگ ٺوڪرن جي آهي."

مون وڏن وانگر نهائڻ جي لحاظ کان چيو، "ٺوڪرائي ٻولي ڪنهن نه ڏولي."

ميهارام ٽهڪ ڏئي چيو، "ٺوڪرن تي اڄ منهنجي ئي چاڙهيو هو."

نيوندرام چيو، "في الحال اسين اسانکي مارڪيٽ ۾ هڪ ميز هٿ ڪري ڏي."

منهنجو مارڪيٽ ۾ ڪيترن جي سودا اهڙين جي دوڪان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏانهن ڌيان ڪڍي ويو. ڪمسن منهنجو ٻاڙيري هو ۽ ڪجهه وقت اڳ، اڻين هن جي ڌيءَ شاهه ي اڏڙان دادڙان والد ۾ منهنجي ڳال اٺي هئي. هن جي ڳال ڄمري هئي ۽ ٻڙس کي ڇو ڪاٽي ڇڏيو هئائين. گهر کان ٻاهر، مارڪيٽ ۾ ڪمسن جو ٻهڄو ذاڪر هو.

ماڻ ٻيا ڏينهن هن کي مارڪيٽ وٺي ويس. گڏو ۾ منهنجي چوڙ لي هليو، وات لي آهستي مونکي چيائين، "سڙيٺ، دل نه لڳي، ماڻ لو سان آهيان، پر نه ٻارهان."

مون هنکي ڪجهه به نه چيو، پر دل اندر دل ۾ سمجهي ويس: پر نه ٻارنهن وارو ڪوڙو راڄڌاني ۾ ڪڏهن نه هو، اهو ڌرتي جا شيوا جو ڪيتر نه هو.

اڳوان وات لي ڏاڍيڇند سان ڳڏيا هن ۽ وڏڙو جواب ڏنائين- "اسين ڪاڪي جي ٻنيان آهيون ۽ ڪاڪو وري ٻانهاسڌگ جي ٻنيان آهي."

"مارڪيٽ ۾ مون لي اهڙي نيوندرام الڪار ڪئي: "منهن جي چوانڊن ۾ ڪٽرا ۽ هاراڻا جو سوال ڪٿي اسان لوهان وٽ نه آيا آهيون. هڏن چوانڊن جي دڙوان ۾ ڏسڻو آهي ته نارو شاهه ۾ ڪو ديش ٻڪمت ٻيدا ٿئي ٿو يا نه، اسان سوامي شوانند کي ناروشاهي نه مڃيندا آهيون ڇاڪاڻ ته هنجو ڪيتر ارپارڪر ضلع آهي. آهي ڪو جو ديش جي آزاديءَ جي لهرڪ ۾ اڳرو ٿئي، چوندون ته صرف جاڳرتا آڻڻ جو ذريعو آهن ..."

مونکي لڳو، نيوندرام مونکي الڪاري رهيو آهي. ۽ مون اها الڪار ڦيرائي. ماڻ نيوندرام جو ڪم ڪرڻ لڳس. گڏو منهنجو ٻانهن ٻيلي ٿي ٻيڻو، هن لاءِ شيوا جي ڀاونا ۽ دوستي نڀاهڻ ڪانسواءِ هڪ وڏڙڪ سبب هو مون سان ساڻ ڏيڻ جو- هنجو ٻڦڙ ڏنومل ڪونٽيا ۾ ڪانگريسي ڪم ڪندڙ هو ۽ چونڊن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي دوران ۾ انهيءَ شهري ۾ ووٽ ڪندو هو. هو به انهيءَ نيرا نارو شاهه ۾ آيو. ووٽ جي ڏينهن ۾ مهارام ٻاڪيا ڪانگريس جو حمايتي هئو، ان لاءِ هن کي عجيب سبب هو - هو ٻاٻا سان ڪن زمينن ۾ ڀائيوار هو ۽ هن جي پاڙي ۾ رهندو هو، هيئنر هنکي وجهه مليو ٻڌڻجي نجي شخصيت کي اُڀارڻ جو. ۽ هن ٽيوندرام جي فائدي ۾ ڪافي گهڻو ڪم ڪيو، پرچار ڪري هن اڙوڪي ڪشي، ڇو اِ وڏيرن وڏيرن ڳالهين ن ڪندو رهندي ۽ مونکي پار ڪي سمجهيو ويو.

ٻاٻا به ٽي پيرا مونکي ورجايو، ”ٽيوندرام کي ڪٽي پا آسنداس- ارڪي ڇا مليو آهي، ان هار جيت ۾؟ ۽ سان لکي کو ڏيانءِ ڪنندو آسنداس ئي. اسين خواه مخواه پاڻ کي ڏڌو ڪري رهيو آهين ...“

مان چونڊن جي ڪم ۾ وڌيڪ اُساهه سان جٽي ويس.

مون نئون نعرو ٺاهيو ۽ لڳايو: ”ووٽ وڃو آسنداس ڪان، ووٽ ڪارو ڪلومل جو ۽ ووٽ ڏيو ٽيوندرام کي.“ اهو سڄي ڳوٺ ۾ گونجيو.

ٽيوندرام کٽيو، پيون نمبر آسنداس آيو. ٽئين نمبر ڪلومل کي هٽي. نارو شاهه جي ووٽ جا تفصيل هٿ ڪيا، اُن ڏينهن ۾ ووٽ جو حق محدود هو ۽ ٿورڙن تي محصور هو. نارو شاهه مان ١٦٧ ووٽ داخل ٿيا؛ ١١٣ ٽيوندرام کي مليا، ٤٣ آسنداس کي، ٢ ڪلومل کي ۽ باقي ٩ رد ٿيا هئا.

ٽيوندرام جي جيت کي مون هڪ ئي وقت آزاديءَ جي امنا جي غلاميءَ مٿان جيت، اُن واپارين جي ٻراٽين واپارين مٿان جيت ۽ وچولي طبقي جي شاهوڪار شاهيءَ مٿان جيت سمجهيو. غريبن کي ووٽ ڏيڻ جو حق حاصل نه ٿيو هو.

جنهن ان چونڊ مهمجي ۽ ٻاٻا وچ ۾ اختلافن جي ديوار کي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اچا ۽ اوچو ڪيو هو لئي ان پاڙن ۾ ۽ اختلاف پيدا ڪيا.

ووٽ جو حق نه پولي کي هو نه هولدراج کي، پوءِ به ٻئي چونڊن ۾ چست رهيا. پولي ڪانگريس اميدوار لاءِ ڪم ڪيو، ان ڪري ته جو سوامي شرانند جي پارٽيءَ جو هو، ان ڪري جو پولي جي هونءَ به عادت هئي: "اوڪ وهي لهوار، لڙن اُبو وه اوبار." هلنديءَ وارا آسنداس جي حق ۾ هئا ته هؤ آسنداس جو مخالفتي اٿيو.

ماستر هوندراج پڻ آسنداس جي ڌانڌي ۾ ڪم ڪيو، ظاهري پانهاسنگ جي پڙ ڪان ٻر اندروني هن کي ڪانگريس لئي جڪ هئا شوانند جي ڪري. ڪانگريس هنکي گهر ۽ ٻاڻ کان الڳ ڪيو هو ۽ ڏارڻ وچ در اڳر والڪو هو. مان ڏهين درجي ۾ (ان وقت جي ڇهين ۾) هن جي ڪلاس جو مانيٽر هوس ته هن جو سماجي ڪارن ۾ سهائڪ به هوس؛ اُن ڏوران ۾ هن منهنجي اڳيان هڪ ڪان وڏڪ پيرا ڪانگريس لـي ڇوه ڇنڊيا هئا، شوانند جي ڪارڻ ۽ ان ئي ڏوران جـو هڪ ننڍو واقعو دل تي اري ويو آهي. هن وٽ ڪو مهمان اچي ويو لڳاڪ. پڏري پٽ دارون ڪيئن گهراني؟ مونکي گهر ۾ گهراني ڌاهل آواز ۾ چيائين، "گوبند، گئي لي وڃ ۽ ديالداس کي وٺي چؤ ته ماستر وٽ ... مهمان آيو آهي، ان لاءِ دارونءَ جي بوتل کپي."

ماستر هولدراج مون سان اهڙو ته آهستي ڳالهايو هو، گويا سندس گهر جي ڀتين کي به ڪن هئا، سو مون مهمان جـي صفت نيڪ لهواي ته پڏي. مون به ديالداس کي ڪنڀ ۾ چيو، "سائينءَ وٽ شاهينگ مهمان آيو آهي."

هن اکيون ڦاڙي چيو، "نيڪر شاهينگ لفظ جـي معنا اچيٽي آئي؟ شاهينگ معنا ڳڙنگ بدمعاش ..."

مان دل ئي دل ۾ غلطيءَ لـي ڏکي ٿيس، پاهران منهن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پاڻ و ڪري چيم، "مون اُن بابت ۾ غلطي ڪئي هوندي."

بابا ۽ مان جو هڪ گهر ۾ رهندي ۽ هڪ ٻئي کان دور ٿيندا آئي وياسين، اُن جو ڏک هن کي ۽ هو نه اوهان موڪلي ۽ هو ......

اُنهي هوندي هن مونکي ايترو پيار ڏنو، خاص ڪري جڏهن سالن ۾ اچڻ کان سندس پوءِ منهنجي سڀئي ساٿ ڇڏي رهيا ۽ مان ڪڏهن وسهندو آهيان ته هن پنهنجا سال جو پنهنجو پرڻجڻ کان انڪار ڪيو ته اُن جو ڪارڻ اسان ٻنهي ٻارن جو موه هو، جنهن ۾ به منهنجو وڌيڪ. ۽ شايد هن اُن موه ۽ پيار ڪري ئي چاهيو ٿي ته مان سندس نقش قدم تي هلان؛ انهن ۾ هجي ته جڏهن هيمون جهڙن ٻانهن ٻڌو ٿئي رهيو هو، تڏهن هن جي دل ۾ اها خواهش اهائين وڌيڪ زور پڪڙيندي رهي هجي ته مان هن جهڙو ئي ٿيان.

هن جي لاڏ ڪوڏ- مونکي ايترو بگاڙي ڇڏيو، جو اُن لاءِ بابا مونکي ڪڏهن نه جهڻڪيو. هيڪاري هڪ دفعي ڪاڏي جي ڳالهي زور سان ٻڌ تي ڏڪي ڪيم، ڪٿ جي ڳالهي هئي، نه پڳي. بابا چيو، "اها طاقت ۽ ڪاڻ انهي جو ڳالهي ۾ ڏيکارڻ؟" ٻئي دفعي، صفائي ڪندي چمچي جي قيمتي ڪلدانئي ٽوڙي وڌم. هن چيو، "ڏک نه ڪر، ٻيا ٽوڙي."

هن مونکي ٻه دفعا ماريو، ٻنهي ڀيرن جي منهن ڪري ٻا اڙٻنگائين ڪري نه ٻڌائين دفعي ڏاڍي ...، هن جي ڪڏهن انگل ٻوري نه ڪري ليءَ، هيٺ اونداهو هوم، بابا مونکي چماٽ هڻي ڪڍي، مونکي انهي ڪار اچي چڙهيو، ڏاڍي بابا ٻئي ڏشڏر. ڏاڍي هر هر چوڻ لڳي، "ٻارڪي ٻڌڻ ڪئي تڪ هڻڻ لاءِ ڪڏهن چيو؟" بابا ۽ سڄي رات منهنجي ڪٽ ڀرسان مون ڏو وجهي جاڳندو رهيو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻئي ٻيري ٻاٻيءَ (ننڍيءَ) جا ٻه ٻچ روئڻ ڇورائڻ، مائٽاڻي ماءُ جي ساهين سڪالي لڱ ڪاڻوه ٻاٻيءَ جو شڪ مون ۾ ٻيهر. ڏاڏيءَ هيڪاري هڪڙي ڌمال ڪڍي، "ڳوهي ۾ سڙ عيب ئي سگهن !! ٻر هو چوري ڪري نٿو سگهي."

ٻاٻيءَ ٻاٻا سان ٻنهنجي شڪ جي ڳالهه ڪئي...

ڳالهه هن ريت هئي: منهنجو هم ڪلاسي هو صادق. هو مولهڻ مان اسڪول ۾ ايندو هو ۽ اُتي مهل اوٺ ۽ ٻي ميل موٽ ٻنڌ ڪري. هو ۽ مان سالن جا سال ڪڏ پڙهيا هئاسين، جتي ڇوٿين سنڌيءَ ۽ ٽين انگريزيءَ ۾ سرڪاري اسڪالرشپ جي چٽاڀيٽي امتحان ۾ مان ناڪامياب ٿيو هوس، لئي هو ٻئي دفعا ڪامياب ويو هو ان جو ڪارڻ اهو هو جو مسلمانن لاءِ ٽيرهن اسڪالرشپون هيون ضلع ۾ ۽ هندن لاءِ صرف هڪ هئي. ڪلاس ۾ صادق مون کان گهٽ اَمير ٿـي ڪڍندو هو. هڪ ڏينهن مولهڻ ڏانهن واپس ٻنڌ وينديءَ پوليس ڪانسٽيبل مير محمد هڪڙي جهليو ۽ چيو، "ٻيرُوءَ جي ڳانءَ ٿو چورائي آهي." صادق عمر ۾ ٻه وڏو هو ۽ قد ۾ ٻه وڏو هو، مڇ مڙس لڳندو هو، ٻنهين درجي انگريزيءَ ۾ ڦصو چور نه لـ چاڪيءَ وار و هو. مير محمد هڪڙي ناروشاه وٽي آيو ۽ اچي ٻاٽي لي لاڪپ ۾ بند ڪيو. لڙيءَ منجهند جو ٽين اچي گدوءَ اوطاق ٻاهر اٿهي سينڍاري سٽي وڃائي. هن جو ٻاءُ اچا پوليس ۾ ٻڙي نه ٿيو هو، منهنجي ٻاهر اچڻ لـي چيائين، "هو صادق ڪلهوڙو آهي ان لهنجو هم ڪلاسي، اهو لاڪپ ۾ پيو آهي، مير محمد چوڻو ته صادق ٻنج روپيه ڏنڊيءَ جند ڇڏائي سگهنٿو" هن سڄي ڳالهه ٻڌائي چيو، "ٻنجن روپين مان هڪ ويندو ٻيڪ منشيءَ کي جو ڳانءَ ٻڪ ۾ ٽئي آهي، باقي ٻه ٻه روپيا مير محمد ۽ صوبيدار ورهائــي ڪڍندا. نه ته صادق سڄي رات

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

الڪپ ۾ پيو هوندو.“ مون پڇيو، ”پر تون تاڪي اي ڇو ويٺين؟“
هن چيو، ”هو دولترام آهي نه، نون لکن وارو ٺيڪيدار،
سڀني دوڪاندارن ۽ لان لاڏي آيو آهي؛ هن جي سرڪس جو پاڻ
مارڪيٽ ڪرڻ ڪري پيو آهي الڪپ ۾. دولترام مونکي هن ڪي
ماڻي پهچائڻ لاءِ موڪليو هو. ان وقت تي مير محمد صادق کي
اندر ڪري چيو هو، ”پنج روپيه ڪٿان به پيدا ڪر...“ صادق
مونکي سمجهائي ورتو ۽ چيو، ”گوبند مٺا، ڪجهه مهرباني ڪري...“
ههڙي غريبن مار!

مون چيو ماڻس، ”منهنجو ڪالهه نه ٿيو - مان پنج روپيه اوڪي
آڻي ٿو ڏيان، تون الي اُرس.“ مونکي سڌ هئي ته اوڊيهول جو
اوڊيهول پنج روپيه ڪٿان نا ملي سگهن. مان اوطاق جو ڏند ۽
ڏهر جي وراندي جو ڪڏ لتاڙي پهتيءَ ۾ پهتس اسي پاڻيءَ
جي اُرڪ پيئي هئي، تالو لڳل ڪوٺ ڏٺم...

صادق کي مير محمد ۾ چار ڏڪ هڻيا هئا، صادق مونکي
پڻ ڏيکون لڳايو. پر مون ان ڏيکون اُها مار ڪاڏي جيا ات
پتو لي ڪاٺيندو آهي. سمجهيئي ها ڪريان ها ته شايد مار ڏان
تي اچي وڃان ها، صرف ڳالهائڻ ڪان هنا يا بابا چوري ڪرڻ
لاءِ شرمائي هئا، سچ سمايان ها ته شايد ڳالهائڻ کان به اچي
وڃان ها. پر ضد ڪرجي پيا هڪ پئي سان. بابا من ئي من ۾
چاهيو پئي ته ڪيئي ٿانس ٿئي ته مون چوري نه ڪئي آهي.
مون به نه ٿي چاهيو ته بابا جو، هن کان وڌيڪ ڏاڍيءَ جو
مون مان وشواس وڃي. هوءَ ته اڪثر چوندي هئي، ”ڪڪ جو
چور سو لک جو چور.“ هيءَ ته سچا سارا پنج روپيه هئا.
ان زماني ۾ ڪڻڪ پئن روپئي من هئي ۽ گيهه روپئي پاءُ و سير،
اجا به پنج پاءَ، رشوت ياڻن ۾ هلندي هئي، مير محمد الائي
ڪيئن انڌ جي ڪهڙي اي چڙهيو هو، پنهنجي ڏکڻ جي رهجي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آئي. مون هيڪاندي مار کاڌي ته چوري نه ڪئي سي. ۽ بابا ڀائي لوڪي ٻاڌايو ڪي چيو، "ڪندو، مون نه لوڪي اڳ ئي چيو هو، گويا اهو سڀڪجهه ٿي سگهي ٿو، هڪ چور ٿي نٿو سگهي." جنهن نمڪاءُ وڏن چورن هر ڀار ڪندو آهي، مون نه ڪيو هو...

بابا جو مون تي هيڏو وشواس. هوندو ته بابا رڳو چڱو مڙس نيڪ ويندو هو، ۽ رعبدار مگر ڪنهن جو به ائين نه چاهيندڙ، نه ڪندڙ؛ هن جي عقل ۽ امانت تي هر ڪنهن جو وشواس، ڪي نه هيڪي درويش ڪري سڏيندا هئا، ۽ منهنجي من جڏهن ڪڏهن سوچيو، "مان هيڪي ڪنهن نه ڳالهه الهه راڄ نه ڪريان." اهڙيءَ ئي وريءَ ۾ مون رليا گهڻا هو، ٻڍڙيا جي چئش پراڻي هئي ۽ شاهه جا الهي انهن ياد ڪيا هئا؛ هال هڪ ڳالهه ۾ اڄ به اسانجو ويچار نه ٺهڪيا، هاريا ته ته ٿي ٺهڪيا، جهڙي امهري غريبيءَ بابت هو رضا ئي راضي هو؛ پر ايڏار ڪاڻ ايري هو، لڄي مونکي شاهوڪار غريبي، جو فرق ٿي ٿي لڳي ڪٽڪڻ لڳو هو ۽ ڳوٺ جي ته ڇا دنيا جي هر ڳالهه ۾ منهنجي رڳي وڌندڙ هئي، بابا هليءَ چليءَ جي حق ۾ هو ۽ دنيا لوڙيءَ سان ٻڌائي رهي هئي، جنهنجو اثر ڳوٺ ۾ ٿي پيو ته مون ۾ به بابا هر بزرگ جي طرح انصاف ۾ انصافيءَ وچم اي طرفدار هو، مان من ئي من ۾ ڪنهن وڏيءَ اي انصافيءَ لاءِ ڪڙهي اندو هوس، بابا جي دنيا مٿاهين طبقي وارن سان ٻڌل هئي مان گهر کان وڌڪ رستن تي ارار، کيتن ۽ جهوپڙن ۾ وڌو ٿيو هوس. بابا مسڪينيءَ جي مصيبت نه ڏٺي هئي ۽ جي ڏٺي هئي ته نظر انداز ڪئي هئي ۽ مان اندر ئي اندر ڪڙهندو هوس، ان ئي سوچيندو هوس، جماڻي حل منهنجي سمجهه کان ٻاهر هو، شخصي پيڪار ۾ اٿو ۽ هو ۽ ڪڏهن ڪڏهن غلط هو، مان

هڪ هاريءَ لاءِ اُٺي ڇڏي آهي ۽ هن سر زمين ٻوٽيون ڪٽڪ موڪلي جتي بابي جــو انداز واهن ٻوٽين جي حصي جو هو! مٿان ڇوڪرن جو ڇهڇٽو شروع ٿيو، مون بابا کــان وري الڳ رستو اختيار ڪيو، ان جي شروعات اتفاق سان ٿي مگر مون نباهيو جيءَ جان سان.

ٻوءِ ته مان چاهيندو هوس، ڪٿي مذهبي ٻاءِ ۽ مذهبي واڙن ۾ هڪجهڙائي اچي ۽ عمل ۾ هڪجهڙائي اچي- ساڳيءَ چمڪ هيمڪ ان جيون جي مدن ۾ پريشاني نه هجي له ٻهتر ۽ اُن وقت سنڌ جي ڳي نه، پارٽي جــي واڇيٽي اسيمبلين تائين محدود ٿي وئي، ۽ مذهبي زندگي ته گهٽو لٽو گهر ۽ اسڪول ۽ شيوا منڊليءَ تائين محدود ٿي وئي- هــا موسيٰ خان وڏيرو دوڪان تي ”الوحيد“ پڙهــڻ ضرور ويندو هوس، هر روز- علي اڪبر شاهه به گڏيو هــو، ڪلاڪ ڏيڍ- گهڻو ڪري هو مذهبي اوطاق ۾ ايندو هو يا مان هن جي اوطاق تي هليو ويندو هوس، اسان ٻنهي جو رشتو ڳــوٺ ۾ هندو مسلم ساڃيءَ جــو چٽو بڻيو رهيو.

مان ڇهون درجو انگريزي پڙهي رهيو هوس، هڪ ڏينهن الاهي ڳالهيون ٿيون ...

دادن پرڻجي وئي، ستاوڙي تي ٿــي هالاٽيءَ ۾ پيڻوٽي اسانکي سڏايو- هو ڪانگريسي سڏائيندو هــو ۽ ڪاڏي ڪوڙا پائيندو هو. مون ٻهران ڪاڏيءَ جا ڪوڙا هڏجي ڇوڙ لي ٻانا، هن ٻنهجي شاديءَ تي ڏٺتي ليٽي وٺڻ کــان انڪار ڪيو، هن جي ٻاءِ لڪ ڇپ ۾ ٻول کــان ته وڏيڪ وراي- هن ٿي ستاوڙي تي گوشت نا هڻ ۽ شراب ڪرڻ جي ممانعت ڪئي، اوچتو پيڻوٽي جو نادرشاهي حڪم آيو، ”گوشت ۽ شراب هارڻ-و نه ته ستاوڙي تي مان به نه ايندس، دادن کي به موڪل نه ڏيندس...“

ماسي اوچتو چيو، ”هاريون ڇو؟ غريب غرباءِ ۽ وڻهارون ٿا. هارين کان پڇو ڀلا، وڏا چٽي ويا آهن.“

پيٽر ني چواڻي، مڪو، ”هاريو جو مطلب آهي، هاريو، وڻهارو نه.“

مونکي پيٽوني جي مڪتب بعد جي سند جي يادگيري آئي. مونکي دادن ڏسٽي آهي، ڏاڏيءَ محڪم ارادي سان هن جو سند پڪو هو، ۽ هيءَ معاملو ڏاڏيءَ جي ڏاهپ کان مٿي هو. هالائيءَ جي مکيءَ مدبهل سند سمجهايو. ماسي کي چيائين، ”مان والجهوڙ جي هوڏ مان واقف آهيان. اوهان ظاهري چئو، هاريون ٿا جهنگل ۾ مسان گوشت ۽ دارون کٽائي ڏيو ويان تنهنجي پيءُ لي. غريب غربا کاتي ۾ دعائون ڪندا اوهانکي ۽ تنهن جوڙي کي.“

مون بابا کي اڪيلائيءَ ۾ چيو، ”الڳيٽو، اسان دادن لاءِ صحيح ور نه چونڊيو آهي.“

بابا ڏکيو ساه کڻي چيو، ”ها، ليڪن کي صحيح نه لڳندي آهي.“

وري ته رضا لي راضي هو منهنجو پيءُ.

اسان ڳوٺ ڇهناسين ته گدوءَ جي پاڇائيءَ جمدا جو آيو، آيو، ”مونکي گڏجي وڃ.“

چوندن جي دوران ۾ ڏيهل جي ڪري گهٽا پيرا گدوءَ جي گهر وڃڻ ٿيو هو ۽ جمدا سان ڳالهائڻ ٻ-والهائڻ ٿيو هو، هوءَ سهڻي هئي، سهڻل هئي ۽ گهر جي اڪشمي مڃهڻ لڳي هئي، گدوءَ جي ڏاڏي ۽ چاچي هنڪي اٿندي، وهندي آسيس ڪندا ون هيون.

جمدا گدوءَ جي وڃڻ ٻاءِ ڪهڙيءَ ڪان لوري لهندي هئي، ۽ هوءَ هن کان ڪتراهيندي هئي، ڪهڙيءَ هن کي مهن کوٽڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لاءِ خريدي ۽ آڻي ٻه غريب ماڻهن جي سهاونتي ڏئي چيو،
"وڃو ۽ ڌيان ڏيندو آهي سهوري جي جاءِ لاءِ ۽ نمبو ڪرڻ ٻاهر-
سهوري اڳيان مون ڪيئن ڪوليو."

ان وقت ۽ مون ۾ ايڏو عقل اڃا ڪو هو جو سمجهان جواني جوانيءَ کان ٿي مرادا جي ڳهوڳهوٽ اندر سلامت رهڻ ٿي چاهيو.

مان واس ۽ جمعا هڪدم مونکي زندگي ۾ ولي واٽي. چيائين، "نديڙاڻ" (هر ڳڌوءَ کي ۽ نديڙا ڪري ڪوٺيندي هئي.) "تون پنهنجي سگهيءَ کي سمجهاءِ. مان پنهنجي نديءَ پٽ هن سان پرڻائڻ ٿي چاهيان، پنهنجا مائٽ ڪجهه ۽ نه وٺندا. هو مڃي ٿي ته ۽ نديڙو پنهنجي ڳالهه نه ٽاريندو."

ڳالهه منهنجي دل وٽان هئي. مون ۽ ڳڌوءَ کي ٽانيڪو ڏسڻ ٿي چاهيو، ڏاڙوءَ جي شاديءَ بعد ته اهو واڇار مونکي هر هر پئي آيو.

مون ڳڌوءَ کي ڳالهه هيءَ ڪيو. هو اندرئين ڪوه وڌان پڳي ڏاڏيءَ مان ڳوٺين جيرامداس جي ڀاڻيءَ ۾ ڀوٽي رهيو هو - ڀنيءَ لاءِ هڪ هڪ ڳوٺا ڪٽي.

مان ڪوه وٽ ايندو رهيس، هو ڳوٺين ۾ ڀوٽي رهڻ بعد ٻولاڙي سان منهن ۽ پاڻهن جو پڳهر اگهندو سڌو مون وٽ آيو. چيائين،
"سڄڻ حڪم ڪر."
"مون چيو، "مڃين ته چوان."
هن چيو، "مون هن مهل تائين تنهنجي ڪهڙي ڳالهه نه مڃي آهي؟" پوءِ اوچتو، هو ڪويا معاملو ڀانئي ويو ۽ ڪنڌ ٿي چيائين، "جي ڀاڀيءَ واري ڳالهه ٿو ڪرين ته مونکي معاف ڪر." پوءِ وڌيڪ ڪنڌ ٿي چيائين، "منهنجو ڪهڙو ڀروسو؟ اڄ ڪمايان ٿو، سڀاڻي ڪو نه ڪمايان، پرائي جائيءَ کي ڪيئن سنڀاليندس؟"

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پاڻ پاڻھانيءَ جي آسري؟ نہ بابا، مون کان اھو نہ ٿيندو ۽ ڪنهي مون کان هر طرح بهتر ني آهي. پوليس جي ڪنهن نوڪري اٿس، اڄ ڪمائي ٿو، سڀاڻ هلندي پڄندي نہ ٿيندس...”

گدوءَ هلنديءَ پڄنديءَ جو انهو ھو ۽ اھا ڳالھ ٻڌي جي نہ ٿي، ڪنهيءَ معرفت پوري ڪرڻا جو خواهشمند ھو!

۽ جڏھن ٻڌي جي پيئڻ ڪنهيءَ سان ٿي پرڻائي، مٿس، گدوءَ جي ور ور ڪري زور ڀرڻا ٿي.

ڪنهيءَ جي شاديءَ کان ٿورو اڳ يا پوءِ ...

اسڪول ۾ فتح عليءَ چيو، ”چاچي سان اڄ چئين اچي اوطاق ۾ هو اڪيلو هوندو...”

هن جي جملي پوري ٿيڻ کان اڳ ئي دل ئي دل ۾ ڏچي ويس. عارف شاهه مون سان رنگروپ يا شطرنج رانديون کيڏڻ لاءِ نہ منتظر نہ هوندو، ڪا ٻي ڪنهن شڪايت ڪئي آهي، ڪنهن؟ ڪهڙي؟ سوچيندو رهيس.

گھر پهتس تہ امان ٻڌايو ڏنو، ”وڏي سيد جو ماڻهو آيو هو...”

واقعي شامت اچڻي آهي، مان وڏيڪ ڪنهي ويس، ۽ پوئين چئين اچي شاهه جو خاصخيلي آيو، ”سائين وڏو ڏهنجو انتظار پيو ڪري...”

مان خائف سان شاهه جي اوطاق طرف وڌيس، دل ئي دل ۾ دهرائيندو رهيس- شل خدا خير ڪري.

مان ورانڊي ۾ ئي هوس جو عارف شاهه چيو، ”اچ، مون ڪي تو سان خاص ڳالھ ڪرڻي آهي.”

هن جو ڳالهائڻ ٻڌنجهانيءَ جو هو، پوءِ بہ مونکي اسلي نہ ٿي.

صفدي ۾ ڪرسيءَ ڏانهن اشارو ڪري چيائين، ”ويھ.”

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هُو ٻاهر واري ڪرسي تان اٿي ويجهي ڪرسيءَ تي آيو، مان وٽس ۽ هن ڪاڪ کي چيو، ”هوٽل ۾ وڃ. ۽ چانهيون ٺهرائي اچ، گلاس ۾.“

چانهه، اسانجي گهوٽ ۽ مهندي هستي جتان ئي چڪي هئي، پيتاسين.

خالق وٽ ته مهندو جي ڄاڻ ٿيو. ڪا اڳ ڳالهه هجي ها ته شاهه مهندي لاءِ ۽ چانهه جو گهرائي ها؟

شاهه ڳرو ٿي کنگهيو، ٻڙي صاف ڪيائين ۽ چيائين، ”علي اڪبر پڙهي ها ۽ سال ٻه سال ٻاهر اٿي ها ته هوءَ ذري گهٽ بي. اي پاس هجي ها...“

ته شڪايت علي اڪبر جي هئي! مون ٻڪل سامهون جو ساهه کنيو.

شاهه وري چيو، ”منهنجو مطلب هجي پڙهڻ سان ته آهي، مولڪي هن ڪان ڪا نوڪري نه ڪانهه ڪرائڻي آهي، منهنجي ايامڻي کاڌي وڏي ٿي چڪي آهي...“

ته مسٽر علي اڪبر جي سڳ جو هو! مان دل ئي دل ۾ خوش ٿيس. شهر جو وڏيرو - قملو ڪرڻا ٻاڏائي چئي رهيو هو، ”علي اڪبر ڪنهنجي پڇندو ته منهنجي پڇندو...“

مون سچ ٻچ علي اڪبر ڪسي مڃائو، مينگهي ۽ نيڻو ن ءَ جي مدد سان. اسان هڪي دوستاڻو ڏڪو ڏنو، ”جي شادي نه ڪندا ته اسان قطع تعلقات ڪنداسين.“

گانڌيءَ جي قطع تعلقات هلچل جو زمانو هو، منهنجي من ۾ ۽ مان ان سال ١٩٢١ ۾ ٿي جانو هوس.

علي اڪبر جي شادماڻي سان شادي ٿي گذري. منهنجي من ۾ آيو، ”مسٽر ۾ صرف شادماڻا جو ڪمن ئي آهن؟“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

علي اڪبر ٻرڙجي، سوالي اندر ڪري نئي ويو، مان ته گهر
سان وڏڪ ٻڌجي واس،. ؟ ......

مان شاهه لطيف جو ايمس گدگدائي رهيو هوس- ٻا ٻيٺا ٻراڻ ۽
جو، ٻا ٻراڻ ۽ جي ڳچار ...

اهو علي اڪبر جي زبان تي هرڊو هو، اڪثر ...

هوءَ گهر جي آڳنڌ مان اوطاق جي آڳنڌ ۾ گهڙي، هٿ ۾
هوس گلاب جو گلاس ته اختيار منهنجي دل جي ڌڙڪن
وڌي وئي.

هوءَ هلندي آئي آهستي، گلاس سنڀاليندي. هن جي پائل
جي جهنڪار ۽ هن جي قدم قدم سان تال ملائيندي
رهي. هوءَ اڳيان اچي بيٺي- هوءَ بيٺي. ڄڻ دنيا هڪ هنڌ
بيهي هن جي ارگرد سمٽجي وئي.

هن چيو، ”نانڊل جو گلاس “ٻاپا” ڏنو آهي.“

مان هن کي ڏسندو ئي رهيس ...

منهنجي گهڙي ڪيڏانهن وئي؟ هيءَ ايتري اجري ٽيل
ڦرمل ڪيل جوانڙي ڪٿان آئي؟ ۽ هن جي چالي ڪيڏي ته
قدري بيٺي آهي!

هن وري چيو، ”نانڊل پيءُ.“

منهنجي نڙي خشڪ ٿي وئي هئي، اسان وڌي وئي هئي
۽ مون سچ پچ نانڊل پيئڻ جي ضرورت محسوس ڪئي

مون ٻڌهي هٿن سان گلاس ورتو، واپس لاڻين آندو ۽ هڪ
ڳيت ۾ ٻي واس، ٻسو ۽ ته انين سمجهيم ته اسان مٽي ...
وڌي هئي.

هن گلاس وٺي چيو، ”شڪر آهي، گهر ۾ وهڻا ڏ-
سکيو آهين.“

هوءَ ڇم ڇم ڪندي هلي وئي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مون محسوس ڪيو، ڪنوار ڪهڙي هئي، روشنيءَ جو چمڪاٽ آيو هو ۽ رهجي ويئي هئي گهور اونده.

مان اڃان به من لڳائي نه سگهيس، زندگيءَ ۾ ٿورا ئي دفعا، پاڻهيت مون کان ٻه سال ننڍي هئي ۽ ٻالي ننڍي مون ئي هئي.

هن جو پيءُ ڏڳاڻو ڏاڏي سائينءَ جي زماني کان وٺي نوڪريءَ جي ڪم واري زمين لاءِ هارپو ڪندو هو. زال ۽ ٻچن سان رهندو به آئي ئي هو، منهنجي سڳيءَ ماءُ جي مري وڃڻ کان پوءِ روز صبح جو اسانجي گهر ايندو هو، پاڻي ڀريندو هو، هنڌي ساري گهر ۽ اوطاق جي صفائي ڪندو هو، ٻاسڻ مليندو هو، گهوڙيءَ ۽ ڳائين جي سنڀال ڪندو هو ۽ اتي وٺي جو سڄ سماءُ لهندو هو. ڏاڏيءَ جو هر طرح سهارو هو، اهو ڏڳاڻو.

جيئن ڏاڏيءَ بابا جي هو عزت ڪندو هو، تيئن پاڻو، دادن ۽ مان هن جي عزت ڪندا هئاسين، ڏڳاڻو ڏاڍو ساهه اسان ٻارن لئي به هو.

ڏڳاڻي جا ٻه ٽي هارپو ڪندا هئا، هن جو اڪيلو پاڻيو منجهند جو اسان وٽ ڇهاي هلائيندو هو يا واڙو صاف ڪندو هو ۽ رات جو مائي اوچهراءَ جي پاڙي ۾ پڙهندو هو. "آهي ڪو جو انڌي کي مائيءَ اکر ڏئي" پوءِ هن جي ضرورت نه، عادت پئجي ويئي. ڪر ڳئو ڏڳاڻي کي سڪيلڌي ڌيءُ جاڻي، پاڻهيت هوءَ چوندو هو، "پيادي به رب سوڻهن صحيح معنيٰ ۾ اسان ڪيو آهي."

پوءِ ڇهن سالن جي عمر کان وٺي پاڻهيت پيءُ سان گڏ اسانجي گهر اچڻ شروع ڪيو، ننڍيو اٽڪ واهه جو ڪم ۽ ننڍڙا ٿورا ڪم پاڻهيت ڪندي هئي، رات جو پيءُ سان گهر ويندي هئي، مائي ڪائي. ننڍا اچي وڃڻ لاءِ اسان وٽ ئي سمهي پوندي هئي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هوءَ دادن جا لنبا ٿيل ڪپڙا پائيندي هئي ۽ ميري گدلي رهندي هئي، اڪثر چپ ۽ ٻاڙبندي رهندي هئي.

ٻئي ڏينهن، جهڙي تهڙي منجهند جي ماني کائي وئي اوطاق ۾ ويٺس، مونکي ماءُ کان وڌيڪ ٿاڌل پياري هئي، ان ڏينهن.

۽ وقت ٿي ويو.

تمت، ڏاڍي ڪوڙهي جي آواز سان ڳنڌ پاڻ جي جهنڪار ... ڪنهن منهنجي ذهن ۾. جڏهن ٻائل جو آواز سڄ پچ وچهو ٿيندو آهي اڏهن دل اندر گويا ڏڪڙ وڄڻ لڳا.

هوءَ سهڻي هئي، سڊول هئي، سڀ کان وڌيڪ ڪشش ڪندڙ هئي هن جي ڦندڙال چال. ۽ جڏهن هوءَ مون ڏانهن ڏاڍي آئي اڏهن اهڙا زور سان ايڏا ۽ ڦيرڻا ۽ سنڌيا لڳي.

مون اي اختيار هن جو هٿ پڪڙيو جڏهن ۾ ڪلاس نه هو، منهنجي لڱن ۾ عجيب سنسرات ٿيو، ليڪتا ئين ڳوڙهو ۾ اچلي ڪاڻ آئي هئي لهڪري ان جي شاڪ جي اثر کان غير واقف هوس.

هوءَ ۽ پڇج ڳاڙهي ٿي ويئي هئي، چپ ڳلن مان رت ٽمڪيا ٿي هو. ۽ هٿ ڇڏائي ٿي ويئي!

هيڏانهن هوڏانهن نهاري چيائين، "اوکي هٿ پڪڙڻ لاءِ ڪنهن چيو؟ وٺ، ٿاڌل اچي ته هيان نه ايندو لهيٽي."

مون ڏڪندڙ هٿن سان ڪلاس ورتو، سچ پچ ڏڪڙو پيتو ۽ مگر دل کي ٿڌو چيندو پيل نه ڏاڍ. چيم، "زينب، ٿون ايڏي وڏي ڪيئن ٿي وئينءَ؟"

هن کلمو، هوءَ لهائين ونڌڙ لڳي، مونکي. شاهد مان ڪان پڌل جملا دهرايائين، "وائڪو آن ٿي ڪاڻ نه ان ڪري. ڪم گهٽ، ڪاڌو وڌيڪ." پوءِ چيائين، "تون مونکي ٿي جهان ڏاڍي ڪري ڪوٺ نه."

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مون وري هن جو هٿ پڪڙيو، بي اختيار اهو چيو،
ننڍڪڙا ڪاڪا! منهنجي هردي کي! مون هن جو هٿ پنهنجي
هٿ ۾ پڪڙيو جهلي چيو، "مان توکي پنهنجو ڪري سڏيندس،"
مان وري اهو هٿ چپن طرف آڻڻ لڳس. هُوءَ اهو ڇڏائي
وٺي ڀڳي، چوندي وئي، "شيطان آهين، ڏاڍو."

مون ان ڏينهن ڪچو ۽ ڦڪو شعر لکيو، "ڀوريون ڀتار."
ان ۾ تخلص وڌم "شيطان." ۽ ان تخلص سان ڪي منهنجا
شعر (!) "سنسار سماچار" ۽ "هندو" ۾ ڇپيا پڻ!!

پوءِ ته ... پوءِ ته ڪنهن نه ڪنهن طرح ڏينهن ۾ ٻه ٽي
دفعا گڏبا هئاسين. اوطاق ۾، اچڻي ۾، ٻاهرين واڙي ۾ ... ۽
مان هڪ دفعو هن جي هٿ کي چمندو ضرور هوس.

اِها ٻه طرفي محبت ڦلندي ڦولندي رهي، پنهنجي گهر ۾.
منهنجو ڀوريون ڀتار ڇپيو، سمجهيا پوءِ دادي ٿي پڪڙيو، جڏهن
شاديءَ بعد هُوءَ ٻيو دفعو پيڪي آئي هئي. هن منهنجو
راز پاڻ وٽ ئي رکيو. جيتوڻيڪ ٻار ٻار الڪا ڌرم، الڪا حيثيت ۽
سڀ کان وڌيڪ پيءُ جي عزت جو واسطو وجهندي رهي.

مان ته مڙيس، پيار پڪو ٿيندو ويو.

مان ميٽرڪ ڪلاس ۾ پهتس، انهن بابا اسانکي سڀ سوڌو
پڪڙي ورتو. مون اچڻي ۾ پنهنجي کي پنهنجي ڀاڪر ۾ پڪوڙي
رکيو هو ۽ ڪنڌ هيٺ ڪري هنگي مٿي ڏاڙهي وار ... هوس ...
بابا جي کنگهڪار تي الڪا کي وياسين پنهنجو ته ته ٿي ڏاڪا
ڏيندي هيٺ لهي وئي ۽ مان گنهگار جيان ڪنڌ جهڪائي
بيٺو رهيس، جيتوڻيڪ مان جسماني طور پنهنجي سان ڀاڪر ۾
چميءَ لائين ٿي وڏو هوس ...

بابا مونکي ڪجهه به نه چيو پر ڪانسواءِ هيٺ هليو ويو، هن
اوڏي مهل ٿي پنهنجي کي گهر اماڻيو- هميشه، هميشه لاءِ.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مان ماٺڻو ٿي ويس، اها ڳالهه مان پاڻ سان ٻڌائيندو رهيس.

ٻئي ڏينهن سڪول نه ويس، علي اڪبر کـــي حويليءَ کان ٻاهر سڏايم ۽ هن سان احوال اوري چيم، ”ٻچي مون زينت سان شادي نه ڪئي ته هڪ طرف مهڙيءَ واري جيوت بسي بسي گذرندي ٻئي طرف عمر ڀر پاڻ کـي گنهگار سمجهندو رهندس، مون زينت سان واعدو ڪيو آهي.“

علي اڪبر ڪا دير سوچ ويچار ۾ رهيو، پوءِ چيائين، ”هڪ ترڪيب آهي. تون اسلام قبول ڪر، تـه زينت مون کان اهٽي.“

ظاهر هو، شاديءَ بعد علي اڪبر ٻڌائڻو لڳو هو. مان اهڙو نراس ٿي ويس. سوچيم ته هن کان ته عارف شاه وٽ وڃان ها، هاريا ٿو سمجهان ته ”مذهبن جو ماڻهو مڇهايا آهن.“ سو عارف شاه هندو مسلم اتحاد کان متي هوندي به ڪنهن مسلم ڇوڪريءَ جي هندو نينگر، ڀل اهو به فرقيوار ڪشمڪش کان آجو هجي، سان شاديءَ جي حمايت جـي همت نه ساري سگهي، جيئندو قبلو هوندي به سال پوءِ ٿي اهڙي موضوع تي ڪٿي گلي ڪربلائي ناول لکيو هو ”الحاد“ ۽ سندس ۾ ٻهڙ مڇي ويو هو.

علي اڪبر ٻڌهڙي نهڙي چاچي سان ذڪر ڪيو، شايد هوُ ڪو اسلام جو پڪو پابند نه هو، پر جـــي ڳڙنگن جو قبلو هوُ هو ۽ شاهن جـــي حويليءَ ۾ نئن نوڪيءَ پرسان قبرستان ۾ رهندو هو. سڄو وقت شاهينگن سان گهيرايو رهندو هو، سياه ۽ هلمس چامس ۾ عارف شاه جي انهن اٽڪ هو.

هن زينت کي ڏنو ۽ اکين ٻڪن ٿي ڀيو، هن ڏڳاٽي کي چوائي مڪو، ”زينت مون سان اوڳاٽ پيسا مان اوکي ڇوٽ ٻچي ناس ڪرائي ڇڏيندس.“

ڏڳاٽي نواب شاه جي خواهش ۽ ڏڙڪي جو پاپا سان ذڪر ڪيو. پاپا موقعو غنيمت سمجهيو ۽ چيو، ”انڌو هڪ اک گهرندو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهي، اوکي به ملي رهيون آهن. موقعو هٿان نه وڃاءِ."

مونکي اڄ به خاطري آهي ته جي بابا نواب شاهه جي مخالفت ڪري ها ته زينت جو نڪاح هن سان نه پڙهجي ها.

زينت شاهن جي حويليءَ ۾ قيد ٿي وئي، مان آرٽ ۽ سماجي نابراريءَ ۾ منهنجي طرفان پيدا ڪيل مونجهاري ۽ مصيبت کي ڪوسيندو رهيس، منهنجو جيئڻ جنجال بڻجي پيو. انهن ڏينهن ۾ جيڪا شاعري لکندي ڪيم، انهن ۾ اخلاص وڌم "اي الا."

بابا منهنجي من جي اسٿتي ڄاڻي ته رهي، هن ان بابت پنهنجي گروءَ سان صلاح ڪئي ۽ مونکي چيائين، "بابا هرنارام اوکي سڌارو آهي."

بابا هرنارام سنياسي هو ۽ هڪ قسم جو ڪرم يوگي هو، هو ڏاڍو وارو شخص هو ۽ نواب ناروشاهه ۾ ڪافي مڃتا هئي هن جي. هن لاءِ مشهور هو ته هن ڪام لي خاطر رکڻ الله اندريءَ کي ستو هٽي ڪيو هو، هو ڏڪ مڙس هو ۽ هن جي دهشت هشمت ايڏي هئي جو هڪ دفعي جڏهن چار ڌاڙيل هن مٿان اوچتو ڪاهي آيا هئا، تڏهن هن جانبازيءَ ۽ دليريءَ سان هنن کي پڇاڙي ڪيو هو. هو استرن کي مٿو ننگو نه ڏيندو هو، چوندو هو، "سر جهڪائڻ اٿو ته هڪ ڀڳوان اڳيان جهڪايو پيو پنهنجي ٻانهيءَ اڳيان." مردن جي مڇون ڪوڙائڻ لي ڏاڍو ڏمرايو هو ۽ چوندو هو، "جن ڪوڙايون مڇون ان کان خيرون ڪهڙايون پڇون؟"

هن جو عقيدو هو، "واندو ويهڻ معني شيطان کي پاڻ وٽ دعوت ڏيڻ." نه پاڻ نڪمو ويهندو هو، نه پنهنجي شش شاگردن کي واندو ويهڻ ڏيندو هو. ٻهراڻ گهڻو وقت ٻاراڻن ۾ رهندو هو، هاڻ گهڻو ڪري ناروشاهه ۾ رهندو هو. مارڪيٽ کان ٿورو ٻاري نواڪي واهه جي ٻارڻ ڪمپ اي

هن جو شاهي باغ هو جنهن کي ” بابا هربرام جو باغ “ يا ” بابا
هربرام جو ڏيرو “ سڏيندا هئا. باغ جي مٿان وٽ نـــي لاڳيتو
ئي ٻڪرين جڳهون ٺهيل هيـــون ڪاٺ ٿلهي سان - ٻهران
مندر هو جنهن ۾ ٻنجوارهه ٿيه. شش شردالو هڪ ئي وقت ڪائي
سگهندا هئا ۽ ان کان پوءِ هن جي رهائش جو مڪان جنهن ۾
هڪ ڪمرو هو خاص بابا جو، پيو ششن جو جي ڏينهن رات
ڏيري تي رهندا هئا ۽ ٻيون هو شردالن جو جي ٻاهران ايندا
هئا ۽ ڪي ڏينهن بابا جي صحبت ۾ گهاريندا هئا.

ٻرٽيل زالون خواه ڪنواريون ڇوڪريون گرنٿ صاحب کي
متو ٽيڪي وٺ ۾ وڌ لنگر ڪاڻ ٻـــا پرساد وٺ لاءِ رنڌٽي ٽائين
اچي سگهنديون هيون.

ٻران ۾ هن جو مکيه شردالو هو ٺاڪرداس گرسهائي ۽ ٺاروشاه
۾ بابا بعدي منهنجي ناني، ڪرشن ڪئواڻيءَ جو ناني عيدنداس
جي ۽ بابا ۾ بيحد شردا هئي، هوَ ڪراچيءَ مان اچي ڏينهن
جا ڏينهن بابا جي ڏيري تي رهندو هو. بابا هربرام ۽ ڪراچيءَ
۾ هن وٽ تي وڃي رهندو هو. بابا جو مکيه ۾ مکيه شش
هو پاڻي گدو جو ڳائيندو سٺو هو. هنجي راڳ ٻڌڻ لاءِ ٽي مان
ڪڏهن ڪڏهن بابا جي ڏيري تي ويندو هوس. باقي بابا هربرام
۾ منهنجي گهڻي شردا نـه هئي. پاڻي گدو، بابا جي ديهانت
بعد شيوارام جي ٺالي سان پرسڌ ٿيو. هن ورهاڱي بعد پيلواڙا
۾ ڏيرو ڪيو ۽ ٺاڪر و چواڻ پڙهو، هـو ۽ هربرام جيان ڪم کي
انگي سمجهندو رهيو، عمر ٻر.

مان بابا هربرام جي ڏيري تي ٻهتس، اُن ٽي ڏينهن شام جو
پنجين اچي. منجهند جـي ماني ڪائي سمهڻ بعد اٿڻ تي بابا
وري مونکي هربرام جـو ٽيائو ياد ڏياريـــو هو. سمت ٻهران ٽ
مونکي باغ اندر ڪٽر ڪرڻ لاءِ موڪليو، اسان ٽڪو مانڊو اچڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لئي وسرائي ڇڏيندءِ ڪي ڇيو، ”هڪڙي ٻڪرڙا ٻوڙين نه ڏي؟
ڪنهن جي لسي نه ٻڌائر.“

ٻوءِ شش شرڌالن جي جهڙا مان نڪري پنهنجي ڪمري ۾ هليو ويو، مان زندگي مان هڪڙي ڪمري ۾ ويس. هن موڪلي ٻه ساڳيءَ ڪٿ لئي وهاريو، زوريءَ. مان هيٺ غار لئي وهڻ وارو هوس. چيائين، ”لائق ٿيءُ جو لائق ٿي اٿئي، لوڪي دنيا ۾ ڪو ڏک نه پهچندو. ٻڌو اٿم ته پنهنجا ٻئي ٻاسا اجاگر آهن- اهي پڙهڻ ۾ هوشيار نه آهن، اسڪول ۾ شاگردن جو مهندار نه آهن، سڌو ڳالهائيندڙ نه آهن، ناٽڪن ۾ نه ٻارت وٺندو آهين، واڳ سان نه محبت اٿئي؛ انهي طرف راڳ ٻڌڻ سان شوق اٿئي، آواره سنگتي اٿئي، سڀڪاڻي ٻارن سان صحبت اٿئي، ٻر پنج سان پيار اٿئي، هارن ناڙن جو همدرد ٻار آهين- هڪ ڳالهه جي ڪمي اٿئي، گهر کان ٻاهر مڪر ۽ گهر جي ٻير کان محڪم آهين. پنهنجي ٻئي جي ڏاهپ ۽ دوراانديشيءَ کي مان نه داد ڏيندو آهيان، آهي نه سچ ڳرمڪ...“

مان چپ چاپ ٻڌندو رهيس، ڏاڏن ٻران جو مندر جي ڇتي واري ٿلهي لئي ٻاڻي ڪڍي جو ڪهرڻن لهر. هن جي سريلو آواز ڪري مون پنهنجو اڄڻ سڄو سمجهيو.

مان ٻيهر سان مڪال ۽ جمع شام جو بابا جي ڏاڙهي لئي وڃڻ لڳس، ان جا ٿي ڪارڻ هئا، مکيه هو بابا کي ڪر سنتوش ڏيڻ جو، ٻيو هو گهڻي جي راڳ جي ڪشش ۽ ٽيون بابا هرٻرام جو شش شرڌالن سان ٻهدوارڪ ڪنهن گوشت ۽ ان جو ٽارو موڪلي وٺندو هو...

وڏهين کان ٽيڪوءَ اسانجي گهر اچڻ جو ٻيهر و ٻئي چڏيو هو ۽ سڪرانڊ واري رهل ڪاڏي نڪرڻ بعد ڏليون کسان ٽٽ هوائيندڙ ٽهڻن سڌ پڌ لئي هئي، ٽڏهن بعد مليائي اسڪيمن ۽

مٽياري ريل گاڏي اچڻ بعد واپاري مرڪز بڻجڻ لڳو هو ۽ نيڪوءَ جي سڄي ٻڌي مٽياريءَ ۾ رهندي هئي. هو سوڙهي وڪر لاءِ مٽياريءَ هليو ويندو هو. اسان وٽ اتفاق سان هڪڙو وڏو پاءِ ايندو هو. ريل گاڏين جي سهوليت بعد اسان وٽ مهمانن جي اچ وڃ هونءَ ئي گهڻي هئي.

هڪ ڏينهن نيڪو هليو آيو اسانجي گهر. ڏاڏيءَ کي پيرن پئي چيائين، ”ادي، واڌائي ڏي، مان پرڻجي رهيو آهيان.“ مان ته گهر ۾ ويٺو هوس، اُن وقت.

ڪا خوشي هئي، هن جي منهن تي! ڪا چستي تڙپ اچي وئي هئي، هن جي انگ انگ ۾!! جواني ورِي موٽي آئي هئي هن جي زندگيءَ ۾.

امان پڇيس، ”ڪهڙي سڱاڻي ملي آهي توکي؟“

هن چيو، ”منهنجي ٻڍيءَ جي ڀيڻ جي ساليءَ جي نياڻي آهي، ڏٺل. اولاد ڪونهيس ۽ ساهرن کي وسعت ڪانهي وڏوا ڪري پالڻ جي، جواني چڙهي چڪي اٿس ادي، مان ورِي ڪهڙو جوان آهيان؟“ پوءِ ته لالي موٽي آئي هئي هن جي منهن تي. ورِي چيائين، ”ادي توکي ۽ ڪاڪي کي اچڻو پوندو، شاديءَ تي، ايندڙ چنڊ تي، مان ٻارا ٻڌڻ آيو آهيان اوهان کي مڃائڻ ڪارڻ.“

نوميل امتحان ڏئي مان ته ويس، بابا امان ويا، نيڪوءَ جي خوشيءَ ۽ شاديءَ جي شادماني جو ڏاڏيءَ شدمد سان ذڪر ڪيو، بابيءَ سان، ٻانوءَ سان ۽ مون سان- الڳ الڳ.

نيڪوءَ جي گهر ٺهڻ تي امان ته ايتري خوش هئي.

منهنجي اوڙي-پاڙي ۾ ٿيل سڀ شاديون سچ پچ واسطيدارن لاءِ شاديون رهيون هيون، خوشيءَ جو خزانو کٽي آيون هيون ۽ ٻئي طرف، مون شادمانن جي وچ منهنجي دل ۾ نراسائيءَ جي

اوندهه انڌڪار ڦهلجندي ڏٺي. ڀڳمل مهيشجي هردي ۾ سلامت
رهي هئي.

گهر ۾ مهيشجا پير لڳي ويا، مون بازار ۾ رنگوار ڏسڻ سان
من ۾ وڇوڙ چاهيو پيو شيوا مڃڻ ۾ واندڪائي جو ٻيڪ شٿ
ٻڌڻ چاهيائين مان گهر مان نڪتس. بازار جي منهن وٽ پهتس،
ته بازار طرف کان گوتم رام جي نڪاڻي واري گهٽيءَ ۾ وڌي ويس،
گوتم رام جو نڪاڻو ۽ اوڙانگهي ويس، مون اي اخبار پاڪي
گوتم رام جي مڙهيءَ ڏانهن نڪرندو ڏٺو.

اڄ ڪيئن، مون انهن سمجهيو ته مهيشجي پيار من کي
شانتي اچي ملندي.

مڙهيءَ ۾ لالو موجود هو، درويش لالو. هو ڪير پائيءَ سان
گوتم رام جي سماڌي ڌوئي رهيو هو ...

اهو اتفاق مهيشجي زندگيءَ جو، ان مهل. جهڙي عمر لالئين
مبارڪ ۽ مبارڪ اتفاق ٿاڻيس آهيو ...

ڏٺو ٻئلو ۽ چيائين، "پيو لالو ته ڪنهنجي هڻڻ ۾ نه ڪنهنءَ
۾، هن جي دنيا گوتم رام جي نڪاڻي ۽ گوتم رام جي مڙهيءَ
لاڳين محدود هئي. ڪڏهن هن ڪنهن ته گرنٿ صاحب واچيندو
ڏٺو هو نه. ڪو ٻيو پستڪ پڙهندو هو، نه ڪو ڪم ڪندي
ڪندي هو گر واڻي يا شاهوائيءَ مان ڪو نه ڪو ڪلتو ڳڻڳڻائيندو
هو. هو شيوا جي ڇهڙي جاڳندي اصولن ڏيکاءَ کان وٺي ويندڙ
مان گوتم رام جي نڪاڻي ۽ گوتم رام جي ورسيءَ جي دوران
۾ ويندو هوس. رات پڻ تاءِ. تنهنجي ڏانهن شام جو نڪاڻي جي
اڱڻ ۾ ماستر چندر جو ڪيرتن ٿيندو هو ۽ رات جو لنگر بعد
نڪاڻي کان ٻاهر ڪنهن نه ڪنهن ٻيٺڪ جي ٻوندي هئي
جا پرياسا لاڳين هلندي هئي. اڪثر سنڌ ٻيٺڪ جي ٻوندي
هئي، اڄڪلهه سال ايلو ٻيٺڪ نميڙي نيگر ڪي وٽي آيو هو ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هٿڪي ساڄي ٻارائي پڳ ۾ ابهارڻو هٽائين، هن ٺيڪر کـي شمن گڏي ئي سڏيائون. منهنجي من جون اسٽيون ٿرنديون ن رهيون، خوشي خواه غم ۾ به منهنجي ربي واڳ، ۾ جڙي رهي- مان ڪٿي به رانهه چـــي دعوت آ نه نه ڪٿي ۽ ور ڪري به رانهه جي محفل ۾ ايندو ويندو هوس، پوءِ پل اچي پنهنجا ڳايا وڃن، ڪلام ڳايا وڃن يا ٻڌي. مان به گوڏو رام جي ٺڪاڻي سان و وهين ڪان ورسيءَ جي ڏورن ۾ جڙيل رهيس، ليڪن ڪانوان يا نه ڪانوان پر ڪهڙن ۽ پنهنجن ۾ سچو وقت موجود. دوستن سان يا اڪيلو ......

مون ٻڌو هو، منهنجي جمڻ کـان به گهڻو اڳ، ٺيلڙي لالي کي هڪڙو ماڻهو ٺڪاڻي ۾ ڇڏي ويو هو. چيائين: ”جهڙا شرط ماءُ ماريائين، هاڻ پيءُ کي کائي ويو، بدنصيب کـي گوڏو رام وٽ ڇڏي ٿو وڃان“ هو نءَ انڌي ڇوڪر ۽ ڪوئي ڏوڪڙ کي ٺڪاڻي حوالي ڪيو آهي، هيءَ ڪوئي نصيب واري ٺيڪر کي ٺڪاڻي حوالي ڪري ويو. گوڏو رام ڇوڪر لي هٿ رکيو، گرمکي اکر به سيکاريا نه عراي لهيءَ ۾ به پڙ ڪيائين پر ٺيڪر پڙهڻ کـان وڌيڪ پو وهٽي ڪرڻ جو شوقين هو. شهرا به ڪندو هو ۽ گروائيءَ يا شاهوائيءَ مان ڪا نه ڪا به سٽ گڻگڻائيندو هو. اها سٽ پڙهي هٽائين، ٻڌي هٽائين يا ازغيبي اچاري هٽائين، ڪو پڪ سان چئي نه سگهندو هو، عجيب اسرار هو.

گوڏو رام چاي رهيو. پنهنجي لالي کي گديءَ تي وهارڻ چاهيو. لالي هٿ جوڙي روئي پاڏيو، لالي کي لالو ئي رهڻ ڏيو، مون کي گديءَ پديءَ جي جهنجهٽ ۾ نه ڦاسايو، لالي کـي مهاچاري کان مڪس ڪريو نه ته لالو مندر ڇڏي وڃي مڙهي وسائيندو.“

پنهنجي لالو ٺڪاڻي کي سوزنيل مندر کي سندرداس ٺٽائي گديءَ تي وهاريو ۽ گوڏو رام جي سماڌيءَ لاءِ مڙهـــي جوڙائي. لالـو ڪڏهن مندر ۾، ڪڏهن مڙهـــيءَ ۾. ڪي عزت و چـان درويش لالو ڪري سڏيندا هئس.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ورسيءَ وقت جڏهن سندرداس صندل تي اُٿي جُڙي ويهندو
هو لٺي لالا جي مندر ۾ هوندو ۽ جيئن جي سنڀال ۾ ڪندو ۽
وڃڻو گنگنائيندو، ”نيڻ تي اوچا هو، ...“

مان مڙهيءَ اندر وڃي ٿي آڙ ۾ رکيل سر تي وڃي، سر
سيدوارال هٽي ٻر هٽي اُها ٿي ڀا آئي جڏهن مان اُڇي ويهندو
هوس، ڏيڙهه سان.

هُو اچا لانين سماڌيءَ کي سنان ڪرائي رهيو هو، ٻهران
آهستي آلاپي ٿي جا ٿي گنگنائيندو، پوءِ ڏانهن چيائين، ”هه-وُ
جوڙي تون م جوڙ، وڙان ورائي اڳ، اڳرائي جو ڪري خطا سوڪائي.
لالي ٻڌان تو ته، جهڙو جنگ شروع ڪندو سو تي هارائيندو،
ڪم ڪندڙن ڪئيو، هاراڻ هوڙن ...“

مان حيران پريشان ٿي ويس، لالو هڪ نامعلوم ڪوٽ ۾ ڪٿي
مهاڀاري لڙائيءَ ٻاٻت ته اڳڪٿي ڪيئن ڪري؟ اڃا اُن ڏينهن
پڙهيو هو مون اخبار ۾ ته مهوانچ ۾ انگلنڊ جو وزير اعظم چيمبرلن
۽ اٽلي جو ڊڪٽيٽر هٽلر ۽ ٻيا مڊار يولنڊ کي فاشزم جي واڌيءَ لاءِ سواءِ ڪرڻ لاءِ
تيار ٿيا هئا ...

۽ اُٺيٺي لالي پيو سر آلاپيو، ”لالا! جڳ جي ڳالهه جڏهن ٻڌجي
ڪر ... صبر جي شمشير سان ڪرڪندي ڪسي قتلام ته ناڻگا
ٻڌهندو نام لکجي لاهوتين ۾، لالي کي جي گوڏو رام وانگر لاهوتي
پٽجڻو آهي ته ٻهران ٻارڻ وڃائڻو آهي ...“

هُو سماڌيءَ تان اُٿيو، اُن تي چادر ۽ چاڙهيائين ۽ گل ۽
وڌائين، گنگنائيندو رهيو:

”وڃا سي ويڇهار، هير و لال ونڌين جي،
لڏي سندا پوڙان سڀهي اُهن نه سار ...“

اهو بيت مٺڙڪ جي هلندڙ سنڌي ڪتاب ۾ هو.
سارو لالو ڪٽي گوڏورام ۽ سندرداس، اڳوڻن درويشن ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ماڻهن ٻوڙن جي ٻُڌت اُن نه ڪري رهيو هو!

هُو اُٿيو، لوٽي ۽ اٽ ڪڍيائين ۽ هيڏانهن هوڏانهن اُهاڻ ڪانسواءِ مڙهيءَ مان نڪري ويو، گنگنائيندو ويو:

”دنيا سڀ دڙاهه، ڪو ڪو لاڙون لڌهن ۾ ...“

هو هليو ويو، اوچتو منهنجي من ۾ سچل جي سٽ جو پڙاڏو ٿيو: اندر دوست اجاري هليو ويو ...

اِهو ايمه اے. هن سال جي مئٽرڪ جي سنڌي ڪتاب ۾ هو.

مان اُٿي ڏيهن ٻرو سوالن پر مڙهيءَ منجهه اچي ويٺس. لالو ديو سان آيو، اچڻ شرط ڀاري ڪٽي سماڌيءَ واري پاسي ڏي ڀاري پائڻ لڳو. مون هن کان ڀاري وٺڻ چاهي پر همت نه ساڙام.

لالو ڀاري نه پائيندو رهيو ۽ گنگنائيندو نه رهيو:

”سڪڻ ۽ سوري، پٺي اکر هيڪڙي،
پڙهي جي پوري سر ڏاي ري نه ڏٺي...“

ڪالهه ۽ اڄ ۾ لالو شاه جا اهي پيو گنگنائي، رهيو ڳڙن ۽ ڳرنٿ جي چٽر چاپا ۾ آهي. گويا هن منهنجي من جي ڳالهه پاڻهي ورتي. گنگنايائين، ”رام ڪيو، راوڻ ڪيو ...“

۽ مونکي ياد آيو ته گرو اڳيءَ ۾ نانڪ صاحب جي سلوڪن سان وڏيڪ رچي رهي هئي، منهنجي. صرف انهن ڪي پڙهڻ لاءِ گرنٿ صاحب جي الائي ڪيترن پاڙن پر واهه-ڪونيو، رٽ ڪونيو. ۽ انهن کي سر سان ۽ سوز سان اُچاريندڙ ڳرنٿيءَ ته الهي پيرا منهنجي من ۾ وڻراڳي ورليءَ ڪي جنم ڏنو هو ...

هُو ڀاري پائي ڀهر مڙي مڙهيءَ جي پيٺي وٽ ڦيرو ڪري پاڻيءَ جي مٽ طرف وڌيو، چوندو، ”لالا پڏڻ او ذرا! پڙهي پڙائي ان رهي اُٻ ڪڇ پڙهه ناه، پوءِ نه خودي ۽ خدا جي وهم چوانه

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

انهنجي پنهنجي وس ۾ آهي، خدا ڪنهن کي نه کوڙي ڇڏي، ان ڏاڍن جاءِ ناهي هڪ مهاڳ ۾."

ان ڏينهن ۾ جهڳڙي جو مول مقصد هو، ڀڳوان ڪسي ڀاڳل، وڪيان جي ڪيان لڪڙيون وڪون وڌائڻ شروع ڪئي. ڪهون هيون، اڄ، اسانجي ڳوٺ ۾ نه ڪجهي ۽ نه آٽي هئي، ان وقت اڇي سڪهي ٿي، اهو ويچار نه آيو هو ڪڏهن ڪي. مهنجي ڳالهي جي ڪمان روٺي ڪٿن ۾ رچي وڌندي رهي...

هو ان وچ ڪلاس ڀاڳيءَ جو ڀري مون وٽ پهتو هو. چيائين، "ٻيءَ، اسان لڳي هوندءِ."

مان آلاڪائي ڪرڻ لڳس.

هن چيو، "اڄ مان تو ڀڳاريانءِ، سڀان اون ڀيانڙ جيآڄا ڀاڄا ٿي ويندا سين."

مون ڀاڳي ٿيءَ، ڪلاس اٿي مٿ ڀرسان رکڻ چاهيو؛ هن اهو جڏهن مون کان ڪسي ورڻو. چيائين، "تون سچوڙا ڏين ڀاڀا مان."

هن ڪر واڻيءَ جو حوالو ڏنو هو، پوءِ نه اي اختيار مان پڇي ويٺس، "اوهانکي شاه جا ڳهڻا پيمت ياد آهن؟"

هن عجيب بنگ سان پنهنجي ڏسڻي آڱر پنهنجي چپن تي آندي، ڪوڙا چيائين، "عقل ڪر." وري زبان سان چيائين، "سڪڻو شاه نه چئو، شاه صاحب چئو ۽ پيمت نه چئو. اهي آيتون آهن." هو مڙهيءَ کان ٻاهر وڃڻ لڳو، گڏگڏائيندو: "نيوڻن لائين ٻرندا سندي ٻار ڏي."

آيتون قرآن شريف جون ٿينديون آهن ۽ اهي الاهي آواز آهن، اهي حقيقت ڳهڻو اڳ. جڏهن خالون سمجهائي هيم، مهنجي سالڙو ۾ اچڻ کان اڳ، ڪو ڀاڀا ۽ هن وچ شاه جي بيتن ۽ آيتن تي ڪجهه مباحثو ٿيو هو. هوءَ شاه کي ڪافر مڃڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لڳي هئي ۽ مان ڀٽ ڌڻي شاهه جي رسالي جو اڀياس ڪرڻ
لڳس، لئن لئن مان جديد خيالن کان پري ٿيندو ويس...

مان موڙهيءَ ۾ اٺ نو سال ويندو رهيس.

انهن ڏينهن هڪ آيو، ويٺو مس ته مون ٻاٻيءَ سان ڪلاس
پوري ٿيڻ اڳيان جهليو. ڪلاس وٺي، هٿ ۾ جهلي، پڇيائين،
"انگريزي، ڪهڙو ڪتاب آهين؟" هن اهو سوال ٻهراوڻ دفعو
پڇيو هو. مون ٻڌائڻ بعد بابا جو نالو ڪڍيو.

هن ٿورو ٻهه چيو، "پر ٿو ناحق ٿو پڙهين، گهر ۾ ڪيترا
پيئي وڃي ۽ هليو آهين ابا انگريزي پڙهڻ. پڙهين گرنٿ صاحب
خواه شاهه صاحب جي رسالي. انهي جو ڇاڄو آهي، لائي ڪان
۽ وڃڻ ..."

هن جي ڳالهائڻ جي نوع ۾ ڪو ٻاڙ نه هو. هن جيڪي
ڪي چيو هو، سهج سڀاءَ سمجهڻي انداز ۾ چيو هو، مون من
ئي من اندر، بابا سان اختلاف هجڻ جي باوجود، فخر محسوس
ڪيو ته درويش لالي ۽ بابا ڪي سچيو ٿي...

ڪا ڏڪ، لالي مونکي سمائيءَ جي ڳالهه ٻي ويهاري الله چيو.
منهنجي واهي وڃڻ پئي، هو ۽ منهنجي پڙسان واهي رهيو.
چوڻ لڳو، "سڀ ٿي مارڪ مس ڳالهه ڏسن ٿا هيڪڙي، لڳهن ۾
سڪ پيدت ۽ صوفي مس ٻئي ڳالهه موڙهو ٿي هيڪڙي. انهي ۾
ابڙو ڪو هڪڙو آهي- ايڪو انڪار ۽، ٻن ٿو الله هيڪڙو.
سڪ پيدت ۾ آهي ايرا ٻانڌا ميلا لاڳي ته صوفي مس چوي، هيڻن
۽ سڄڻ واهه واهه، هئون ۽ سڄڻ واهه واهه. سڪ پيدت چوي،
ڏک ڏارون، سڪ روڳ پٽيا ۽ صوفي مس جهونڪاري ڏک سڪن جي
سونهن، انهي ۾ صبر شڪر جي وڏائي، هڪ ۾ سرب ڪا ڀلا
هو ۽ ٻئي ۾ سڀ جو خير ٿئي، ٻئي ٿا آلاڻن، هئي هٿ وچاءِ."

ظاهر هو، بابا جي ناتي هن کي آشاهس ڪيو هو، سڪ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻنهي ۽ صوفي مت بابت ٻڌائي، هيترو ڪي ڳالهايائين. هو چپ ٿي ويو هو.

مان سوچيندو رهيس:- سک، ٻنهي ۽ صوفي مت وچ اهڙي هڪجهڙائي، ان طرح نوٽ ڪئي ٿي هوند ڪو ودوان ئي سمجهائي نه سگهي. اها هڪ ان شخص سمجهائي هئي جو گوٺ ٻار ۾ ٻالو ٻولو لالو سمجهيو ويندو هو.

اوچتو ياد اچي ويم هڪ پڙهيل نڪتو: شاهه ئي نه آهي هو، پوءِ ئي سکاپ جا ٻنڌار ٻارهو ر هئا، هن جي رسالي ۾.

اوچتو، مهندجي من ۾ ٽڙاڏو ٿيو: سک، ٻنهي سنڌ ۾ ڦليو ڦوليو ان ڪري ته نه آهي جو هت صوفي مت اڳ ئي زور آهي؟

لالي وري چيو، ”لمهندجو ٻيءَ ڌاهن کان ڌاهو آهي، ٻر ڌاهب جي ڌنگ کان آجو آهي.“

مونکي ٻهراون اڌ جماو اکر ئي اکر دل سان آنڙيو، ٻابا جي سکاپ جي ساک هئي، گوٺ ٻار ۾، سڀن اعتقادن جي ٻاوجود ئي مون هڪي ڪيترن عقلمندن کان وڌيڪ عقلمند ڏٺو هو، مڃيو هو. ٻر هو ڌاهب جي ڌنگ کان آجو هو. اهو مونکي اڄ تائين نه چيو، شايد، هن ۽ مهندجي ويچارن ۾ جو دوري وڌنڙ هئي، ان ڪري.

پوءِ ئي لالي گويا مونکي ٻابا جي ويچارن ۽ زندگيءَ، خاص طور مهندجي زندگيءَ ڏانهن رخ بابت وري سوچڻ، ٻابا جي خيال کان سوچڻ لاءِ موڙيو هو.

اوچتو، لالو ٻيهر اٿي کڙو ٿيو، چيائين، ”گرنٿ صاحب خواه شاهه صاحب جو رسالو پڙهڻ خواه ٻرجهڻ لاءِ آهنڀائي وچ. لالي وٽ ٿيو ڪي سمجهائڻ لاءِ ڪونهي. مونکي سماڌيءَ جي صفائي ڪرڻي آهي.“

هو اٿي کڙو ٿيو. چيائين، ”هلا! صوفي معدل صفا ۽ سک

www.sindhsalamat.com　　　　books.sindhsalamat.com

معنيٰ اوجل. ڀڳي ۾ ڀهروپ گهر، سڀ هڪ، سڀ پاڻ، پوءِ به ڀڳي ۾ مرڪاڊا موجود. هاڻي وچ ـ مهرباني ڪري، اهڙو گندو اڄ نه گهٽو ڪي ڏڪي وڌو آهي. ”

هو سماڌيءَ اندر هليو ويو، وري ٻاهر نه نڪتو. اندران آواز ايندو رهيو:

” الا ڏاهــي م ليان، ڏاهيون ڏکــ ڏسن،
مون سان مون ٻرن، پور رائيءَ ۾ پال ڪيا ...“

مان الئي گهر راهي ٿيس.

مان وري مڙهيءَ ۾ نه آيس. ڇاڪاڻ ته سان ملڻ جي ڪوشش به نه ڪيم. پوءِ به مون هڪڙي اسڪولي استاد کان الف، ٻ پڙهيون ”گرو“ مڃيو، ”چنڊن چٽنگ وچ چوٽي“ لڳائي، نه صرف ان چالت مٿن وڃڻ هڪڙائي سمجهائي هٿي، بلڪ اهو سبق سيکاريو ته خوديءَ کي، آپي کان ٿري دل مان ٻاهر ڪيان ۽ نه ڪمي هالن. منهنجي من ۾ آيو ” بابا ۽ منهنجي وچم اختلاف ڇاڇا، دنيا هن کي ڏاهر ٿي سمجهي، الاءِ ... “ مان بابا ۽ پنهنجي وچم ساڳيائون ڳولهڻ لڳس هن جي نقش قدمن تي هلڻ جو نشچو ڪرڻ لڳس، هن کــي راضي ڪرڻ جا ڏس ڪرڻ لڳس ...

مان ان کان گهٽو اڳـــ شاعري ڪرڻ لڳو هوس، سماجي ڪرمن ۽ سماجي ناٻرابرين تي لکندو هـــوس، اهي شعر (!) سدائين ڌرم سڀا جي ماهوار پرچارڪ پترڪا ۾ ٿي دفعا ”هندو“ هفتيوار ۾ به ڇپيا هئا. انهن ۾ اخلاص وجهندو هوس ”اي الا“. الاي جي آخرين ملاقات ۾ سائي ڪيان جي اثر هيٺ ”شيطان“ اخلاص ڪتب آندم. گويا من کي ”شيطان“ جي وس سڏي، ان کي انسانيت جي راه تي آڻڻ لاءِ شرمائڻ ٿــي چاهيم، مهراج شنڪر جهڙن جي شروعاتي اثر ۽ همٿائڻ تي مون اهـي ڪها

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏاڍا شعر لکڻ شروع ڪيا هئا، هو منهنجي گهر آيو. هو اسان
جو گهرو اڙهنگ هو، هن کي ٻارن جي ويچارن ۽ منهنجي ڪمائن
جي ذڪر جي ا.. ٻاري ۽ ٻئي ڄاڻ هئي. هن ايندي ئي چيو،
”گوبند، آءٌ ڄاڻان ٿو، تون من جي مونجهاري ۾ مون کي
سمجهائڻ لاءِ شعر ۾ ”شيطان“ تخلص جو استعمال ٿو ڪرين،
مگر ان مان مقصد حاصل ٿيڻ کان مقصد کان ڏوري وڃڻ وڌيڪ
ممڪن آهي. جنهن ناليءَ جو، تون تخلص جو ٿو ماڻهوءَ جي
سماج ۽ ماحول تي اثر ٿيندو آهي، تو ۾ تخليقي قوتون آهن،
ويچارن ۾ نواڻ ۽ اصليت به آهي، عمر آهي، اها وقت ۽ سگهي
ئي، عمر سان، تخلص بدلاءِ.“

هو ان ٻاري اڳ ئي ڪو سوچي آيو هو. چيائين، ”ان مان
۾ ٿي مقصد حل ٿيندا، اوکي هٿ ۾ نه ٿيندو ۽ ناليءَ جي
لڄ ۾ رهجي ايندي. ”مالهي“ اپناءِ ...“

مون چيو، ”مالهي!“ منهنجي آواز ۽ لهجي مان مرڪي
ٿي لڳو، تخلص راس نه آيو هو، مونکي.

هن چيو، ”ڪهڙو نه، عادت موجب اٻهرائي! مالهيءَ جي
سمسڪرت ۾ معنيٰ آهي کلڻندڙ. تون کليندڙ به رهندين ۽
خوديءَ کان به خالي رهندين، ائين منظور.“

مون چيو، ”منظور.“

هن وري گهمبير ٿي چيو، ”خودي مٽائج، خود داري نه ڇڏج،
آئين ڏاڻ پال ٻاڙا کي اچو ڪج مگر ”ٻاڙا“ کان ”ٻاڙا“ ڪي
اچو نه ڪج.“

مون ڪجهه ڪجهاندڙ ڏاڍهوڙيءَ ڪئي ڳالهه جو ۽ شڪ نه اٿاريو.
مون ”مالهي“ تخلص اپنايو ۽ سمجهي ٿي ”خودي“ ۽ خود داريءَ
وچم ساڳياڻي به سمجهي ۽ فرق به سمجهي.
مون ٿي وڌائڻ جو پورت سوار ٿيڻ لڳو هو، مان سمسار کي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لِڪ ڪرڻ جو به سوچيندو هوس مگر شڪر سان لڳيٽي هڪ طرفي رهاڻ جو اهو نتيجو نڪتو جو مون دنيا ۾ رهي، ڪجهه پڙهيا يا چڱي ڪٽي سڃاڻي ڏيکارڻ جو نشچو ڪيو. اوچتو منهنجي من ۾ آيو، "مان هو به ڪي ڪري سگهان ٿو جو شڪر، اُستاد ۽ خود بابا کان وڌيڪ نالو ٿي وڃي منهنجو..." مون ان ويچار جو ان وقت ٿي گلو دٻايو. ان مان خوديءَ جي بوءِ آئي، مونکي.

هاڻ هڪ اسڪولي استاد سان منهنجو پالو پيو، ٿورن ڏينهن ۾.

مئٽرڪ کان اڳ جي پرائمري امتحان ۾ ماستر ٽهلياڻيءَ مونکي ان مارڪن لاءِ ناپاس ڪيو ۽ هيڊ ماستر کي چيائين، "گوبند کي مئٽرڪ لاءِ سرٽيفڪيٽ نه ڏنو وڃي، جي ڪڏهن ته مان استعيفا ڏئي ويندس."

ڳالهه ۾ هڪڙي قابل ۾ قابل سائنس ماستر سمجهيو ويندو هو."

منهنجا ماشا ٽٽي ويا. دل ٿي دل ۾ چيم "هيءَ مون کان منهنجي پت ڏيڻ جو بدلو چڪائڻ ٿو چاهي، پر ان ۾ منهنجو ڪهڙو ڏوهه؟ ڏيڻ ٻارڻ منهنجي آواره گرديءَ جو ساٿي اٿيو، انهن سواءِ هائي ته منهنجي رول نمبر لي ٿي روڪ پئجي وڃي آهي ..." اِلي ٿي منهنجي من ۾ آيو، "هو چاٽي، هن جي نيت چاٽي، نيت جو ناٽڪ، ڪانئيندو ڪون ڪي ..."

ڏيڻ خود مون وٽ آيو، پيءُ جو نياپو ڪٿي، سائنس هال ۾ هن سان ملڻ جو. مونکي پڪ ٿي، مهيا اڳ، ٽرمينل امتحان جي يادگيري آئي- مسٽر ٽهلياڻيءَ جي مار کان اهڙا لاءِ مون ٽرڪس ڪيمسٽري جي ڏي بزاالجي هاٿن ڪٽي هئي. هيٺ ته ويچار آيم ته نه وڃان ۽ ڏيڻ کي ڏرپٽ پڙايان ته "انهنجي ڪري، انهنجي ڏيءَ مونکي ناپاس ڪيو آهي، منهنجو سال

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وچايو آهي.“ پر مون ڪجهه ڪونه چيو. چپ چاپ ڪلاس کان ٻاهر نڪتس. ڏينهن ڏه ڪمرانهن هلندو ويو. مان من خواه ان ۾ ڏکندو سائنس هال ۾ آيس.

مسٽر ٿلهاڻي ٻهراڻدي ئي ڳالهه جي ڳالهه لي آيو. چيائين، ”هي روز مون وٽ الجبرا ۾ ٽيوشن وٺڻ اچين، مان ٽيوشن نه ڏيندو آهيان، توکي ڏيندس مفت ۾، هي روز اچڻ جو واعدو ڪرين ته مان هيڊ ماسٽر کي سفارش ڪريان توکي سرٽيفڪيٽ ڪرڻ جي. ته ته...“

مون روز هن کان ٽيوشن وٺڻ جو واعدو ڪيو ۽ مونکي مئٽرڪ لاءِ سرٽيفڪيٽ ڪيو ويو.

مون دل ئي دل ۾ چيو، ”انسان ۽ ڳالهين کي سمجهڻ ۾ اهڙو الاولو ڇو آهيان؟“

مان مئٽرڪ امتحان ڏيڻ ڪراچيءَ ويس، اتي ٻهراڻي جي پيڊيءَ اي اي. هتي مونکي هڪ مائٽ ئي هڪ ڪمرو خالي ڪرائي ڏنو. امتحان ڏنم. الجبرا ۾ سمجهيم ته ٺهي نه نه اسي ضرور ڪٽيندس. جاميٽريءَ ۾ اٺ ڪسان وڌيڪ نمبر حل ڪرڻ لاءِ ٻارا رهيو، سمجهڻ محال هو. جاميٽري هيڊ ماسٽر ٿاڻا پاڙهيندو هو ۽ ڪافي ماهر سمجهيو ويندو هو. منهنجي اڳيان، منهنجي ئي ڳرڻ جو پيسو ويٺو هو، هو جاميٽريءَ ۾ هوشيار هو. ڏٺم هو ته گويا ٻاڻ مان ئي ايزار هو.

امتحان بعد رڙو رڙ مچي وئي، ”اٺ نمبر ڪورس کان ٻاهر آهي!“

خير، ڪراچيءَ ۾ اديءَ سان ملڻ جهڙي مونکي سڀڪيءَ ماءُ جو پيار ڏنو هو، ٻڍاڻن سان گهمندس، ٻولهيون ڦلهيون ڏٺم، سونهري پاڙدي لسي اي اچيو رهن، ڏيکي، نيمو رهيا، سلوچنا ۽ مدوريءَ جا ڪرشما ڏٺم، منگهڙمل سان ٻه ڦيرا ۽ ڦرنٽيءِ جيٽيءَ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي مندر ۾ ڪيرتن ٿي ٿيندو. انهن رمتن جوڳي ڪڏهن رمندو رهندو هو، ورهيه اڳ.

۽ اتفاق سان گڏجاڻي ٿي ٺٽيءَ سان ٺٽائيءَ سان ......

ڪراچيءَ ۾ ٿي هوءَ، مون سان اتفاق سان نه گڏي هئي ۽ منهنجي زندگيءَ ۾ به ٿي هوءَ اتفاق سان گهڙي هئي، پنهنجن ۾.

مونکي پنهنجيءَ سڳيءَ ماءُ جي يادگيري نه جهڙي رهي آهي، در حقيقت مونکي هنجي زندگيءَ کان وڌ هنجي مرڻ جي يادگيري وڌيڪ رهي آهي. هن سڄڻ ۾، منهنجي ناناڻي گهر دم ڏنو، ٻوءِ چوڻ ناناڻن سان ناتو ٿي نٽيو ٿيو. منهنجو ناتو رهيو ماءُ يعني بابا جي ماءُ سان ۽ منهنجي پيءُ جي ساهرن سان، پڻ عيدن ۾.

مان اسڪول جي ونڪيشن ۾ پڻ ٻاسي وڃان نه وڃان، پيءُ ساهري ضرور ويندو هوس، پاڻي هلي لوڙي نه هلي. هن جا سوٽ عمر ۾ مون سڀ هئا ۽ هن جا ماءُ ٻاپيءَ ٿي مونکي پاڻيندا هئا، گهڻو ٻوءِ خبر پئي ته هوءَ پاڻيءَ جي نٽيءَ پاڻ سيٺا مون سان مڪانڻ لاءِ آيا هئا. منهنجي وڏي ٻاءُ ٻهرندي تي ان ماڻهيءَ کان انڪار ڪيو هو، هن کي انديشو هو ته ان ٻهرن جي سائٽي گهر ۾ هڄڻ ڪري هن ۾ احساس ٿيندي. هڪڙي اهو ته ڊپ هو ته سائٽي گهر جي منهنجي ته اڃا هڄڻ ڪري هن کي وڏي ناڻيءَ جي حيثيت ۾ سائي عزت نه ملندي.

مان پنهنجي سر ٿي شاديءَ کان ون ويندڙ هوس، ٻنهي پاڻ کان. شاديءَ جي ٻڌڻ ڏاڏاڻن واري ٻي شرميءَ واري واقعي ته مونکي نه صرف شاديءَ کان، پاڪ چوڪري ذات کان ئي نفرت ڏيئي ڇڏي هئي. پڙهڻ منهنجي هردي ۾ ٿي آنڌ مانڌ پيدا نه ڪئي هئي، پاڪ جسم ۾ ته ڪتڪتائي پيدا ڪئي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هئي؛ هن جي مقام اندر عمر ڀر لاءِ بند ٿي ويئي بعد مان وري شاديءَ ۽ ڇوڪريءَ کان نَٽ ڪاڻ لڳو هوس ...

پند عيدن ۾، ڇهن مهينن پڄاڻا آيس تہ پاڻ ساهرن جي ماڙيءَ ۾ اوچتو پهتائي ڇوڪريءَ جي ڏاڪ ٻڌم: ڇوڪرن کان چالاڪ آهي تہ بهادر بہ. مجال آهي جو ڪو وڏو ننڍو بہ هن سان سيدو ساهي سگهي، هوءَ هر ڪنهن جا ڏاڍورا ڪيندي آهي زبان سان تہ مڪ سان بہ.

ڇوڪريءَ جي مڪ!

مون ڀاڃائيءَ جي سوٽ کان پڇيو، ”ڪيتري عمر اٿس؟“

هرڳن جواب ڏنو، ”توکان مون کان سال ننڍي، وڏي ٿيندي ڏسندينس؟“

مون سوال جو جواب سوال سان ڏنو، ”هيترا ڏينهن ڪٿي هئي؟“

”ننڍڪو ڀيڻن جي آهي،“ هرڳن چيو، ”پٽس اڳ ئي مري چڪو هو، ماڻس هئي؛ پنج ڇهہ مهينا اڳ، هوءَ بہ چالي رهي هئي، وڏي پيڻ وٽ اچي رهي آهي، اسانجي گهر جي نڪ سامهون هن جو گهر آهي.“

مان اي اختيار چئي ويٺس، ”مردن جو مٽ آهي تہ شڪل صورت ۾ ضرور موچاري هوندي.“

۽ اڪ ڏاڪ هوءَ ڪمري اندر گهڙي آئي، وچ ڄڀان، چوندي آئي، ”موچاري ٿي لڳان، مان لوڪي؟“

مڌهيڄو واس قائي ويو هو. الائي ڪيئن اهو مون کان وسري ويو هو تہ جهڳڪي پناٽي ٿا چون سا ساٽ ري يا موچاري ڪيئن هوندي. هن ناري جي اکهي وصڻ سان نماهيو هو، هن جي فلڪ بہ پتاڪي هئي تہ ڳلن مان بہ ڄڻ رت ٿي ٽمڪيس، گويا هوءَ پشاور کان آئي هئي سڌو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مان اوڪ ٿي هن ڏانهن نهاري رهيو هوس.

هن منهنجو هٿ پڪڙي ورتو. ٻلڪارڻ لڳي، "ڇڏاءِ ٻڌجو."
وڏاءَ ٿيو ڪرڻ، هن جو زور ڏاڍو هو. مون کان ڪيڪ نڪري
ويئي. هن ٿورڪ ڏنو ۽ منهنجو هٿ ڇڏي ڏنو، وري ٿورڪ
ڏنائين ۽ چيائين، "وٽ، معاف ڪجو مان. مهمان آهين نه هُس
۽ ڳڌيو ته ڦورڻ ن دعوو آهين نه. ان ڪري."

هوءَ مون کان ٿوري هلي وئي، چوندي، "وري مونکي مرچاري
نه چئج."

هاڻ هرڪن جو وارو هو ننوالي ڪرڻ جو. چيائين، "ڏنئه نه
پڻ عيدن جي ملاٽي."

مونکي ان ڏانهن ٿي ڳوٺ مونٽو هو، موني واس. وري هن
سان مٽ پيڙ نه ڪاڻ ٿي، هن جو منهن ۽ ڏسڻ لاءِ نه مليو.

وري جڏهن پڻ عيدن آيس ته هوءَ پرڻجي چڪي هئي،
ٻچڙ آهي، انهن چوڻ ته هوءَ پرڻائي ويئي هئي، پيٽوارس
ڪاهيءَ جي هڪ ڪرڙ وڏ سرنديءَ واري سان ايءَ لي هن ڪي
وڌو هو، گويا فرض نه نباهيو هئائين، پري لائي هئائين...

هوءَ مونکي ڪراچيءَ ۾ گڏجي وئي، گانڌي گارڊن ۾. مان
پنهنجي ڀاڻات سان هوس ۽ ٻوارن کي ٻڪرا ڏئي ڏنم، جو آواز
آيو، "سڃاڻين ٿو مونکي، مان آهيان ٻتلي، ٻتلي ٻناٽي."

هوءَ منهنجي ٻڪل ٻاسي ۾ اچي بيٺي هئي، هن کي
سڃاڻڻ ۾ دير نه لڳي جيتوڻيڪ هوءَ ڳاڙهي ڳٽول نه رهي هئي،
منهن ۾ اڱڻن جهڙي لاڙگي به نه هيس. هن جي ٻرسان ان ڏهن
سالن جي نيڪري هئي. مان هڪڙي ڏسي رهيو هوس، جو ٻتليءَ
چيو، "هيءَ منهنجي ڌيءَ آهي."

مون عجب مان پڇيو، "منهنجي ڌيءَ!"

هن اي ڌڙڪ چيو، "ڏاڍو ٻاڙو ٻڌو ٿو اڃين، هن جي ڌيءَ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سا منهنجي ڌيءَ نه ٿي؟ پڇاءِ."

هن جي اڳوٽي ڦاٽڪ جهڙن جو لڳڻ سلامت ٿي ڏٺي.

منهنجو ڀائٽ واسديو حيرت وچان ڪڏهن مرڪي، ڪڏهن هن کي ڏسي رهيو هو.

هن وري پڇيو، "هيءَ رهڻ لڳو آهين يا گهمڻ آيو آهين؟"

مون چيو، "گهمڻ ٿي سمجهه. ٻن ڏينهن ۾ واپس ڳوٺ ويندس."

هن چيو، "منهنجي گهر اچڄ نه، ان وچ ۾. سولجر بازار ۾ هڪ ئي وڏو مچارڪو دڪان آهي، موهڻي اسٽور. منهنجو ساهرو نالو موهڻي آهي، موهڻي! پڇڻ نه." هن ٽهڪ ڏنو، ظاهر هو، هن جي زندگي ۾ سلامت هئي. وري چيائين، "وڃڻ کان اڳ هڪ ويلو مون وٽ ڪاٽڃ، راند جو. هيٺ دوڪان آهي، مٿي گهر. موڪلي، هيءَ اوڪي موڙ ۾ ڇڏي اٿم ڪٿي رهيو پيو آهين؟"

مون چيو، "اولڊن مارڪيٽ جي ڀرسان."

هن چيو، "موڙ ۾ ڪهڙو ٻاري آهي؟ اچڻ ته ٽرام ۾ يا اس ۾، اس سڌي ملندءِ. اچڻ ضرور، نه ته ..." هن جي اکين جي چمڪ مٺن اونداهيءَ ۾ لهائين ليز ٿي وئي هئي. تڏهن مون پنهنجي ڪاپي هٿ ۾ غضب جو سوز اڀرندو ڏٺو.

هن ڳوڙها اکيون پاڻي ورتو. چيائين، "ڇوڪرو ٿي ڪريان. پر اچڄ ضرور. نه ته ايندين ته مونکي ڏک ٿيندو." هوءَ ڌيءَ جو هٿ پڪڙي هلي وئي.

واسديو پڇيو، "ڪير هئي؟"

مون هنڪي ٻڌايو. هن چيو، "اڄ پڙهيل آهي جي، ماڪوڙو ماساڻ. اون وينداين، هن جي گهر؟"

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مونکي ٻلائيءَ جي پوئين جملي، ”تہ تہ مونکي ڏک ٿيندو“ ۾ عجيب پنهنجائپ، عجيب دعوت نظر آئي هئي.

مون واسديو کي ڪوبہ جواب نہ ڏنو. پوءِ بہ اديءَ کي الائي ڇو چئي تہ ”ڳوٺائي هر ڪلاسيءَ جي ماڻهن ۾ تو وٽان، رات جي ماني کائي ايندس“ مان سولجهہ ازار رڙائو ٿيس، ڪراچي ڇڏڻ کان هڪ ڏينهن اڳ.

دوڪان ڳولهڻ ۾ دير نہ لڳي، اهو چوڪ وٽ ڪ درست ٿيندو تہ دوڪان جهڙ مونکي ڳولهي لڌو هو. مان اس مان لنگهس مس تہ رستي جي ٻئي پاسي وڏن انگريزي لفظن ۾ ”موهني اسٽور“ ٻاڻ لڳائي رکيو هو. مان رستو پار ڪري ”موهني اسٽور“ طرف وڌي رهيو هوس تہ دوڪان جي پاسي ۾ ڏاڪڻ تان هڪ ڇوڪري لهي آئي هئي. هوءَ ٻاهران مونکي دوڪان ڏي وڌي. هن جو ٻئي منهنجي سمجهہ موجب چاليهہ پار ڪري چڪو هو، هئو تہ ڪارسرو ۽ اڌن ۾ ڪارو پورل هئو، جو سونهن ۽ اي ٿولائيءَ جو مطلب ڪرائڻ ويو هئو، شاديءَ جي ڳالهہ ۾.

هن ٻئيءَ جي واڳهو ٻاهڙي چيو، ”هيءَ آهي منهنجو ڌرم جو ٻاءُ ...“ هن منهنجو نالو بہ ٻڌڙڪ ڳڏو هو. شايد ٻہ عمدن ۾ ئي ٻئي رکيو هئائين، نالي کان وڌيڪ مونکي حيرت لڳي، ڌرم جي ٻاءُ سڏڻ تي.

هن جي ٻئيءَ، ٿولو مل اسو هوس شايد، چيو، ”ٻاءُ ڪيسي مٿي واي هل. مان بہ تو وڃيءَ دير ۾ مٿي تو اچان.“

مون ڏاڪڻ ۾ ٿي، مون کان هڪ ڏاڪو مٿي هلندڙ ٻلائيءَ کي چيو، ”سو مان منهنجو ٻاءُ ٿيان، ڌرم جو!“

هوءَ پنهنجي ڏاڪي تي اٿهي رهي، منهنجو مدهن هن جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مٿن سان اُڪرڻ وارو هو جو مون ٻانڪي پنهنجي ڏاڪي لـي روڪي رکيو.

هن چيو، ”چـا چوانس ها اڌهن ... هن هڪ ٿهڪ ڏنو ۽ چيو، ”جڙيءَ کي جس سمجهڻ ۾ ئي سياڻپ آهي.“

هن ڏاڪڻ مٿي چڙهڻ شروع ڪئي. مان به مٿي چڙهڻ لڳس. پنهنجي گهر پهچڻ تائين چپ هئاسين. مٿي هن مونکي ٽوال ڏي ڪٽ مٿان پيل غاليچي تي ويهڻ لاءِ چيو، وهاڻي واري پاسي الڪل آرام سان پنهنجو گهر سمجهي. هوءَ پيرانديءَ کان وهي وائي، مون ڏنو رت وري آيو هو هن جي مٿن تي.

مون ڳالهه جو سلسلو جاري رکـي چيو، ”مونکي پنهنجي سڄي پتو آهي.“

هن ڪنڌ تي چيو، ”پوءِ به ته ٿيون ئي سگهن؟“

مونکي ڇرڪ سچيو، ڪمهلو. چيم ”ماڻ کي چئين ها ته، ته هوءَ سڳو پاڻ جهڙي ڏيئي ها ...“

هن ٿڌو ساهه کنيو، مان من ئـي من ۾ ششدر ٿـي واس. چيائين، ”هوءَ پوءِ به سڳو پاڻ نه رهي ها. منهنجو پيءُ منهنجي جمڻ کان سڄيت پوءِ چلي رهيو هو. مان ماڻ لاءِ سون جو سامان ئي ڪٺي ڇاڻس. چڱو ٿيو، هوءَ به هاسين سڪالي ٿي ...“

مان من ئي من ۾ پاڪي ڪوسيندو رهيس، هن جي مرداڻي حرڪتن جو راز به ڪنهن حد تائين سمجهي واس، ان وچ ۾ ...

اوچتو هن پڌو ٿهڪ ڏنو ۽ چيو، ”جي هوءَ جيئري هجي ها ته پڻ عيدن ڪيئن اچان ها، توسان ڪيئن ملان ها؟“

منهنجي من ۾ پڙاڏو ٿيو، ”پوءِ سونهن ۽ اي ٻوڙائيءَ جي شادي به نه ٿئي ها، ۽ سونهن پدڙجائيءَ هٿان هڙپ به نه ٿي وڃي ها.“

وري به هن ڳالهايو. مون ڏانهن نهاري پڇيائين، ”ٿيند

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

نه منهنجو پاڻ، ڌرم جو پاڻ. پيو سمجهه. نه ڪوئي مونکي پنهنجيءَ شاديءَ لئي گهرائنج، منهنجي ذاتي دل آهي پاڻ جي شادي ڏسڻ جي ... "

مون دل ئي دل ۾ چيو، "مان ڌرم جي پيٽوئي ڪي اهڙو ٻڌايان ها جي هوُ اهڙو اي ٻوار نه هجي ها."

اٽري ۾ هن جو پٽي اچي ويو.

هوُ ۽ هن جا ڌيءَ پٽ مون سان انهن هلبا جڏهن سڄ ٻاچ مان پنڌيءَ جو پاڻ هوس ڌرم جو نه. سڀڪو هن جي ڌيءَ سرا لا مونکي ماءِ، ماءِ ڪري سڏڻ لڳا. شروع ڪيو. خاطرداري ۾ سڀني خوب ڪئي.

پنڌيءَ ۾ سڀ سياءَ هاي. هـا، هيٺ جڏهن هن جو پٽي گراج مان موٽر ڪڍڻ ويو ۽ ٻار مٽي ئي رهجي ويا تڏهن اڪيلائيءَ ۾ چيائين، "ياد رکج، شاديءَ لئي ضرور گهرائنج"

پوءِ ملاوي جي ڳالهه ڪس، انهيءَ انهن منهنجي هٿ ۾. مون چيو، "پيڻ ڪي ڏنو آهي يا ڪانئس ورتو آهي؟"

هن چيو، "مان سمجهان ٿي ته سڀئي پيڻ ڪي به ڪڏهن ڪو ڪجهه ڏنو نه هوندو، ورتو هوندو."

واقعي ڏاڍو ڪان مون الائي ڇا ڇا ورتو هو!

چيم، "مون هنڪي اٺاه پيار ڏنو آهي."

موٽر اچي ٿي وئي ۽ هن پوءِ به چيو، ڌرم آهستي، "مونکي به سڪ ٿي ڏج، آناه."

مان لِن آناه سڪ ۾ ڪوهيو ٿي رهيس. ساري وات.

مان ۽ ڪيترا مئٽرڪ جا امتحان ڏيندڙ ڪراچيءَ لارسي ٻيا هئاسين جو هڪ هو ته جاميٽري پيپر جو ڪورس ڪان ٻاهر نڪتو هو ان ۾ ورتي امتحان ٿيندو. اڳئين سال سنڌيءَ جو پيپر ليڪ ٿيو هو ۽ ورتي امتحان ورتو هئائون، اميدوارن کي ٻيهر سينٽرن ڪراچيءَ، حيدرآباد يا شڪارپور اچڻو پيو هو. اوپٽو اخبارن ۾

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

بدران اُن جي جاميٽريءَ جو پيپر امتحان ۾ آيو، هر هڪ اميدوار کي ڏهن ڏهن مارڪون اُن حل حساب وڌيڪ ڏنيون ويون.

مان ڇوڪرو ٻهتر ۾، پڙهڻ لاءِ هڪيا حاضر هئا هڪ ٻئي وقت ۾ مسئلا ۽ انهي جو مرڪز بابا هو!

مسئلا هئا ڪاليج پڙهان نه پڙهان؟ شادي ڪريان نه ڪريان؟ مرڻکي کن لاءِ ٻڌائي ياد آئي.

الائي ڪيترا دفعا بابا ظاهر ڪيو هو ته هو منهنجي وڏي پاڻ کان نوڪري اُن لاءِ ڪرائي رهيو هو جو هن مونکي زميداري سنڀالڻ لاءِ چونڊيو هو. بابا پاڻ نوڪري ڪئي هئي جيستائين ڏاڏو حيات هو. منهنجي ڄمڻ ڏاڏو زمينون پاڻ سنڀاليندو هو. بابا منهنجي وڌيڪ پڙهڻ جي تائيدي ۾ رهيو هو. هن هڪ ٻئي وقت ۾ سبب ڏسيا هئا. جڏهن نوڪري ڪرڻي ڪاڻي ۽ زمينون ٻئي سنڀالڻيون آهن تڏهن وڌيڪ پڙهڻ وقت جو زيان هو. هن لاءِ هڪ ٻيو اهو ۾ ڪارڻ هو ته سندس نظر کان ٻري لنگهڻ سان مان آواره گرديءَ ۾ ۽ ٻريءَ سنگت ۾ ڦاسندس. مون ۾ وڌيڪ علم ڏانهن لاڙائي پرائڻ لاءِ نه ڪشش طور وڌيڪ پڙهڻ ٿي چاهيو، ڊاڪٽر انجنيئر ٿيڻ لاءِ اهڙي همت ڪٿي ڇڏيو هو ۽ مون ماءُ معرفت بابا اڳيان منهنجي ڪاليج پڙهڻ جي خواهش رکي هئي، بيسود. هاڻي ٻاڻ ٻي ماءُ معرفت وڌيڪ پڙهائڻ جي خواهش ظاهر ڪئي هئائين هن جو دليل هو ته هڪ طرف زمين سنڀالڻ لاءِ ماڻ اچا حيات هو، ٻئي طرف منهنجي وڪالت پڙهي اچڻ سان اُن ۾ منهنجو رعب ۽ وڌندو. ۽ مان مرليو ۾ ۽ نوشهري ڪورٽ ۾ ٿي وڪالت ڪرڻي هئي پڻ وڪالت ڪرڻ جو ٺاهو ڪرڻو هو. ٻي ڪوهه ۽ ڪو فاصلو هو؟

۽ هن مون لاءِ هڪ ماڻيءَ لڳ ڀڳ طئي ڪري ڇڏي هئي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻران جي مشهور ڪانگريسي مهارام چيلارام معرفت ٻڌا ماڻي آئي هئي. هو سنڌ اسيمبليءَ چونڊن جي ڏورن ۾ مدهجي واپارين ۽ ڪارڪن جي لڳن سان اڳواڻيءَ واقف ٿيو هو. ٻاٻا جو خيال هو ته جيئن ته اهڙا ماڻهو قومي واڳ ڌارا وٺڻ ڪڏهن سان ٿيڻ واري هئي انهڪري مان منهنجي ٻا ڪڏهن معرفت مونکي ملائي سگهندو.

مان لالي سان ملاقات بعد ٻاٻا سان اختلاف گهٽائڻ جو ڪم ڪري رهيو هيس، جيئن ته مدهجي اڳواڻ مرضي ٻيڻ ٿران مدهجي آئينده سان واسطو وٺڻ ڳالهين جو فيصلو ڪرڻ ٻيڻا ڪڏهن نه ڪڏهن راست مڙهڻ جي ڪوشش لي مدهجي دل ۾ اوري ٻڪاري جاڳي ٿو ان کي ٻهريندي دٻائي ڇڏيم. هيڪاري ٻاٻا جي ان ٻنيءَ ڏاهپ کي داد ڏنم. هڪ طرف هو مونکي ڳوٺ، خاص طور ٻاهمت ڪان ٻري وڪڻ جو ٻٽن ڪري رهيو هو ۽ ٻئي طرف مونکي گرهست جي ٻڌن ۾ ٻڌي گهر اندر ٻاو ڪرڻ جو سوچي رهيو هو.

مدهجي وڏڪ ٻڙهڻ جي رهي کهي ٻڌلالي فيصلڪٽي، مان نولکيءَ واري باغ ڏانهن ويچي رهيو هيس. گرتورام جي اڪائي وٽ ٻهتس ته هو دڪيءَ لان هيٺ ٿي رهيو هو. مون هن کي هٿ جوڙي نمسڪار ڪيو. هن مونکي سڃاڻو. چيائين، ”ٻلالي جو ٻٽ آهين. هٿ نه جوڙ“ هو مون سان گڏ هارڻ لڳو. چوندو هليو، ”لالي سان هٿ جوڙ نه ڪر ۽ پل هن لوڪي مارڻ ڌان مدع ڪٽي هئي.“ اوچتو چيائين، ”ڪره جي ڏنڌر ڪان الله، جو ڪچڙون ٿيڻ ٻهتر آهي، هـون ۽ ته علم عقل جو ٻيهڻ آهي آسمان ...“

هو مڙهيءَ طرف مڙي ويو، گڻگڻائيندو، ”چندا لان ڪي ڪيچڙي جو آن هوائي هو ۽ ...“

مون ٻڙهائي جاري رکڻ جو آخران فيصلو ڪري ڇڏيو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ان وقت نه مون سمجهيو، الله، اوڪ ڪـي ڪا آڪاشواڻي ٿي هئي يا ڪو اندر جو آواز آيو، گهڻو پوءِ سمجهيم ته منهنجي ڏاڏو ۽ ڏاڏيءَ کي اميد هئي ته مان لالي جو چوڙا نه ٽاريندس. هن عجب اميد ڀالي ڀولي لالي کي منهنجي من جي مراد پراپت ڪرڻ لاءِ رضامند ڪيو هوندو. نه لالو ان جي ڪنهنجي وڪڙ ۾ اچڻ وارو هو؟ نه بابا ڪنهن درويش کان زوريءَ ڪا ڳالهه ڪرائڻ وارو هو. اها پڪ اڄ به اٿم ته هي جي هن سنسار مان هلڻي وڃڻ جي ڪيترن سالن بعد به ...

شادي ڪرڻ نه ڪرڻ جو فيصلو وري دادن ڪيو. خط ۾ لکيائين، ”پاڻ لکيو، بابا منهنجي لاءِ مائٽي چونڊي آهي. ارسال آهي منهنجي ”ها“ ڪرڻ لاءِ، ڇوڪري ته ڇوڪري منهنجي پيرن مان ڏسان ... گوبند، الائي ڪيترن مولڪي ٻرون ٿا ٻرن، مان گهڻا سال جيئري رهڻ واري نه آهيان، حياتيءَ ۾ وڏي ۾ وڏي خواهش اٿم ته اوکي گهوٽ ٿيندو ڏسان، اوکي گهوڙيءَ چڙهندو ڏسان ...“

منهنجو هيانءُ ڀرجي آيو، منهنجي اکين ۾ آب اوڀڙي آيو. مون نه ڇوڪري پاڻ ڏٺي؟ نه ٻئي ڪنهن کي ڏسڻ لاءِ چيم. دادن کي لکيم، ”جڏهن شادي ڪرڻي ئي آهي تڏهن مان منهنجي ڪنوار پهرين ڀيرو سهاڳ رات جو ئي ڏسندس، پنهنجي هٿن سان گهونگهٽ هٽائي ...“ مون پڪڻي لاءِ ”ها“ ڪئي. شرط وڌم، شادي گهٽ ۾ گهٽ ٻه ٽي ورهيه پوءِ ڪندس. ها، اهو به چيم ته ڏاڍي ليٽي اهڙ، نه ورڻي ويندي؛ ڪنوار هڪ ڪاڙهيءَ جي وڳي ۾ گهر ايندي. بابا پاڻ معرفت به اهي ڳالهيون قبوليون.

منهنجي اوچ پڙهائيءَ لاءِ شڪارپور جو سي ائنڊ ايس ڪاليج طيءِ ڪيو ويو، پر سڀني ڪري. هڪ ته اتي ڪراچيءَ جهڙو آزاد واءُ منڊل ۽ اڙي سنگت موجود نه هوندي؛ ٻيو، منهنجي ڏيري واري ڀتات ڳالهه جو سڀيءَ وارو سمبنڌ ٻالپڻ وارو

شڪارپور ڪاليج جي مکيه اُستاد سيتلداس جو گهرو مِٽر هو، ۽ هن معرفت ئي معاف اُن جو آسرو هو. ان ڏينهن ئي معاف اُن غريبن کان وڏيڪ هلندي پهچنديءَ جو ثبوت هـــو! ۽ شڪارپور مونکي ان ڪري به راس آئي جو اُتي پڙهائي نہ هئي.

۽ مان شڪارپور اُسهڻ وارو ئي هوس، ان ڪـــان ٻه ڏينهن اڳ بابا پاڻيءَ معرفت نياپو موڪليو: ”جـــي توکي زندگي کان موڪلائڻو آهـــي تہ سڀاڻ شام جو ڏڳاڻي جـــي گهر وڃي مدهن اولادهيءَ جو. ڪلاڪ ڪن لاءِ زندگي آئي ايندي. هڪ ڳالهہ جو ڌيان رکج، زندگي هاڻي پرڻيل آهـــي، پر جي ڳڙنگن جـــي سردار سان ...

پاڻيءَ پاهو به چيو، ”ڏاڍو، اهڙو وجهہ وري نہ ملندءِ. سهوم جي سپاڻپ جي ساراه ڪرڻي ئي پوندي.“

مان شش و پنج ۾ پئجي ويس، وڃان، نہ وڃان؟ همٿائيت اڃا نہ پڙهيو هوم، پڙهڻ بعد محسوس ڪيم تہ مڌهڏي ان ڏينهن جي پڌر همٿيت کان سرس ئي هئي.

سڄي رات ننڊ نہ ڪري سگهيس، سٺا سور ننڊن سر جاڳي اُٿيس. هن کي پاڻ جو دروازو بند آهـــي تہ اهو کڙڪائڻ مان فائدو؟ ان کان سواءِ، هوءَ اڪاح پڙهيل ناري هئي تہ مـــان به شادي شده اُن وارو هوس ...

پوءِ به مدهن اولادهيءَ کـان اڳ ڏڳاڻي واريءَ بنيءَ لـــي پهچي ويس. زندگي جـــي ماهہ پڪ ڪٿي تہ هوءَ ضرور ايندي. وقت سان گڏ مڌهڏي دل جي ڌڙڪڻ به وڌڻ لڳي.

اچانڪ گهنگهرن واري گهوڙيءَ جـــي قدمن جو آواز واڳهو اچڻ لڳو ۽ پڪا پڪ سليمان جـــو ٽانگو اچي ڏڳاڻي جـــي گهر اڳيان ڪوه وٽ بيٺو. هوءَ ٽرقعي ۾ بند هئي ۽ ٻولين کاڻي ۾ هن سان شاه جي خاصخيليءَ جي لنبيي ڏيءَ.

مڌهڏي مدهن لي پکهر اچي وڌو هو، دل زور سان دڪ دڪ ڪرڻ لڳي هئي، مان سهانجڙي جـــي ور وٽ ڏـي جهر ڪانئي بيهي رهيو هوس.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻهراڻ اندرڙي نمبر ٽانگي مان لٿي ۽ هن جي هٿ جي سهاري زالمس هيٺ لٿي. ماڻس اچي ساڻس گڏجي ملي. ٽانگو واپس وڃڻ لڳو، ماڻهو ڏيئي کي گهر اندر وٺي وڃڻ واري هئي، مگر زالمس کوهه ڀرسان ٻيل کٽ تي اچي ويهي رهي. هن اڳهين جو اڳئون ٻلو ٻڪرائڪ مٿي مٿان ورائي ۽ مڙهيءَ جي دل مٿان وٺي ڪري گذريو. مهڙهو واسع قاڻي ويو. ڪاڻي ايڏهين مان هن جو منهن اهين جهانڪي رهيو هو، گويا ڪارن ڪڪرن مان چنڊ جهڪي رهيو هو. مون ان زالمس جي منهن تي اهو نور هو، ٻر هيڏو وارو اهو آدوسي هو، وڏيڪ مهڪ ڏهڪ وارو ...

۽ هن وهڻ بعد چيو، "ڇيدا، هيڏانهن اچ نه، ڏيڇ ته مان ڀينڌي خاوند جي مرضيءَ سان آئي آهيان، اڃان ته ٻيا مان هٿ ڪان وٺي اچي همت وهارياڻ."

مان ٻهر ٻهر به ٻاڻي هن طرف وڌڻ لڳس. شاديءَ بعد ڪيترو نه ڦيرو اچي ويو هو هن ۾!

هن مونکي ساڳيءَ کٽ تي وهاريو، پوءِ ٿورو ٻرهاڻ سرڪي ويٺي. چيائين، "آڳي جي امر اڳهان سر جهڪائڻ ۽ هن جي رضا تي راضي رهڻ ئي سياڻپ آهي، مون اِهو آهي، ٿيهڙي ۾ مڱڻي ٿي آهي." هوءَ چپ ٿي وئي. پوءِ سنجيده نموني چيائين، "مونکي دادن جي جڳهه تي سمجهه."

هوءَ مونکي دادن ٿي نه ادي جهڙي لڳي، وڏن ڪان وڌي، هر ڳالهه ۾ هوشيار. مون ٿو ٿو ڪري ٻاڻ ڪان پڇيو، "هوءَ زالمو... هوءَ ڪيڏانهن گم ٿي وئي. هوءَ وري ساڳي ئي ٿي سگهي؟"

هن جو آءُ ٻاءُ مونکي نه آڙيو ۽ هن جو پنڻ وارو ورتاءُ مونکي ڪانڊيو لڳو.

گهر موٽندي مون ٻاٻا جي دوراندشيءَ ٻري عقلمنديءَ کي داد ڏني دل ئي دل اندر. ●

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

امر جليل

ٿيون وجود

جنهن ۾ سنڌ سرچيل ۽ اڻ ڇپيل ڪهاڻين کان سواءِ موت، محبت ۽ ٽئين وجود بابت طويل مهاڳ شامل آهي —

ڪرڻين جي هٻڪاءَ، ۽ گلن جي رنگن جهڙيون ڪوتائون

خوابن جا خواب

سميع لُنڊ جو شعري مجموعو

مگنڌ پبليڪيشنز پاران جلد ڇپجي رهيو آهي -

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

فلسطيني ڪهاڻيون

سهيڙيندڙ: زيب سنڌي

محمد ابراهيم جويو، واسي رام ولڀ، نجم عباسي،
ممتاز عباسي ۽ آزاد قاضي جون ترجمو ڪيل ڏهه انقلابي
فلسطيني ڪهاڻيون. قيمت ٩.٠٠ رپيا.

ميري چادر

ناول: راجندر سنگهه بيدي

جڳ مشهور ليکڪ راجندر سنگهه بيديءَ جو شاندار
ناول، جنهن کي اوهان ڪڏهن به وساري نه سگهندا.
ڊيمي سائيز جا ١٤٤ صفحا، پرڪشش ٽائيٽل
قيمت ٢٠.٠٠ روپيا، پڪي جلد سان ٣٠.٠٠ رپيا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سگند پبليڪيشنس جا ڇپايل ڪتاب

۱- سوچ ڪي لوڇ (شاعري) ذوالفقار راشدي ۲۰-۰۰

۲- موهن جي دڙي جو خزانو ڪرشن چندر [ختم ٿيل]

۳- طوفان جي تمنا (ڪهاڻيون) نجم عباسي [ختم ٿيل]

۴- سيلاب زندگيءَ جو (ناول) پوپٽي هيرانند اڻي ۸-۰۰

۵- رات منهنجي روح ۾ (ڪهاڻيون) غلام نبي مغل ۱۵-۰۰

۶- پٿر دل (ڪهاڻيون) ڪرشن چندر ۷-۰۰
[سنڌيڪار: زيب سنڌي]

۷- تاريخ جو ڪفن (ڪهاڻيون) امر جليل ۱۶-۰۰
پڪو جلد: ۲۵-۰۰

۸- جيل ڳهاريم جن سان (خاڪا) طاوق اشرف ۱۵-۰۰

۹- اسان زنده رهنداسين (آتم ڪهاڻي) ليلي خالد
[سنڌيڪار: زيب سنڌي] پڪو جلد: ۳۰-۰۰

۱۰- منهنجو ڏس آسمان کان پڇو (ڪهاڻيون) امر جليل
[ڇپائي هيٺ]

۱۱- ڌرتي ماءُ (ناول) چنگيز اعتماتوف [ختم ٿيل]
[سنڌيڪار: زيب سنڌي]

۱۲- پهاڙن ۾ پڪار (ڪهاڻيون) خليل جبران [ختم ٿيل]
[سنڌيڪار: نجم عباسي]

۱۳- سدا ساوان پن (۴ انقلابي ليکڪ) ولي رام ولڀ ۱۵-۰۰

۱۴- ڏينهن ڏني جا سپنا (شاعري) اياز گل ۱۵-۰۰

۱۵- وليون وڻ ڦلارئا (شاعري) ادل سومرو ۱۰-۰۰

۱۶- سنڌو منهنجي ساهه ۾ (ڪهاڻيون) امر جليل ۲۵-۰۰
پڪو جلد: ۳۰-۰۰

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

١٧. پروفيسر (ڪهاڻيون)		نجم عباسي	١٦-٠٠
پڪو جلد			٢٥-٠٠
١٨- ٽڪرا ٽٽل صليب جا (نثري نظم)		شيخ اياز	
پڪو جلد			٢٥-٠٠
١٩- جڳ مڙيوئي سپنو (آتم ڪهاڻي)		شيخ اياز	١٨-٠٠
پلاسٽڪ ڪور			٢٠-٠٠
٢٠- ڏونگر نيڻ ڏرن		اسان شيخ	٨-٠٠
٢١- واٽون ڦلن ڇانئيون (شاعري)		شيخ اياز	١٥-٠٠
٢٢- فلسطيني ڪهاڻيون	سهيڙيندڙ: زيب سنڌي		٩-٠٠
٢٣- ميري چادر (ناول)	راجندر سنگهه بيدي		٢٠-٠٠
[سنڌيڪار: لڇمڻ ڪومل] پڪو جلد			٣٠-٠٠
٢٤- ٽيون وجود (ڪهاڻيون)		اسر جليل	٢٥-٠٠
پڪو جلد			٣٣-٠٠
٢٥ - ڪسوٽي		ذوالفقار راشدي	٢٠-٠٠
٢٦ - ڳالهيون منهنجي ڳوٺ جون گوبند مالهي			

گهرائڻ لاءِ:
سگِنڌ ڪتاب گهر
جناح باغ روڊ، لاڙڪاڻو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

امر جليل جو ايندڙ ڪتاب

جڏهن ماڻهو ندس

ون - يونٽ دوران لکيل ڪهاڻين جو ڪتاب، جنهن کي امر جليل (LITERATURE OF RESISTANCE) مزاحمتي ادب سڏيو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پڙهندڙ نسُل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ” اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻڪَ ”لُڙهندڙ نسُل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ ڄڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ٻرندڙ، ڇُرندڙ، ڪِرَندڙ، اوسيئڙو ڪندڙ، ياڙي، ڪاٺُو، ياجوڪڙُ، ڪاوڙيل ۽ وِڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سگهجي ٿو، پر اسان اِنهن سڀني وِچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان کڻي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ناهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهَڻ ۽ هِڪَ ٻئي کي ڳولي سهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نَسل (پَڙهندڙ نَسل) ڪا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪو بہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪڏهن ڪو بہ شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو ڪُوڙو آهي. نہ ئي وري پَنَ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو بہ ڪُوڙو آهي.

جهڙيءَ طرح وڻن جا پَنَ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نَسُل وارا پَنَ بہ مختلِف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، ٻرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وڙهندڙ ۽ پڙهندڙ بہ ٿي سگهن ٿا. بين لفظن ۾ پَنَ ڪا خُصوصيِ ۽ تالي لڳل ڪِلَب Exclusive Club نہ آهي.

ڪوشش اها هوندي تہ پَنَ جا سڀ ڪَم ڪار سَهڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي تہ ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي بہ ٿِين. اهڙي حالت ۾ پَنَ پاڻ هِڪَٻِئي جي مدد ڪَرڻ جي اُصولَ هيٺ ڏي وَٺُ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَنَن پاران ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز digitize ڪرڻ جي عَملَ مان ڪو بہ مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نہ ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز ڪرڻ کان پو ٻيو اهم مرحلو وِرهائڻ distribution جو ٿيندو. اِهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو تہ ڀلي ڪمائي، رُڳو پَنَن سان اُن جو ڪو بہ لاڳاپو نہ هوندو.

پَنَن کي کُليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي تہ هو وَس پٽاندڙ وڏِ کان وَڏِ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليکڪَن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي هِمٿائِن. پر ساڳِئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪَنهن بہ رُڪاوٽ کي نہ مڃن.

شيخ اَيازَ علمَ، ڄاڻَ، سمجهہَ ۽ ڏاهپَ کي گيتَ، بيتَ، سِٽ، پُڪارَ سان تَشبيهہ ڏيندي انهن سيني کي بَمن، گولين ۽ بارودَ جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو تہ:

گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.

... ...

جئن جئن ڄاڙ وڌي ٿي ڄڳَ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇُپن ٿا:

ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موتي مَنجهہِ پهاڙ ڇُپن ٿا:

... ...

ڪالهہَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهہ نيلا پيلا آهن:

گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن........

... ...

هي بيتُ اَٿي، هي بَم- گولو،

جيڪي بہ ڪٽين، جيڪي بہ ڪٽين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فرقُ نہ آ، هي بيتُ بہ بَمَ جو ساٿي آ،

جنهن رِڻَ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏَ ۽ چَمَ جو ساٿي آ -

اِن حسابَ سان اٽڃاٽائي کي پاڻَ تي اِهو سوچي مَڙهڻ تہ ”هاٺي ويڙهہ ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ وڃايو“ ناداني‌ءَ جي نشاني آهي.

پَڙهڻ جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڇي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَڙهَ نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پَڙهندڙ نَسُل جا پَڙهَ سيني کي **چو، ڇالاءِ ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوشش ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي نہ رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان بہ پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

> وڻ وڻ کي مون ڀاڪي پائي چيو تہ ”منهنجا ڀاءُ
> پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ“.
> - اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)

The Reading Generation پڙهندڙ نَسُل . پ نَ